

ΑΡ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ

Ε' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΠΑΘΗΝΑΙ 1976

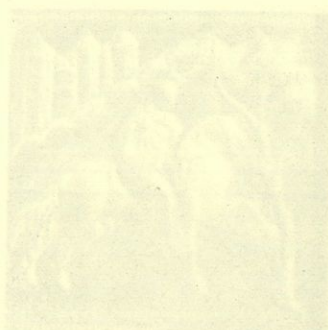
936.1304
B
1976
807
P24
ΑΡΙΣΤΕΙΔΗ ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ

ΡΩΜΑΪΚΗ
ΚΑΙ
BYZANTINH ΙΣΤΟΡΙΑ

ΚΑΙ

BYZANTINH ΙΣΤΟΡΙΑ

Ε' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ

Επιμέλεια : ΣΠΥΡΟΣ Κ. ΜΙΧΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΩΡΕΑΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΚΑΙ
ΡΩΜΑΪΚΗ

Ἐπιμέλεια : ΣΠΥΡΟΣ Κ. ΜΙΧΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰκόνες ἐξωφύλλου : Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος προσφέρει τὴν Πόλιν στὴ Θεοτόκο.
Ψηφιδωτὸ 10οῦ αἰ. ἀπὸ τὴ νότια εἴσοδο τῆς Ἀγίας Σοφίας (λεπτομέρεια).
Στὴν ἄλλη ὄψη : Κέντημα ἀπὸ βυζαντινὸ μεταξωτὸ ὕφαντό.

938.1904

B

1976

BOY

POM

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗ ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ
ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΓΝΩΣΕΙΣ
ΚΑΙ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ε' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ • ΑΘΗΝΑΙ 1976

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗ ΒΟΥΤΟΥΚΑ

ΡΩΜΑΪΚΗ
ΚΑΙ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ε. ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ

Το βιβλίο αρχικά γράφτηκε στη σειρά εκδόσεων «Σχολής Μωραΐτη».

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΓΝΩΣΕΙΣ

1. 'Ο άνθρωπος της ιστορίας και η αιωνιότητα

Σύμφωνα με ένα παλιό, ξένο παραμύθι, στις μακρινές χώρες του βορρά βρίσκεται ένα παράξενο βουνό: χίλια χιλιόμετρα ψηλό και άλλα τόσα πλατύ. Κι είναι ολόκληρο από καθαρό διαμάντι. Μιά φορά κάθε χίλια χρόνια κάθεται, περαστικό από εκεί, ένα πουλάκι και ξύνει επάνω στο βουνό το μικρό ράμφος του. 'Ο χρόνος που χρειάζεται για να φαγωθῇ από τὸ ξύσιμο ολόκληρο τὸ διαμαντένιο βουνό είναι μιὰ μόνο στιγμή απέναντι στην αιωνιότητα.

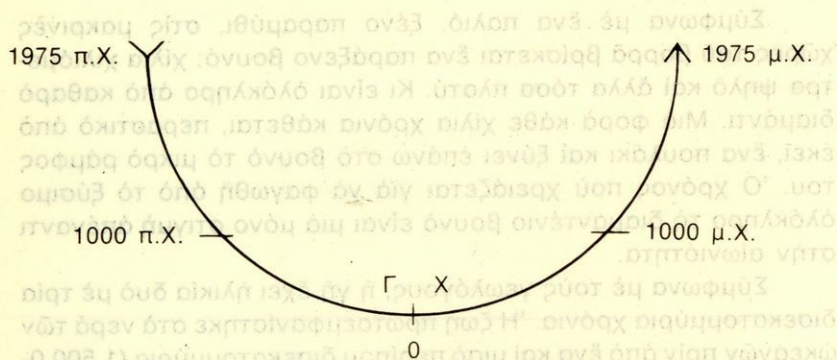
Σύμφωνα με τούς γεωλόγους, ἡ γῆ ἔχει ἡλικία δυὸ μὲ τρία δισεκατομμύρια χρόνια. 'Η ζωὴ πρωτοεμφανίστηκε στὰ νερά τῶν ὠκεανῶν πρὶν ἀπὸ ἓνα καὶ μισὸ περίπου δισεκατομμύρια (1.500.000.000) χρόνια καὶ ὁ ἄνθρωπος πρὶν ἀπὸ 700.000 χρόνια περίπου! 'Η μέση διάρκεια ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου σήμερα εἶναι 60-70 χρόνια.

Οἱ ἱστορικοὶ χωρίζουν τὴν παρουσία τοῦ ἀνθρώπου ἐπάνω στὴ γῆ σὲ δυὸ ἄνισες χρονικὲς περιόδους: τὴν προϊστορία καὶ τὴν ἱστορία. 'Η ἱστορία ἀρχίζει ἀπὸ τὴ στιγμή πού υπάρχουν γραπτὲς μαρτυρίες καὶ ἀπλώνεται σὲ τέσσερις μὲ πέντε χιλιάδες χρόνια μόνο. 'Η ἱστορία λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μηδαμινὴ σὲ διάρκεια ἀπέναντι στὴν προϊστορία του.

2. Μέτρηση του ιστορικού χρόνου: Χρονολογία

Ἡ μέτρηση τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου ἀρχίζει ἀπὸ κάποιο σημαντικό γεγονός. Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλλήνες ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὴν πρώτη ὀλυμπιάδα (776 π.Χ.), οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ τὴν κτίση τῆς Ρώμης (753 π.Χ.). Οἱ μουσουλμάνοι χρονολογοῦν τὴν ἱστορία τους ἀπὸ τὸ 622 μ.Χ., τὴ χρονιὰ τῆς Ἑγίρας, ποὺ ὁ προφήτης τους Μωάμεθ ἔφυγε ἀπὸ τὴ Μέκκα, γιὰ νὰ γλιτώσῃ ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς του.

Οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ σταθερὸ σημεῖο στὴ χρονολογία τους ἔχουν τὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ. Τὶς πρὶν ἀπὸ τὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ χρονολογίες τὶς σημειώνομε μὲ τὸ π.Χ. (πρὸ Χριστοῦ) καὶ τὶς μετὰ τὴ Γέννηση μὲ τὸ μ.Χ. (μετὰ Χριστόν). Οἱ ἀριθμοὶ κατεβαίνουν (μικραίνουν) καθὼς ἐρχόμαστε ἀπὸ τὸ προχριστιανικὸ παρελθὸν πρὸς τὴ χρονολογία Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ κατόπιν ἀνεβαίνουν πάλι (μεγαλώνουν) ὡς τὴ χρονολογία τοῦ παρόντος. Ἔτσι, ἐνῶ τὸ 1000 μ.Χ. ἀπέχει ἀπὸ τὸ σήμερον 975 χρόνια (1975 - 1000), τὸ 1000 π.Χ. ἀπέχει ἀπὸ τὸ σήμερον 2.975 χρόνια (1975 + 1000).

Σχηματική παράσταση τῶν πρὶν καὶ μετὰ τὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ χρόνων

Τὰ ἔτη ἀνὰ 100 κάνουν ἓνα αἰῶνα καὶ ἀνὰ 1000 μιὰ χιλιετία. Ὁ 1ος αἰώνας π.Χ. εἶναι ἀπὸ τὸ 100-1 π.Χ., ὁ 1ος αἰ. μ.Χ. εἶναι ἀπὸ τὸ 1-100 μ.Χ. κ.ο.κ. Σήμερα ζοῦμε στὸν 20ὸ αἰῶνα ἢ τὴ 2η χιλιετία μ.Χ.

3. Διαίρεση της ιστορίας

Οι ιστορικοί χωρίζουν την ιστορία σε τρεις μεγάλες περιόδους: την αρχαία, τη μεσαιωνική και τη νεώτερη.

Σε τρεις ανάλογες περιόδους χωρίζουμε και την ιστορία του ελληνικού έθνους, που απλώνεται σε παραπάνω από τρεις χιλιάδες χρόνια, χωρίς διακοπή.

Οι τρεις περιοδοί της ελληνικής ιστορίας είναι οι εξής:

- α) 'Αρχαία ελληνική ιστορία από τὸ τέλος περίπου τῆς δεύτερης χιλιετίας π.Χ. ὡς τὸ 330 μ.Χ., πού ἐγκαινιάζεται ἡ Κωνσταντινούπολη ὡς πρωτεύουσα τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.
- β) Βυζαντινὴ ιστορία, ἀπὸ τὰ ἐγκαίνια τῆς Κωνσταντινουπόλεως (330 μ.Χ.) ὡς τὴν ἄλωσή της ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τὸ 1453.
- γ) Νεώτερη ελληνική ιστορία, ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1453 μ.Χ.) μέχρι σήμερα.

4. Σύντομη ἀνασκόπηση τῆς ιστορίας τῆς Γ' καὶ τῆς Δ' τάξης

Στὴν ιστορία τῆς τρίτης τάξης ἔγινε λόγος γιὰ τοὺς μυθικοὺς χρόνους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας: γιὰ τὸν Ἡρακλῆ, τὸ Θησέα, τὴν ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία, τὸν τρωικὸ πόλεμο καὶ τὶς περιπέτειες τοῦ Ὀδυσσεύα — γιὰ μιὰ περίοδο δηλαδὴ πού βυθίζεται μέσα στὴν ὁμίχλη τῆς προϊστορίας.

Ἄν καὶ εἶναι παραμυθένιο τὸ περιεχόμενο ἐκείνων τῶν ιστοριῶν, θὰ πρέπει νὰ ἔχη καὶ κάποια δόση ιστορικῆς ἀλήθειας. Ἔτσι, ἥρωες ὅπως ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Θησεύς θὰ πρέπει νὰ εἶναι μυθοποιημένα ἡγετικά πρόσωπα, πού μὲ τὴ δύναμη καὶ τὴν ἐξυπνάδα τοὺς εὐεργέτησαν τὸ κοινωνικὸ σύνολο, σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου ἡ ζωὴ ἦταν ἐξαιρετικὰ δύσκολη, κυκλωμένη ἀπὸ ποικίλους κινδύνους.

Ἡ ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία πάλι, σύμφωνα μὲ μιὰ ἐρμηνεία της, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ναυτικὴ ἐπιχείρηση, πού ἔκαμαν οἱ Ἕλληνες, γιὰ νὰ ἐξουσιάσουν τὰ Στενὰ καὶ τὸν Εὐξείνιο Πόντο, ὥστε νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν προμήθεια σιτηρῶν ἀπὸ τὰ μέρη ἐκεῖνα — «τὸ χρυσόμαλλον δέρας», ὅπως ἀλληγορικὰ μᾶς λέει ὁ μύθος.

Ὅσο γιὰ τὸν τρωικὸ πόλεμο, εἶναι ιστορικὰ βεβαιωμένο ὅτι ἔγινε, ὅπως ἀποκάλυψαν οἱ ἀνασκαφῆς τοῦ γερμανοῦ ἀρχαιο-

λόγου Σλήμαν. Φαίνεται ότι και πάλι ή διαμάχη ήταν για την κυριαρχία των Στενών — ανάμεσα στους Τρῶες, που τὰ ἐξουσίαζαν, και στους Ἑλληνες, που εἶχαν ἀρχίσει νὰ γίνωνται ἰσχυρὴ ναυτικὴ δύναμη.

Στὴν ἱστορία τῆς τετάρτης τάξης ἔγινε λόγος γιὰ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἐκεῖ μάθαμε:

- γιὰ τὸ λαμπρὸ μινωικὸ πολιτισμὸ τῶν Κρητῶν μὲ κέντρο τὴν Κνωσὸ (2600-1450 π.Χ.).
- γιὰ τὸ λαμπρὸ μυκηναϊκὸ πολιτισμὸ τῶν Ἀχαιῶν μὲ κέντρο τὴς Μυκῆνες στὴν Πελοπόννησο (1600-1100 π.Χ.).
- γιὰ τὴν κάθοδο τῶν Δωριέων (1100 π.Χ.) καὶ τὸ προσωρινὸ σταμάτημα τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ εἶχαν ξεκινήσει οἱ Ἀχαιοί.
- γιὰ τὴς ἑλληνικὲς ἀποικίες στὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Σικελίας καὶ Κάτω Ἰταλίας καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς Μοσογείου.
- γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν ἑλληνικῶν κρατιδίων-πόλεων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ξεχώρισαν ἡ Ἀθήνα, ἡ Σπάρτη, ἡ Θήβα.
- γιὰ τὴ νικηφόρα ἀντιμετώπιση τοῦ περσικοῦ κινδύνου στὸ Μαραθῶνα (490 π.Χ.), στὴ Σαλαμίνα, τὴς Πλαταιῆς καὶ ἄλλοι.
- γιὰ τὴ μεγάλη ἄνθηση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τὸν 5ο αἰ. π.Χ., μὲ κέντρο τὴν Ἀθήνα τοῦ Περικλῆ.
- γιὰ τὸν καταστρεπτικὸ ἀνταγωνισμὸ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, ποὺ ὁδήγησε στὸν πελοποννησιακὸ πόλεμο (431-404 π.Χ.) καὶ ἔφερε τὴν ἐξασθένηση τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων.
- γιὰ τοὺς νικηφόρους πολέμους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (334-323 π.Χ.) καὶ τὴν ἐξάπλωση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ὡς τὴς Ἰνδίας.
- γιὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τὰ νέα κέντρα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

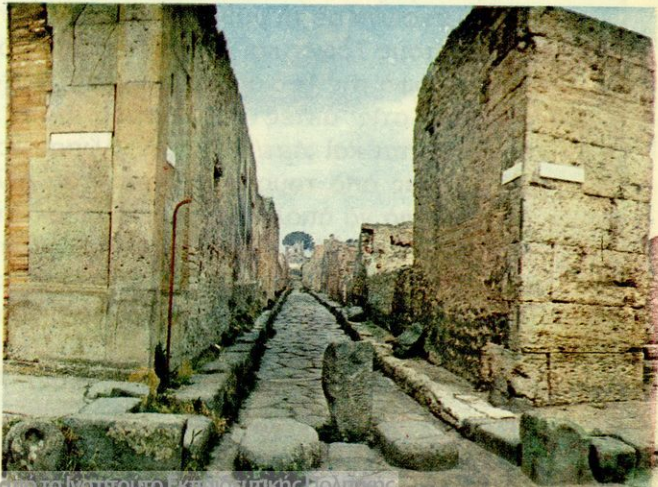
1

Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

1. Ποιά ήταν η πατρίδα τῶν Ρωμαίων

Ἡ χώρα ποὺ κατοικοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι, πρὶν ἀπλωθοῦν σ' ὁλόκληρη τὴ Μεσόγειο, εἶναι ἡ Ἰταλία: μιὰ χερσόνησος, ποὺ γειτονεῦει μὲ τὴ Βαλκανικὴ καὶ κατεβαίνει παράλληλα πρὸς αὐτὴ μέσα στὴ Μεσόγειο. Στὰ βόρεια τὴ χωρίζει ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη ὁ ὄρεινός ὄγκος τῶν Ἀλπεων καὶ στὸ κέντρο της τὴ διασχίζει, ἀπὸ τὸ βορρὰ στὸ νότο, ἡ ὁροσειρὰ τῶν Ἀπεννίνων. Στὰ νοτιοανατολικά της ὑπάρχει τὸ ἐνεργὸ ἠφαίστειο *Βεζούβι-*

Δρόμος τῆς Πομπηίας,
ὅπως σῶζεται σήμερα

Καταπλακωμένα θύματα της λάβας του Βεζουβίου

ος, που με τη λάβα του καταπλάκωσε τη ρωμαϊκή πόλη *Πομπηία* στα 79 μ.Χ. "Ενας από τους μικρούς ποταμούς της 'Ιταλίας, ο *Τίβερης*, κάπου στο κέντρο, εκβάλλει στο Τυρρηνικό πέλαγος. Κοντά στην 'Ιταλία βρίσκεται το νησί *Σικελία*. 'Η Σικελία αποτελεί ένα είδος γέφυρας ανάμεσα στην 'Ιταλία και την Τύνιδα της 'Αφρικής, όπου βρισκόταν στην αρχαία εποχή ή *Καρχηδόνα*. ('Αναζητήσέ τα όλα αυτά στο χάρτη).

2. Τί λέει ο μύθος για την κτίση και τον έποικισμό της Ρώμης

Σύμφωνα με τη μυθολογική παράδοση, οι Ρωμαίοι κατάγονται από τους Τρῶες και ονομαστικά από τον *Αινεία*, που μετά την καταστροφή της Τροίας κατέφυγε στην 'Ιταλία, όπου και εγκαταστάθηκε στις ακτές του *Λατίου*. 'Από το Λάτιο οι Ρωμαίοι ονομάζονται και *Λατίνοι* και η γλώσσα τους *λατινική*.

"Ενας από τους απογόνους του Αινεία, σφετεριστής του θρόνου, για να απαλλαγεί από τα παιδιά της κόρης του νόμιμου βασιλιά, το *Ρωμύλο* και το *Ρέμο* (ή Ρῶμο) που ήταν άκομη νήπια, πρόσταξε να τα βάλουν σε μια σκάφη και να τα ρίξουν στον Τίβερη. Το ρεύμα τα έφερε σε μια απόμερη όχθη, όπου μια *λύκαινα* άκουσε τα κλάματά τους και τα έθρεψε με το γάλα της. Τελικά τα περιμάζεψε κάποιος βοσκός. "Αμα μεγάλωσαν, παρα-

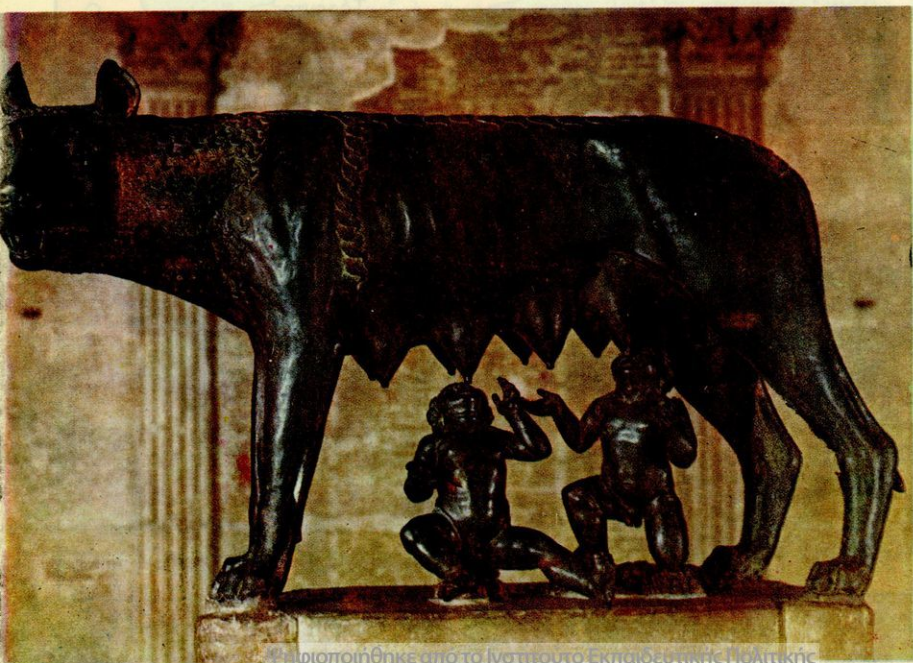
μέρισαν τὸ σφετεριστὴ βασιλιά, καί, στὸ μέρος ποὺ σώθηκαν, στὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ, ἀποφάσισαν νὰ χτίσουν μιὰ πόλη. Ἐπάνω σὲ λογομαχία ὁ Ρωμύλος σκότωσε τὸν ἀδελφὸ του κι ἔμεινε μόνος του βασιλιάς. Ἀπ' αὐτὸν πῆρε καὶ τὸ ὄνομά της ἡ *Ρώμη*.

Ἡ *Ρώμη* εἶχε πολὺ καλὴ γεωγραφικὴ θέση, γιατί ἐπικοινωνοῦσε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος μὲ τὴ θάλασσα (μὲ τὸν *Τίβερη* ποῦ ἦταν πλωτὸς) καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μὲ τὰ φυσικὰ περάσματα ποὺ ἔνωσαν τὶς διάφορες περιοχὲς τῆς Ἰταλίας.

Γιὰ νὰ αὐξήσῃ τὸν πληθυσμὸ τῆς *Ρώμης* ὁ *Ρωμύλος* — συνεχίζει ἡ παράδοση — χρησιμοποίησε ἓνα τέχνασμα: σ' ἓνα ἀγώνα, ποῦ ἐπὶ τηδὲς ὀργάνωσε, *Ρωμαῖοι* ἄρπαξαν τὶς κόρες ἑνὸς γειτονικοῦ λαοῦ, τῶν *Σαβίνων*, καὶ τὶς παντρεύτηκαν. Οἱ *Σαβίνοι* ἐπιτέθηκαν ἐναντίον τῶν *Ρωμαίων*, ἀλλὰ τελικὰ συμφιλιώθηκαν οἱ δύο λαοὶ καὶ ἔκαμαν μαζὶ ἓνα κράτος μὲ πρωτεύουσα τὴν *Ρώμη*.

Οἱ *Ρωμαῖοι* ἱστορικοὶ τοποθετοῦν τὴν κτίση τῆς *Ρώμης* γύρω στὰ 753 π.Χ.

Ἡ χάλκινη λύκαινα τοῦ Καπιτωλίου, ἔργο ἐτρουσκικῆς τέχνης

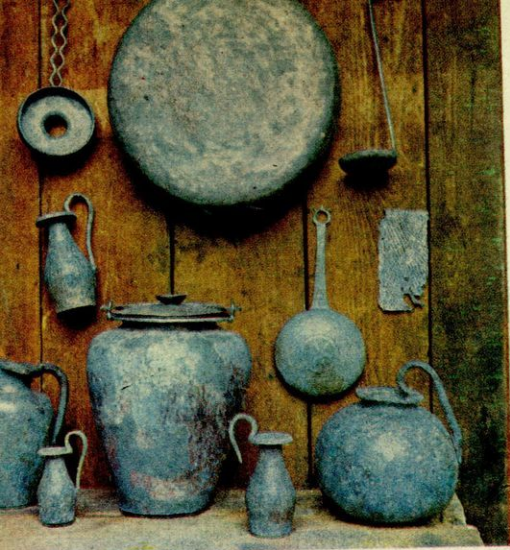
Ἑτρουσκικὴ σαρκοφάγος

3. Τί μαθαίνομε ἀπὸ τὴν ἱστορία γιὰ τὸ ξεκίνημα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Οἱ Ρωμαῖοι ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς κλάδους τῆς ἰνδοευρωπαϊκῆς φυλῆς, ποὺ κατέβηκαν στὴν Ἰταλία. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ρωμαῖους, μετανάστευσαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἰταλία οἱ Ἑτροῦσκοι καὶ οἱ Ἕλληνες.

Οἱ Ἑτροῦσκοι ἢ *Τυρρηνοί* λέγεται ὅτι ἦρθαν ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἀργότερα τοὺς χάνομε, ἀφοῦ προηγουμένως ὠφελήθηκαν πολλὰ πράγματα ἀπ' αὐτοὺς οἱ Ρωμαῖοι. Γιατὶ οἱ Ἑτροῦσκοι ἦταν ἓνας πολιτισμένος λαός, ποὺ ἤξεραν νὰ φτιάχνουν κανάλια γιὰ τὸ πότισμα τῶν χωραφῶν, νὰ κατασκευάζουν θολωτοὺς ὑπονόμους καὶ ὠραῖα διακοσμημένες σαρκοφάγους καὶ ἀκόμα ἤξεραν νὰ ὀργανώνουν καλὰ τὸ στρατὸ καὶ τὸ κράτος. Ὑπάρχει πάντως ἓνα μυστήριό γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ λαό, γιατί οἱ ἱστορικοὶ δὲν μπόρεσαν ἀκόμα νὰ διαβάσουν τὶς χιλιάδες ἐπιγραφές τους.

Οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἱδρυσαν σπουδαῖα ἀποικιακὰ κέντρα στὴ Σικελία καὶ τὴ Νότια Ἰταλία (γνωστὰ ὡς *Μεγάλη*

Ἑτρουσκικά σκεύη κουζίνας

Ἑλλάδα). Στὴ Σικελία τὶς Συρακοῦσες, τὴν Κατάνη, τὸν Ἀκράγαντα, τὸ Σελινούντα, τὴ Μεσσήνη· στὴν Κάτω Ἰταλία τὴν Κύμη, τὸν Τάραντα, τὸν Κρότωνα (ὅπου ἔζησε ὁ φιλόσοφος *Πυθαγόρας*) κ.ἄ. Καὶ μὲ τὶς προόδους τοὺς στὶς τέχνες, τὰ γράμματα καὶ τὶς ἐπιστῆμες ἐπηρέασαν εὐεργετικά τοὺς Ρωμαίους γείτονές τους.

Τοὺς πρώτους αἰῶνες παρατηρεῖται ἓνας ἀγώνας γιὰ ἐπικράτηση ἀνάμεσα στοὺς Ρωμαίους ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ τοὺς Ἑτρούσκους καὶ ἄλλους γειτονικοὺς λαοὺς ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τελικὰ ἐπικρατοῦν οἱ Ρωμαῖοι, ὁργανώνουν τὸ κράτος καὶ τὸ στρατό τους καὶ ἀρχίζουν νὰ ἐπεκτείνωνται σ' ὅλη τὴν Ἰταλικὴ χερσόνησο. Προηγουμένως λίγο ἔλειψε νὰ διαλυθοῦν ἀπὸ μιὰ ἐπιδρομὴ τῶν *Γαλατῶν*, ποὺ μπῆκαν καὶ στὴ Ρώμη καὶ μόνο τὸ *Καπιτώλιο*, τὴν ὀχυρωμένη τῆς ἀκρόπολη, δὲν μπόρεσαν νὰ κυριέψουν.

4. Οἱ Ρωμαῖοι κάνουν τὶς πρώτες μεγάλες τοὺς ἐξορμήσεις

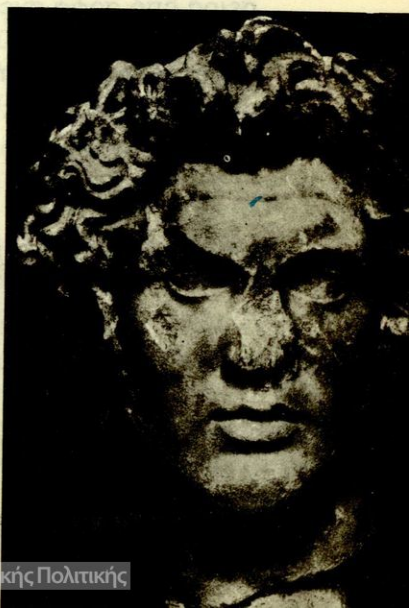
Ἀφοῦ στερέωσαν τὴν κυριαρχία τους στὴν κεντρικὴ Ἰταλία, οἱ Ρωμαῖοι στράφηκαν ἐναντίον τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας. Ὑστερα ἦρθε ἡ σειρὰ τῆς Καρχηδόνας. Οἱ ναυτικὲς αὐτὲς δυνάμεις (Μεγάλῃ Ἑλλάδῃ καὶ Καρχηδόνα), ποὺ κρατοῦσαν θέσεις κλειδιά στὴ Μεσόγειο, στέκονταν ἐμπόδιο στὴν ἐξάπλωση τῆς Ρώμης.

ΟΙ έλληνικές αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας έπεσαν εύκολα στα χέρια των Ρωμαίων. Καί τουτο ήταν έπόμενο, γιατί οι έλληνικές αποικίες ήταν έμπορικά κέντρα, ανεξάρτητα τò ένα από τò άλλο καί απομακρυσμένα από τή μητέρα Ελλάδα. Μόνες τους οι πόλεις αυτές δέν μπορούσαν νά ανακόψουν τήν προέλαση των Ρωμαίων. Οι Έλληνες του κέντρου, που θά μπορούσαν νά στείλουν βοήθεια, συνέχιζαν τούς άσταμάτητους έμφύλιους πολέμους.

Μόνο ό βασιλιάς της Ήπειρου Πύρρος δέχτηκε νά βοηθήσει τούς Έλληνες του Τάραντα, έχοντας τή φιλοδοξία νά γίνη ό Μέγας Άλέξανδρος της Δύσης. Πέρασε λοιπόν στήν Ίταλία (μέ 25.000 στρατό καί 20 έλέφαντες) καί έδωσε τρείς μάχες μέ τούς Ρωμαίους. Στίς δυό πρώτες έξασφάλισε τή νίκη, αλλά μέ τέτοιες τρομακτικές απώλειες, ώστε ή νίκη του νά ίσοδυναμεί μέ ήττα (άπό έδω προέρχεται καί ή παροιμιακή φράση «πύρρειος νίκη»): στήν τρίτη μάχη νικήθηκε καί υποχρεώθηκε νά έπιστρέψει στήν Ήπειρο. Τò 270 π.Χ. οι Ρωμαίοι έγιναν όριστικά κύριοι όλης της Ίταλίας.

Οί πόλεμοι της Ρώμης μέ τήν Καρχηδόνα κράτησαν, μέ ένδιάμεσες διακοπές, περισσότερο από ένα αιώνα (264-146 π.Χ.). Έγιναν τρείς πόλεμοι, που στήν ιστορία όνομάζονται *καρχηδονιακοί*.

Άριστερά : Προτομή του Άννίβα
Δεξιά : ό Πύρρος, κεφάλι από άγαλμα

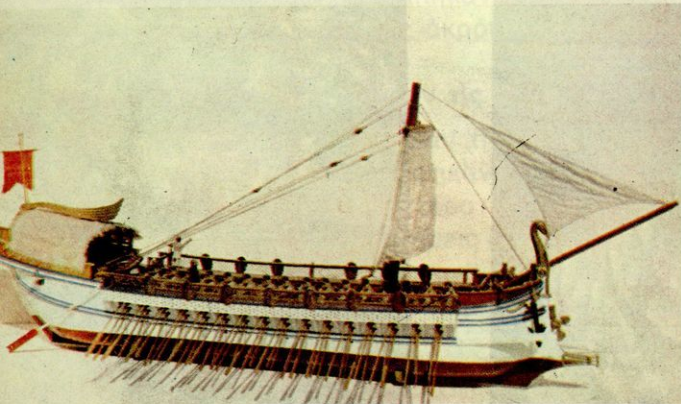
Ἡ Καρχηδόνα, στὰ βόρεια παράλια τῆς Ἀφρικῆς, ἀπεναντι ἀπὸ τὴ Σικελία (στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Τυνησίας), ἦταν παλιὰ φοινικικὴ ἀποικία, ποὺ ἐξελίχτηκε σὲ σπουδαῖο ναυτιλιακὸ καὶ ἐμπορικὸ κράτος μὲ πολλὰς βάσεις στὰ παράλια τῆς δυτικῆς Μεσογείου καὶ τῆς δυτικῆς Σικελίας.

Ὅταν οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος κατέκτησαν ὁλόκληρὴ τὴν Ἰταλία καὶ οἱ Καρχηδόνιοι ἀπὸ τὸ ἄλλο κατέλαβαν τὴ Μεσσήνη, ποὺ ἐξουσιάζει τὸ στενὸ ἀνάμεσα στὴ Σικελία καὶ τὴν Ἰταλία, ὁ πόλεμος δὲν ἄργησε νὰ ξεσπάσῃ. Ἀπὸ τὶς ἀντιμέτωπες δυνάμεις ἡ Καρχηδόνα εἶχε ὑπεροχὴ στὸ ναυτικὸ, ἡ Ρώμη στὸ στρατὸ ξηρᾶς.

Ὁ πρῶτος καρχηδονιακὸς πόλεμος ἔγινε γιὰ τὴν κυριαρχία τῆς Σικελίας. Γιὰ νὰ τὸν κερδίσουν οἱ Ρωμαῖοι, χρειάστηκε νὰ ναυπηγήσουν στόλο. Ἀπὸ τότε ἄρχισε καὶ ἡ Ρώμη νὰ γίνεται ναυτικὴ δύναμη.

Στὸ δεῦτερο καρχηδονιακὸ πόλεμο τὸ ρωμαϊκὸ κράτος διέτρεξε πραγματικὸ κίνδυνο ἀπὸ τὸν Ἀννίβα, στρατηγὸ τῶν Καρχηδονίων καὶ ἓνα ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους στρατηγοὺς τῆς ἱστορίας. Ὁ Ἀννίβας κατόρθωσε τὸν ἀπίστευτο γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἄθλο νὰ ὀδηγήσῃ μιὰ μεγάλη στρατιὰ (50.000 πεζοὺς, 10.000 ἵππεις καὶ 42 ἐλέφαντες) ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, τὴ Γαλλία καὶ μέσα ἀπὸ τὶς χιονισμένες Ἀλπεις στὴν καρδιὰ τῆς Ἰταλίας. Σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ σοφὰ σχεδιασμένες μάχες κατετρόπωσε τοὺς Ρωμαίους. Σὲ μιὰ φάση τοῦ πολέμου ἔφθασε καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ Ρώμη (τότε ἀκούστηκε μέσα στὴν πόλη ἡ κραυγὴ τοῦ πανικοῦ: «Ὁ Ἀννίβας μπροστὰ στὶς πύλες!»). Ἀλλὰ δὲν μπόρεσε ἔγκαιρα νὰ ἐκμεταλ-

Ρωμαϊκὴ τριήρης

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Ρωμαῖος στρατιώτης σκοτώνει τὸν Ἀρχιμήδη στὶς Συρακοῦσες (ψηφιδωτό)

λευτῇ τις μεγάλες νίκες του. Ἔτσι οἱ Ρωμαῖοι βρῆκαν τὸν καιρὸ νὰ ἀνασυνταχθοῦν καὶ μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν *Σκιπίωνα* (τὸν «Ἀφρικανό», ὅπως ἐπονομάστηκε) νὰ μεταφέρουν τὸν πόλεμο στὴν Ἀφρική. Ὁ Ἀννίβας ὑποχρεώθηκε τελικὰ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἰταλία καὶ νὰ σπεύσῃ στὴν Καρχηδόνα, ἀλλὰ χωρὶς νὰ φέρῃ ἀποτέλεσμα. Στὸν πόλεμο αὐτὸ ἔπесαν στὰ χέρια τῶν Ρωμαίων καὶ οἱ ἐλληνικὲς *Συρακοῦσες*, παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες τοῦ *Ἀρχιμήδη* νὰ ἐνισχύσῃ μὲ τὶς μηχανές του τὴν ἀμυνα τῆς πόλης.

Στὸν τρίτο καρχηδονιακὸ πόλεμο ἡ Καρχηδόνα ἔπесε ὕστερα ἀπὸ πολιορκία, παραδόθηκε στὶς φλόγες καὶ καταστράφηκε ἀπὸ τὰ θεμέλια τὸ 146 π.Χ.

5. Ἡ Ἑλλάδα καὶ τὰ ἐλληνιστικὰ κράτη τῆς Ἀνατολῆς ἀπέναντι στὸ ρωμαϊκὸ κίνδυνο

Στὰ χρόνια τῶν καρχηδονιακῶν πολέμων ἔγιναν στὴν Ἑλλάδα μερικὲς τοπικὲς προσπάθειες νὰ ξαναβροῦν οἱ Ἕλληνες τὸν παλιὸ ἑαυτὸ τους, νὰ ἀναδιοργανωθοῦν καὶ νὰ ἐνώσουν τὶς δυνάμεις τους γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ρωμαϊκῆς ἀπειλῆς. Ὅλες ὁμως οἱ προσπάθειες ναυάγησαν μέσα σὲ μιὰ δηλητηρια-

σμένη ατμόσφαιρα από παλιές έχθρες και μίση, αντιζηλίες και τοπικιστικές φιλοδοξίες. Κάθε ωραία προσπάθεια έβρισκε αντιμετώπη μιὰ αντίπαλη παράταξη, που την υποκινούσαν συνήθως οί Ρωμαίοι. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο οί Ρωμαίοι, ὅπως παλαιότερα καὶ οί Πέρσες, ἔβρισκαν τὴν εὐκαιρία νὰ παρεμβαίνουν καὶ νὰ κάνουν τὸ διαιτητὴ, καταπῶς συνέφερε τοὺς ἴδιους.

‘Ο Πύρρος, ὅπως εἶδαμε, δὲν μπόρεσε νὰ τὰ βγάλῃ πέρα μὲ τοὺς Ρωμαίους. Μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας του στὴν Ἰταλία ἔστρεψε τὶς φιλοδοξίες του στὴν κατάκτηση τῆς Ἑλλάδας. ‘Ο Πύρρος ἦταν ἱκανότατος στρατηγός, ἀλλὰ σὲ μιὰ ἐκστρατεία του στὴν Πελοπόννησο βρῆκε ἄδοξο τέλος μέσα στὸ Ἄργος (272 π.Χ.).

Λίγες δεκαετίες ἀργότερα δυὸ βασιλιάδες τῆς Σπάρτης, ὁ Ἄγης Δ' (245-241 π.Χ.) καὶ ὁ Κλεομένης Γ' (235-219 π.Χ.) δοκίμασαν νὰ ἀνορθώσουν τὴν ἔνδοξη πόλη, ποὺ εἶχε ἀφάνταστα ξεπέσει· ἀλλὰ καὶ οί δυὸ ἔπεσαν θύματα ἀντίπαλων παρατάξεων.

Περισσότερες ἐλπίδες γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἑλλήνων εἶχαν γεννήσει τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἡ Αἰτωλικὴ καὶ ἡ Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία. Ἡ *Αἰτωλικὴ Συμπολιτεία* παρουσιάζεται τὸν καιρὸ περίπου ποὺ ἐγίνε ἡ ἀπόκρουση τῶν *Γαλατῶν* (278 π.Χ.), ὅταν κινδύνεψε ἀπ' αὐτοὺς τὸ μαντεῖο τῶν *Δελφῶν*. Ἡ *Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία* εἶχε μεγαλύτερη δράση, γιατί βρέθηκαν ἐπικεφαλῆς τῆς πρῶτα ὁ Ἄρατος (245-213 π.Χ.) καὶ ἀργότερα ὁ *Φιλοποίμην*, (207-184 π.Χ.) «ὁ ἔσχατος τῶν Ἑλλήνων», (δηλαδὴ ὁ τελευταῖος Ἕλληνας), ὅπως τὸν ὀνόμασε ὁ ἱστορικὸς Πολύβιος. Ἀλλὰ καὶ οί δυὸ Συμπολιτείες δὲν μπόρεσαν τελικὰ νὰ σταθοῦν πάνω ἀπὸ τοπικὲς διαφορὲς καὶ τελικὰ μπλέχτηκαν μέσα στὰ δίχτυα τῶν ἐμφύλιων πολέμων. Μάταια προειδοποιοῦσε ὁ Ἀγέλαος ἀπὸ τὴ Ναύπακτο γιὰ «τὰ νέφη ποὺ πλησίαζαν ἀπὸ τὴ Δύση», ἐννοώντας τὸ ρωμαϊκὸ κίνδυνο, καὶ μάταια συμβούλευε τοὺς Ἕλληνες «νὰ πάψουν νὰ πολεμοῦν μεταξύ τους καὶ νὰ πιαστοῦν ἀπὸ τὰ χέρια, ὅπως ἐκεῖνοι ποὺ περνοῦν ποτάμι, ἂν θέλουν νὰ σώσουν τοὺς ἑαυτοὺς των καὶ τὶς πόλεις τους».

‘Ο κίνδυνος ποὺ ἐπισήμανε ὁ Ἀγέλαος ἔφτασε κάποτε καὶ πάνω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Στὴ θέση *Κυνὸς Κεφαλαί* τῶν Φαρσάλων

ὁ Ρωμαῖος ὕπατος *Φλαμίνιος*, μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῶν Αἰτωλῶν, νίκησε τὸ *Φίλιππο Ε'* τῆς Μακεδονίας καὶ τὸν ὑποχρέωσε νὰ δεχτῇ ταπεινωτικούς ὅρους (197 π.Χ.). Τὸ ἐπόμενο ἔτος στὴν πανελλήνια ἐορτῇ τῶν Ἰσθμίων, κήρυξε τὴν «ἀνεξαρτησία» τῶν ἐλληνικῶν πόλεων στοὺς ἐνθουσιασμένους Ἕλληνες, ποὺ δὲν μπόρεσαν καὶ πάλι νὰ καταλάβουν τὸ ἀσχημο παιχνίδι ποὺ τοὺς ἐπαιζαν οἱ Ρωμαῖοι.

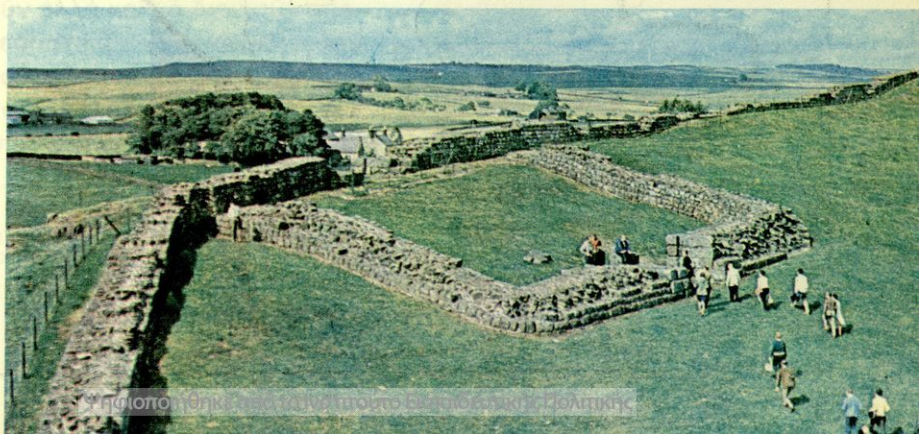
Μέσα στὰ ἐπόμενα 50 χρόνια ἡ Ἑλλάδα ὑποδουλώθηκε ὀριστικά. Τὸ 168 π.Χ. στὴν *Πύδνα* τῆς Μακεδονίας ὁ ὕπατος *Αἰμίλιος Παῦλος* τσάκισε τὶς δυνάμεις τοῦ τελευταίου βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας *Περσέα* καὶ τὸν ἴδιο τὸν ἔσυρε αἰχμάλωτο στὴ Ρώμη. Ἡ Μακεδονία ἐγίνε ἀπὸ τότε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία.

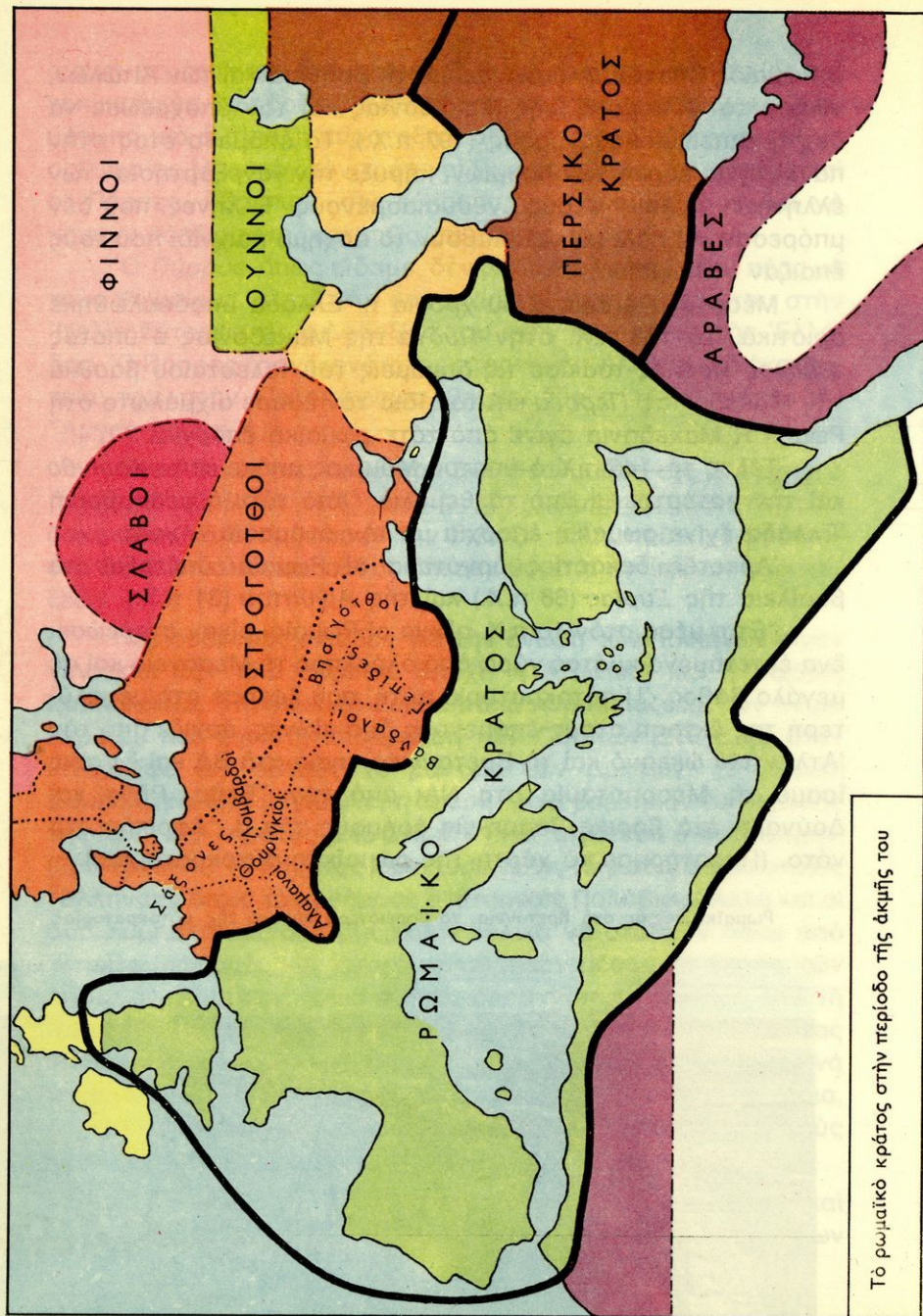
Τέλος τὸ 146 π.Χ. ὁ ὕπατος *Μόμμιος* μπῆκε στὴν *Κόρινθο* καὶ τὴν κατέστρεψε ἀπὸ τὰ θεμέλια. Ἀπὸ τότε ἡ μεσημβρινὴ Ἑλλάδα ἐγίνε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία μὲ τὴν ὀνομασίαν *Ἀχαΐα*.

Ἀρκετὲς δεκαετίες ἀργότερα οἱ Ρωμαῖοι ὑπέταξαν τὰ βασίλεια τῆς *Συρίας* (66 π.Χ.) καὶ τῆς *Αἰγύπτου* (31 π.Χ.).

Ἔτσι μέσα στὸν 1ο π.Χ. αἰῶνα οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν στερεώσει ἓνα ἐκτεταμένο κράτος γύρω ἀπὸ ὁλόκληρη τὴ Μεσόγειο καὶ σὲ μεγάλο βάθος. Ἡ αὐτοκρατορία αὐτὴ, ποὺ ἔφτασε στὴ μεγαλύτερὴ τῆς ἑκταση στοὺς ἐπόμενους δυὸ αἰῶνες, ἀρχίζε ἀπὸ τὸν Ἀτλαντικὸ ὠκεανὸ καὶ τὰ Βρεταννικὰ νησιά στὰ ΒΔ καὶ ἔφτανε ἴσαμε τὴ Μεσοποταμία στὰ ΝΑ· ἀπὸ τὸν Ἑλβα, Ρῆνο καὶ Δούναβη στὰ βόρεια, ἴσαμε τὶς ἐρήμους τῆς Β. Ἀφρικῆς στὸ νότο. (Παρατήρησε τὸ χάρτη τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας).

Ρωμαϊκὸ τεῖχος στὴ Βρεταννία, τὸ βορειότερο σύνορο τῆς αὐτοκρατορίας

Το ρωμαϊκό κράτος στην περίοδο πῆς ἀκμῆς του

6. Τί βοήθησε στην εξάπλωση και τη στερέωση του ρωμαϊ- κού κράτους

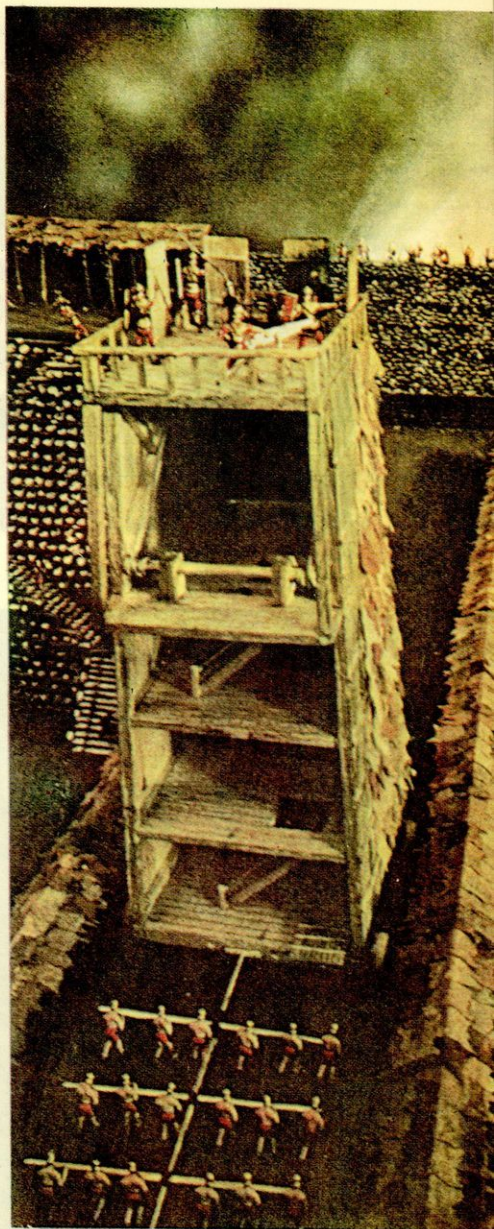
Πολλά πράγματα βοήθησαν τους Ρωμαίους να επεκτείνουν και να στερεώσουν την κυριαρχία τους σε μεγάλη ακτίνα γύρω από τη Μεσόγειο.

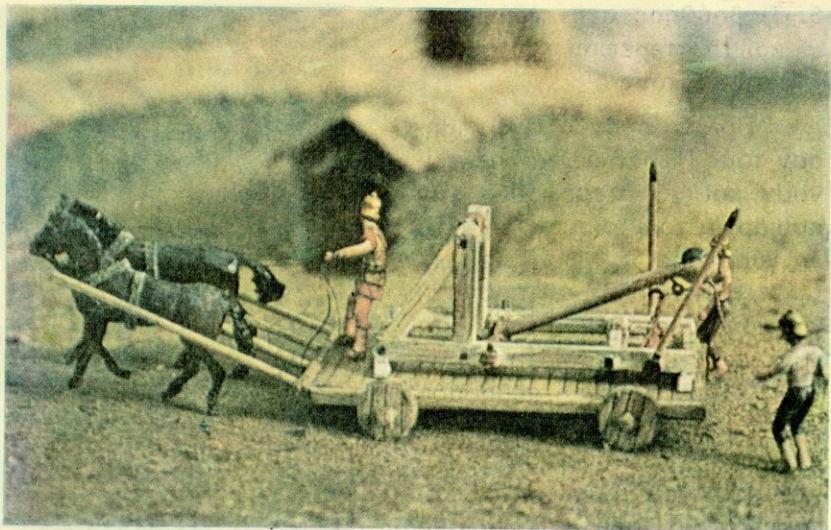
Ήταν πρώτα οι προγονικές τους ἀρετές, που τους έκαναν να έχουν ομοιότητες με τους Σπαρτιάτες: σεβασμός στους νόμους, πειθαρχία, γενναιότητα, λιτότητα, πρακτικό πνεῦμα. Αὐτά τους έκαναν καλούς στρατιῶτες και καλούς πολίτες.

Έπειτα οι Ρωμαῖοι ήταν ικανότατοι στην ὀργάνωση του στρατού και στη διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων. Σπουδαῖο πολεμικό ὄργανο στα χέρια τους στάθηκε ἡ *ρωμαϊκή λεγεώνα*, στρατιωτική μονάδα, ἀρχικά ἀπὸ 3.000 πεζοὺς και 300 ἵππεις.

Τέλος οι Ρωμαῖοι εἶχαν τὴν ικανότητα ὄχι μόνο να κατακτοῦν ἀλλὰ και να διοικοῦν ἀποτελεσματικά τις χῶρες που κατακτοῦσαν. Για να τὸ ἐπιτύχουν καλύτερα, ἔδειχναν σεβασμὸ στη θρησκεία, τὴ γλῶσσα

Κινητὸς ρωμαϊκὸς πύργος ἐφόδου,
μπροστὰ σὲ τείχη

Ρωμαϊκός καταπέλτης

Αύρηλιανό τείχος της Ρώμης

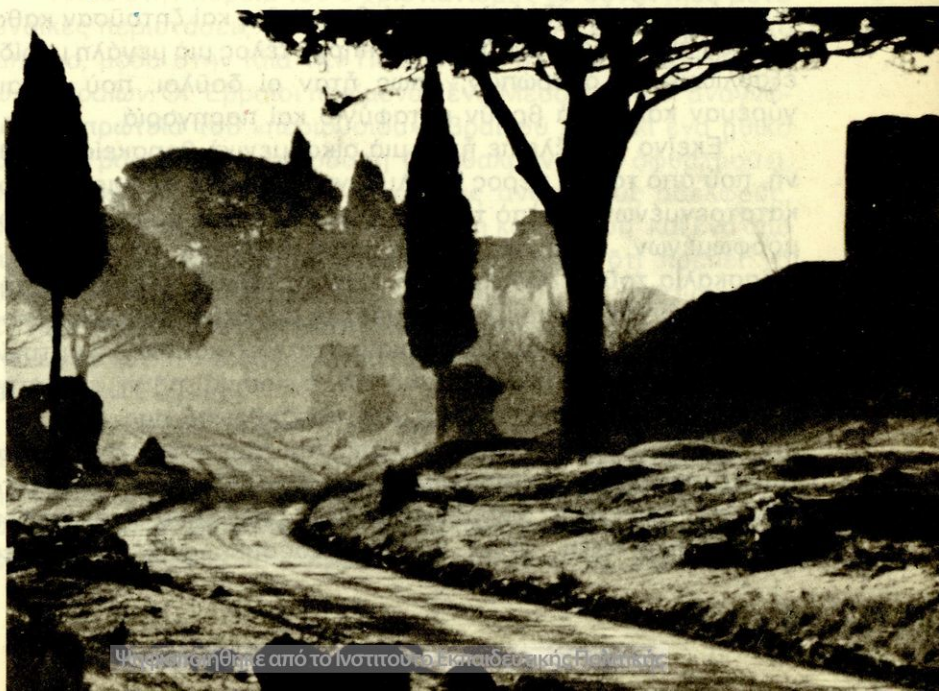

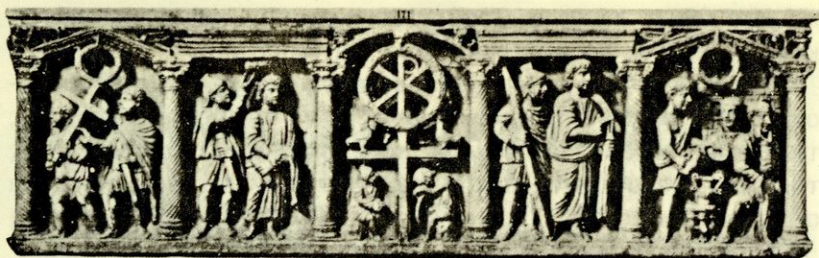
καὶ τὰ ἔθιμα τῶν λαῶν ποὺ κατακτοῦσαν καὶ φρόντιζαν ἡ κυριαρχία τους νὰ μὴν εἶναι πολὺ καταπιεστική.

Γιὰ τὶς στρατιωτικὲς καὶ διοικητικὲς ἀνάγκες καὶ τὴ διακίνηση τοῦ ἐμπορίου οἱ Ρωμαῖοι φρόντιζαν νὰ ἀνοίγουν ἕνα πρώτης τάξεως ὁδικὸ δίκτυο, δρόμους μὲ πλάκες ἐπάνω σὲ ἕνα εἶδος τσιμέντο. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς δρόμους αὐτοὺς διατηροῦνται μέχρι σήμερα. Ὁνομαστὲς ἔμειναν ἡ Ἀππία ὁδὸς στὴν Ἰταλία καὶ ἡ Ἑγνατία στὴ Βαλκανικὴ.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ ἐξάπλωση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ὀφείλεται στὸ ὅτι ὁ ἐλληνικὸς κόσμος βρέθηκε διεσπασμένος καὶ ἐξασθενημένος. Διαφορετικά, εἶναι ἀμφίβολο ἂν ἡ Ρώμη θὰ ἔφτανε νὰ γίνῃ κοσμοκράτειρα. Οἱ νίκες τοῦ Πύρρου καὶ τοῦ Ἀννίβα φανέρωσαν ὅτι οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες δὲν ἦταν ἀήττητες.

Ἡ Ἀππία ὁδὸς, ὅπως σώζεται σήμερα

7. "Ένα κοσμοϊστορικό γεγονός: ή εμφάνιση και εξέπλωση του χριστιανισμού

Μέσα στην απέραντη αυτοκρατορία είχαν βρεϊ στέγη διάφορα έθνη μαζί με τις θρησκείες τους. Οί κυριότερες από τις θρησκείες αυτές ήταν: ή πολυθεϊστική θρησκεία των Έλλήνων και των Ρωμαίων, ό Ιουδαϊσμός, ή περσική θρησκεία του Μίθρα, ή αιγυπτιακή θρησκεία της "Ισιδας κ.ά. Οί άνθρωποι λάτρευαν ανεμπόδιστα τη θεότητα που τους άρεσε, γιατί οί Ρωμαίοι δέν τó απαγόρευαν. Άπό τó άλλο μέρος επικρατούσε μεγάλη άθεϊα, γιατί πολλοί άνθρωποι, μορφωμένοι κυρίως, δέν έμεναν ίκανοποιημένοι με τις ειδωλολατρικές θρησκείες και ζητούσαν καθοδήγηση από τους φιλοσόφους. Έπληρχε τέλος μιá μεγάλη μερίδα έξαθλιωμένων ανθρώπων, όπως ήταν οί δούλοι, που μάταια γύρευαν κάπου νά βρούν καταφύγιο και παρηγοριά.

Έκείνο που έλειπε ήταν μιá οίκουμενική θρησκεία, άληθινή, που από τó ένα μέρος νά γλυκάνη με έλπίδα τις καρδιές των κατατρεγμένων και από τó άλλο νά διαλύση τις άμφιβολίες των μορφωμένων. Αυτό τó μεγάλο κενό ήρθε νά τó καλύψη ή διδασκαλία του 'Ιησού Χριστού, Υιού του Θεού, ή θρησκεία της αγάπης. Ό χριστιανισμός ύποσχέθηκε μιá θεϊκή βασιλεία, όπου όλοι οί άνθρωποι είναι ίσοι άπέναντι στο Θεό και όπου ή εϋτυχία βρίσκεται στην άπαλλαγή από τά έγκόσμια πάθη και στην προσφορά έμπρακτης αγάπης στο συνάνθρωπό μας.

Ό χριστιανισμός ξεκίνησε από την Παλαιστίνη στα χρόνια του αυτοκράτορα Όκταβιανού Αύγουστου (30 π.Χ. - 14 μ.Χ.). Στο διάστημα των τριών επόμενων αιώνων άπλώθηκε σ' όλόκληρη την αυτοκρατορία, άφου πρώτα διαδόθηκε στις άνατολικές

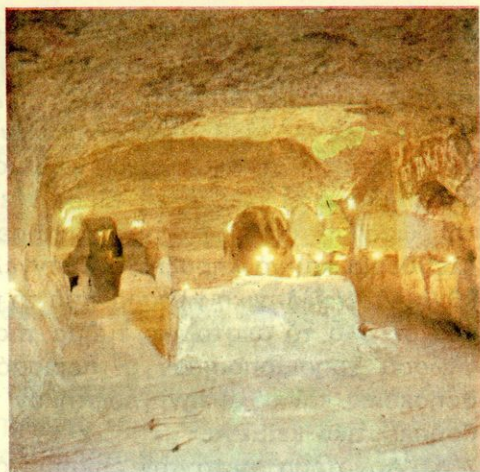
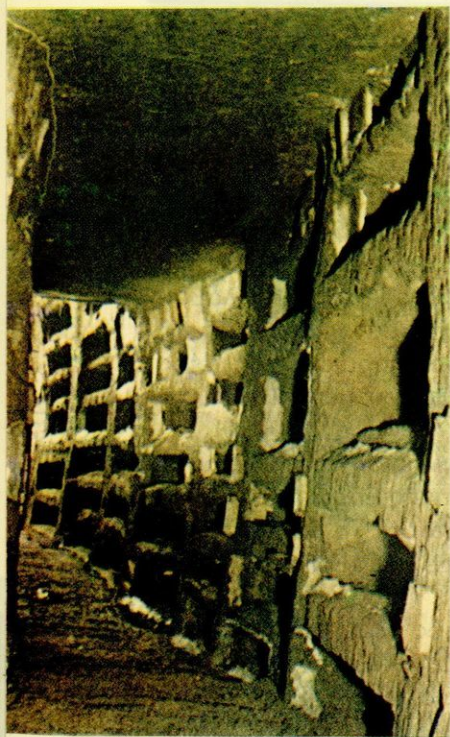
ἐπαρχίες της (Συρία, Μικρά Ἀσία, Κύπρο, Ἑλλάδα).

Τρία πράγματα διευκόλυναν τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ: α) *Ἡ ἀκαταμάχητη ἀλήθεια του*, ποὺ ἱκανοποιοῦσε τὶς προσδοκίες ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. β) *Τὰ ἐκτεταμένα σύνορα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας*, μέσα στὰ ὁποῖα κυκλοφοροῦσαν ἀνεμπόδιστα οἱ νέες ἰδέες. Μέσα ἐκεῖ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, μὲ τὴ ρωμαϊκὴ του ὑπηκοότητα, μπόρεσε νὰ κινηθῇ μὲ σχετικὴ ἐλευθερία καὶ νὰ κηρύξῃ τὸ Εὐαγγέλιο τῆς ἀγάπης σὲ ὅλα τὰ ἔθνη. γ) *Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα*, ποὺ τὴ μιλοῦσαν ἢ τὴν καταλάβαιναν σὲ ὅλο τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτὴ τὴ γλῶσσα χρησιμοποίησαν οἱ περισσότεροι κήρυκες τῆς νέας θρησκείας καὶ σ' αὐτὴν γράφτηκαν τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰ ἄλλα θρησκευτικὰ κείμενα.

Ἀργότερα, μετὰ τὴν ἐπίσημη ἀναγνώριση τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἔγινε μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, τὴ λατινικὴ. Τὰ λατινικὰ ἐξακολουθοῦν καὶ μέχρι σήμερα νὰ εἶναι ἡ ἐπίσημη γλῶσσα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἀλλὰ στὴν πορεία του ὁ χριστιανισμὸς δὲ συνάντησε μόνο εὐνοϊκὲς περιστάσεις· ἀντιμέτωπισε καὶ μεγάλα ἐμπόδια. *Πρῶτο ἐμπόδιο*, μέσα στὴν ἴδια τὴν Παλαιστίνη, στάθηκε ἡ *ἀντίδραση τῶν Ἑβραίων*. Οἱ Ἑβραῖοι περίμεναν ἓνα Μεσσία ποὺ θ' ἀναγνώριζε τὰ πρωτεῖα τοῦ «περιούσιου» ἐβραϊκοῦ λαοῦ κι ἓνα ἠθικὸ νόμο μὲ βάση τὴν ἀνταπόδοση («ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ»), ἐνῶ ὁ Χριστὸς θεωροῦσε ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀδελφούς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐθνικότητα ἢ κοινωνικὴ κατάσταση· καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ σημεῖα τῆς διδασκαλίας Του ἦταν ὅτι πρέπει νὰ κάνωμε τὸ καλὸ σ' αὐτοὺς ποὺ μᾶς ἀδικοῦν. Ὁ χριστιανισμὸς δὲ λύγισε μπροστὰ στὶς βίαιες ἀντιδράσεις τῶν Ἑβραίων καὶ σὲ λίγο ἔβγαине ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Παλαιστίνης, γιὰ νὰ ἐπικρατήσῃ σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη.

Δεύτερο καὶ σοβαρότερο ἐμπόδιο στάθηκε ἡ *ἀντίδραση τῶν ἐθνικῶν*. Στὴν ἀρχὴ ἡ ἀνεξιθρησκεία τῶν Ρωμαίων εὐνόησε τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ οἱ χριστιανοί, μὲ τὴ νέα θρησκευτικὴ πίστη καὶ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους, δὲν ἄργησαν νὰ γεννήσουν ὑποψίες ὅτι ἔβαζαν σὲ κίνδυνο τὰ θεμέλια τῆς

Κατακόμβες : άριστερά στη Ρώμη και δεξιά στη Μήλο

ρωμαϊκής κοινωνίας. Αὐτοὶ διακήρυτταν τὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ ἡ δουλεία ἦταν ἐπίσημα ἀναγνωρισμένη. Αὐτοὶ ἐπέμεναν ὅτι ἄλλο πράγμα εἶναι ἡ θεϊκὴ καὶ ἄλλο ἡ κοσμικὴ ἐξουσία, ἐνῶ ὁ νόμος ὀρίζε νὰ ἀποδίδουν καὶ στὸν καίσαρα θεϊκὲς τιμὲς (θυμίαμα στὸ ἄγαλμα τοῦ αὐτοκράτορα). “Ὑστερὰ, ὅσο πύκνωναν οἱ τάξεις τῶν χριστιανῶν, τόσο ἀραίωνε ἡ πελατεία τῶν ἐμπόρων τῆς εἰδωλολατρείας (ιερέων, μάγων, ἀγαματοποιῶν), καὶ οἱ τελευταῖοι κίνησαν γῆ καὶ οὐρανὸ ἐναντίον τῶν ὑπαιτίων. Ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τῶν χριστιανῶν, μὲ τὴν ἀλληλεγγύη της, τὶς «ἀγάπες», (δηλ. τὰ κοινὰ γεύματα), τὴν ἱεροτελεστία τῆς θείας εὐχαριστίας, ἔδινε ἀφορμὴ σὲ διαδόσεις ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ συνωμοτικὴ κίνηση ἢ γιὰ ἀπόκρυφὴ ὀργάνωση μαύρης μαγείας. “Ὅλα αὐτὰ ἐγίναν αἰτία νὰ δημιουργηθῇ ἓνα ἀντιχριστιανι-

κὸ ρεῦμα, ποὺ ὁδήγησε σὲ σειρὰ *διωγμῶν* ἐναντίον τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὸ ἐπίσημο ρωμαϊκὸ κράτος. Τὸ ἀντιχριστιανικὸ ρεῦμα φούσκωνε περισσότερο σὲ περιόδους κρίσιμες γιὰ τὴν αὐτοκρατορία, ὅπως ὅταν τύχαιναν θεομηνίες (σεισμοί, πλημμύρες, πυρκαϊές, ἐπιδημίες κ.ἄ.) ἢ γίνονταν παραβιάσεις τῶν συνόρων ἀπὸ ἐξωτερικοὺς ἐχθροὺς ἢ ἀνέβαιναν στὴν ἐξουσία ἀνίκανοι αὐτοκράτορες καὶ αὐτὸ γινόταν αἰτία γιὰ ἐσωτερικὲς ἀναστατώσεις κλπ. Σὲ τέτοιες περιπτώσεις ὁ φανατισμένος καὶ προληπτικὸς ὄχλος ξεσποῦσε ἐναντίον τῶν χριστιανῶν, ποὺ τοὺς θεωροῦσε ὑπεύθυνους γιὰ τὴν ὀργὴ τῶν θεῶν. Οἱ διῶκτες αὐτοκράτορες ἔκαμαν διωγμοὺς εἴτε γιὰ νὰ φανοῦν ἀρεστοὶ στὸν ὄχλο εἴτε γιὰ νὰ στρέψουν τὴ μανία τοῦ μακριὰ ἀπὸ τοὺς πραγματικοὺς ἐνόχους εἴτε γιὰτὶ πίστευαν ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἀποτελοῦσαν διαλυτικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ διωγμοὶ ἄρχισαν μὲ τὸ *Νέρωνα* (64-68 μ.Χ.) καὶ τελείωσαν μὲ τὸ *Διοκλητιανό*, (311 μ.Χ.). Ἔγιναν συνολικὰ δέκα διωγμοί. Ἐνδιάμεσα κύλησαν καὶ μακρὲς περίοδοι εἰρήνης γιὰ τὴν Ἐκκλησία, ποὺ ἔβρισκε ἔτσι καιρὸ νὰ ἀναδιοργανῶνεται καὶ νὰ ἐπεκτείνεται. Οἱ πρῶτοι διωγμοὶ ἦταν τοπικοὶ καὶ δὲν κράτησαν πολὺ. Οἱ μεγαλύτεροι καὶ φοβερώτεροι διωγμοὶ ἔγιναν στὰ χρόνια τοῦ *Δεκίου* (249-251) καὶ τοῦ *Διοκλητιανοῦ* (303-311). Πολλοὶ χριστιανοὶ πέρασαν ἀπὸ φρικτὰ *βασανιστήρια* καὶ ἔγιναν *μάρτυρες*, φανέρωσαν δηλ. μὲ τὸ θάνατό τους τὴν ἀληθινὴ καὶ ἀκλόνητὴ πίστη τους.

Σὲ περιόδους διωγμῶν οἱ χριστιανοὶ ζοῦσαν μὲ μεγάλη μυστικότητα, χρησιμοποιοῦσαν διάφορα σύμβολα γιὰ νὰ ἀναγνωρίζονται μεταξὺ τους (ὅπως τὸ ψάρι - Ι.Χ.Θ.Υ.Σ. ποὺ σήμαινε: Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ.) καὶ κατέφευγαν σὲ *κατακόμβες* γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς λατρείας τους. Οἱ κατακόμβες ἦταν ὑπόγεια κοιμητήρια μὲ στοές, ὅπου θάβονταν οἱ νεκροὶ σὲ λαξευτοὺς τάφους.

Δυὸ χρόνια μετὰ τοὺς τελευταίους διωγμοὺς, τὸ 313, μὲ τὸ *διάταγμα τῶν Μεδιολάνων* (Μιλάνου), ποὺ ὑπέγραψαν ὁ Λικίνιος καὶ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἔγινε νόμιμη καὶ ἀναγνωρίστηκε στοὺς χριστιανούς τὸ δικαίωμα νὰ ἐκτελοῦν ἐλεύθερα τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα.

8. Οί τρεις τελευταίοι αιώνες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (30 π.Χ. - 330 μ.Χ.)

Στους αιώνες αυτούς (από τον Όκταβιανό Αύγουστο ίσαμε το Μ. Κωνσταντίνο) ή ρωμαϊκή αυτοκρατορία πήρε τη μεγαλύτερη της έκταση γύρω από τη Μεσόγειο, που την ονόμαζαν «ή θάλασσά μας». Στην απέραντη αυτοκρατορία επικράτησε μακρόχρονη ειρήνη, γνωστή ως «ρωμαϊκή ειρήνη». Ή ειρήνη και ή ασφάλεια, μαζί με τη συνετή διακυβέρνηση ορισμένων αυτοκρατόρων, έφερε την οικονομική και πολιτική πρόοδο και μαζί την ένότητα των λαών που κατοικούσαν στα έδάφη της αυτοκρατορίας.

Μετά τον Όκταβιανό Αύγουστο σπουδαιότεροι αυτοκράτορες ήταν οί Φλάβιοι και οί Άντωνίνοι. Οί Φλάβιοι κατασκεύασαν τò τεράστιο άμφιθέατρο Κολοσσαίο της Ρώμης (80 μ.Χ.). Άπό τους Άντωνίνους, ό Άδριανός (117-138 μ.Χ.) έκαμε διάφορα έργα στην Άθήνα (Άδριάνειο ύδραγωγείο, πύλη Άδριανού,

Τò Κολοσσαίο της Ρώμης (άμφιθέατρο για μονομαχίες)

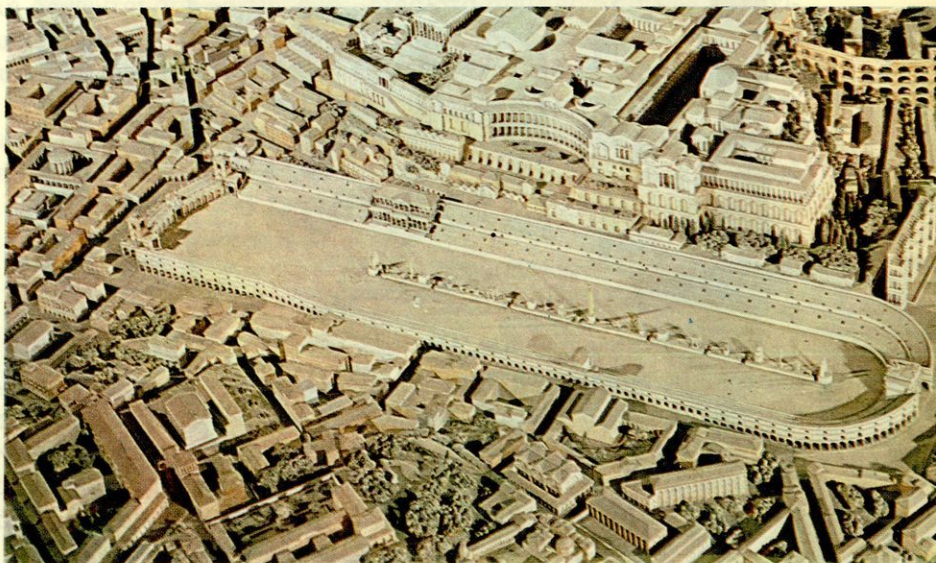
ἀποπεράτωση ναοῦ Ὀλυμπίου Διός). Στις ἡμέρες του ὁ πλούσιος Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς κατεσκεύασε τὸ Ὡδεῖο ποῦ εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, ὅπου δίδονται σήμερα παραστάσεις ἀρχαίων θεατρικῶν ἔργων καὶ συναυλίες.

Ὁ πιὸ εἰρηνόφιλος αὐτοκράτορας ἦταν ὁ Ἀντωνίνος ὁ Εὐσεβής. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος πάλι ἦταν θαυμαστής τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος. Ἐγράψε μάλιστα καὶ φιλοσοφικὸ ἔργο στὰ ἐλληνικὰ μὲ τὸν τίτλο «Τὰ εἰς ἑαυτόν».

Ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. μ.Χ. ἄρχισε ἡ παρακμὴ. Πολλὲς αἰτίες ὁδήγησαν σ' αὐτό. Οἱ κυριότερες ἦταν ὅτι καινούριοι ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ ἔκαμαν τὴν ἐμφάνισή τους στὰ σύνορα, ἐνῶ στὸ ἐσωτερικὸ οἱ λεγεωνάριοι, οἱ πραιτωριανοὶ καὶ οἱ ἐπαρχίες ἔφερναν συνεχεῖς ἀναστατώσεις. Αὐτὴ ἡ κατάσταση συνεχίστηκε ἐπὶ ἓνα ὀλόκληρο αἰῶνα.

Στὸ τέλος ἐγίνε φανερό ὅτι ἡ αὐτοκρατορία δὲν μπορούσε νὰ διατηρηθῇ ὅσο ἡ πρωτεύουσα βρισκόταν τόσο μακριὰ ἀπὸ τὶς

Ἀναπαράσταση τοῦ μεγάλου Ἱπποδρόμου τῆς Ρώμης

Ἡ πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ στὴν Ἀθήνα

ἀνατολικές ἐπαρχίες. Γι αὐτὸ ὁ Διοκλητιανὸς χώρισε τὴν αὐτοκρατορία σὲ τέσσερις διοικήσεις καὶ κυβέρνησε μὲ τὸ σύστημα ποὺ ὀνομάστηκε *τετραρχία*. Τελικὰ ἐπικράτησε ὁ *Μέγας Κωνσταντῖνος* καὶ στὰ 330 μ.Χ. μετέφερε τὴν πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας στὴν *Κωνσταντινούπολη*, στὴ θέση ποὺ ἦταν τὸ ἀρχαῖο Βυζάντιο.

9. Ἡ οἰκογένεια, τὸ κράτος καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν Ρωμαίων. Ἑλληνορωμαϊκὸς πολιτισμὸς

Ἡ *ρωμαϊκὴ οἰκογένεια* ἦταν ἱερὸς θεσμός. Ὁ πατέρας εἶχε ἀπόλυτη ἐξουσία ἐπάνω στὰ μέλη τῆς οἰκογενείας καὶ ὅλοι τὸν σέβονταν καὶ τὸν υπάκουαν. Μεγάλη θέση εἶχε ἐπίσης ἡ οἰκοδέσποινα, ἡ μητέρα. Ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ ἀκολουθοῦσε αὐστηροὺς κανόνες καὶ ἦταν λιτὴ.

Τὸ ρωμαϊκὸ κράτος πέρασε ἀπὸ τὴ *βασιλεία* στὴ *δημοκρατία* καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν *αὐτοκρατορία*. Δυὸ τάξεις ὑπῆρχαν τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας: οἱ *πατρίκιοι* (οἱ παλιὲς ρωμαϊκὲς οἰκογένειες) καὶ οἱ *πληβεῖοι* (νεώτεροι κάτοικοι χωρὶς πολιτικὰ δικαιώματα). Τὸ κράτος τὸ κυβερνοῦσε ὁ βασιλιάς μὲ τὴ *σύγκλητο*. Μετὰ τὴν κατάργηση τῆς βασιλείας τὴν ἐξουσία ἀνελάμβαναν δυὸ *ὑπατοί*, ποὺ φοροῦσαν τὴν *τήβεννο* καὶ τοὺς ἀκολουθοῦσαν δώδεκα *ραβδοῦχοι*. Ὑπῆρχε ἀκόμη ἓνα συμβούλιο γιὰ τὴν ψήφιση τῶν νόμων. Ἀργότερα διαμορφώθηκαν καὶ ἄλλα ἀξιώματα, ὅπως ἦταν τοῦ *πραιτώρα*, τοῦ *ἀνθύπατου* καὶ τοῦ *δημάρχου*. (Οἱ δήμαρχοι εἶχαν ὡς ἔργο τους τὴν υπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων τῶν πληβείων καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ *βέτο*, τὸ δικαίωμα δηλ. νὰ μὴ δέχωνται ἀποφάσεις ἀντίθετες στὰ συμφέροντα τῶν πληβείων). Μὲ τὸν καιρὸ οἱ πληβεῖοι κατόρθωσαν νὰ ἀποκτήσουν πολιτικὰ δικαιώματα καὶ νὰ ἐξισωθοῦν μὲ τοὺς πατρίκιους.

Οἱ *Ρωμαῖοι* ἦταν ἄνθρωποι πρακτικοί, ποὺ ἤξεραν νὰ πολεμοῦν καὶ νὰ κυβερνοῦν καλὰ τὸ σπίτι τους καὶ τὴν αὐτοκρατορία τους. Δὲν ἦταν ὅμως ἀπὸ τὸ ὑλικὸ ἐκεῖνο ποὺ κάνει τοὺς

Σπίτι πλούσιων ἐμπόρων στὴν Πομπηία

Πραιτωριανοί,
οι σωματοφύ-
λακες του αὐ-
τοκράτορα

μεγάλους δημιουργούς. Γι αυτό και ἡ Ρώμη δὲν ἔβγαλε πολὺ μεγάλους καλλιτέχνες, ἐπιστήμονες καὶ φιλοσόφους, ὅπως ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα. Αὐτὸ δὲν τὴν ἐμπόδισε νὰ ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τῶν ὑπηκόων της καὶ προπαντὸς τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους καὶ μιμήθηκε μὲ ἐπιτυχία.

Ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες οἱ Ρωμαῖοι ἐπηρεάστηκαν στὴ θρησκεία τους, στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὶς τέχνες γενικὰ καὶ στὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους. Φιλοδόξησαν νὰ κάμουν τῇ Ρώμῃ δεύτερη Ἀθήνα καὶ κατὰ κάποιον τρόπο τὸ πέτυχαν. Οἱ ἀνώτερες τάξεις τὸ θεωροῦσαν ἀπαραίτητο νὰ στέλνουν τὰ παιδιά τους στὰ μεγάλα πολιτιστικὰ κέντρα τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς Ἀντιόχειας κ.ἄ. ἢ νὰ παίρνουν ἰδιαίτερους Ἕλληνες δασκάλους καὶ αἰσθάνονταν ξεχωριστὴ ὑπερηφάνεια νὰ ξέρουν ἑλληνικὰ καὶ νὰ διαβάζουν τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀπὸ τὸ πρωτό-τυπο.

Ρωμαϊκά
νομίσματα

Παράλληλα φιλοδόξησαν νὰ καλλιεργήσουν τὴν ἐθνικὴ τοὺς γλῶσσα, τὴ λατινικὴ, καὶ νὰ τὴν ἀναδείξουν ἐφάμιλλη τῆς ἑλληνικῆς — καὶ τὸ κατόρθωσαν. Σπουδαῖοι συγγραφεῖς ἔγραψαν ἀξιόλογα ἔργα — ἱστορικά, φιλοσοφικά, ρητορικά, ποιητικά — ποὺ θεωροῦνται κλασικά καὶ διδάσκονται καὶ σήμερα στὰ σχολεῖα καὶ στὰ πανεπιστήμια. Τέτοιοι συγγραφεῖς εἶναι, ἀνάμεσα σὲ πολλοὺς ἄλλους, ὁ *Κικέρωνας* μὲ τοὺς ρητορικοὺς τοὺς λόγους, ὁ *Ίούλιος Καῖσαρας* μὲ τὰ ἱστορικά του ἀπομνημονεύματα, οἱ ποιητὲς *Βιργίλιος* καὶ *Όράτιος* κ.ἄ. Οἱ περισσότεροι λατίνοι συγγραφεῖς εἶχαν γιὰ πρότυπά τους ἀρχαίους "Ἕλληνες δημιουργούς." Ἐτοί ὁ Βιργίλιος στὴν *Αἰνείαδα* του, ὅπου διηγεῖται τὶς περιπέτειες τοῦ Αἰνεία ἀπὸ τὴν Τροία στοὺς Λάτιο, ἀκολουθεῖ τὰ βήματα τοῦ Ὁμήρου.

Ρωμαϊκά
σύνεργα
γραφής

Τόσο πολύ έπηρεάστηκαν από τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα οἱ Ρωμαῖοι, ὥστε ὁ ποιητὴς Ὁράτιος νὰ ὁμολογήσῃ πὼς «ἡ Ἑλλάδα κατακτημένη μὲ τὸ σίδηρο νίκησε τὸν κατακτητὴ καὶ ἔφερε τὶς τέχνες στὸ ἀπολίτιστο Λάτιο».

Ἐκεῖ ποὺ οἱ Ρωμαῖοι ξεπέρασαν τοὺς Ἕλληνες εἶναι ἡ νομοθεσία καὶ ἡ θαυμαστὴ κρατικὴ τους ὀργάνωση. Αὐτὴ ἡ νομοθεσία τῶν Ρωμαίων, συμπληρωμένη, ὅπως θὰ δοῦμε ἀργότερα, ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανό, εἶναι γνωστὴ ὡς *ρωμαϊκὸ δίκαιο*, καὶ διδάσκεται σὲ ὅσους σπουδάζουν νομικοὶ (δικαστὲς καὶ δικηγόροι).

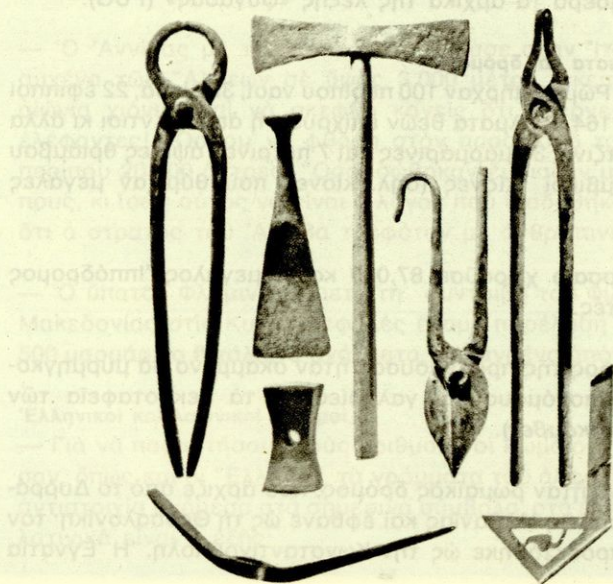
Ἡ ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, καὶ μὲ ὅλους τοὺς διωγμοὺς ποὺ ὀρισμένοι αὐτοκράτορες ἐξαπέλυσαν ἐναντίον τῶν χριστιανῶν, ὑποβοήθησε τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ. Καὶ τοῦτο γιατί

ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἔχοντας καταργήσει τὰ σύνορα ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς τῆς Μεσογείου, ἐπέτρεψε τὴν εὐκόλη μετακίνηση τῶν κηρύκων τῆς νέας θρησκείας, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μὲ τὴ λατινικὴ γλῶσσα προώθησε τὸ χριστιανισμὸ στοὺς λαοὺς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Γενικὰ ἀπὸ τὸ συνταίριασμα τοῦ ἑλληνικοῦ μὲ τὸ ρωμαϊκὸ τρόπο σκέψης καὶ ζωῆς προῆλθε τὸ κράμα τοῦ *ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ*. Ὁ ἑλληνορωμαϊκὸς πολιτισμὸς βοήθησε νὰ ἐκπολιτιστοῦν καὶ οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοί. Ἡ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ρωμαϊκὸ κράτος χρησίμευσε σὰ γέφυρα γιὰ νὰ περάσῃ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς στὴν Εὐρώπῃ.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ λατινικὴ γλῶσσα καὶ ὅλα ὅσα ἀξιόλογα ἔχουν γραφῇ σ' αὐτὴν ἐξακολουθοῦν νὰ θεωροῦνται ἀπαραίτητα, μαζὶ μὲ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ γράμματα, σὲ ὅσους θέλουν νὰ πάρουν μιὰ ὁλοκληρωμένη μὀρφωση.

Ρωμαϊκά
ἐργαλεῖα

ΤΟ ΗΞΕΡΕΣ ΑΥΤΟ;

Ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῶν Ρωμαίων

— Τὴν ἐποχὴ τῆς αὐτοκρατορίας οἱ μισὲς περίπου μέρες τὸ χρόνο ἦταν ἀφιερωμένες στὰ θεάματα: *μονομαχίες* καὶ *ἵπποδρομίες*. Στὶς μονομαχίες, ποὺ φαίνεται νὰ τὶς πῆραν οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ τοὺς Ἑτρούσκους, χιλιάδες δυστυχημένοι σκοτώνονταν κάτω ἀπὸ οὐρλιάσματα χαρᾶς τοῦ πλήθους.

— Οἱ πλούσιοι Ρωμαῖοι ἐξόδευαν μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ εἰσοδήματά τους στὰ συμπόσια. Στὰ συμπόσια ἔτρωγαν κι ἔπιναν ξαπλωμένοι στὸ πλάι πάνω σὲ ἀνάκλιντρα μὲ τὸ πιάτο τοῦ φαγητοῦ μπροστά τους. Ἐτρωγαν μὲ τὰ δάχτυλα καὶ κατανάλωναν μεγάλες ποσότητες ἀπὸ ἐκλεκτὰ φαγητὰ καὶ ποτὰ.

Ρωμαῖοι πολῖτες καὶ δοῦλοι

— Στὴ Ρώμη οἱ *δοῦλοι*, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς, ἦταν δεκαπλάσιοι περίπου ἀπὸ τοὺς ἐλεύθερους πολῖτες. Ἄν κανεὶς δοκίμαζε νὰ δραπετεύσῃ, χάραζαν στὸ μέτωπό του μὲ πυρωμένο σίδερο τὰ ἀρχικὰ τῆς λέξης «φυγάδας» (FUG).

Ρωμαϊκὰ κτίσματα καὶ δρόμοι

— Μέσα στὴ Ρώμη ὑπῆρχαν 100 περίπου ναοί, 322 ἱερά, 22 ἔφιπποι ἀνδριάντες, 164 ἀγάλματα θεῶν ἐπὶ χρυσῇ ἢ ἀπὸ φίλντισι κι ἄλλα 3.785 μπρούτζινα, 36 μαρμάρινες καὶ 7 πέτρινες ἀψίδες θριάμβου καὶ 11 θριαμβικοὶ κίονες (δηλ. κίονες ποὺ θύμιζαν μεγάλες νίκες).

— Τὸ Κολοσσαῖο χωροῦσε 87.000 καὶ ὁ μεγάλος Ἱππόδρομος 400.000 θεατές.

— Τὸ ὑπέδαφος τῆς πρωτεύουσας ἦταν σκαμμένο σὰ μυρμηγκοφωλιὰ ὅλο ὑπὸνόμους καὶ γαλαρίες μὲ τὰ νεκροταφεῖα τῶν φτωχῶν (*κατακόμβες*).

— Ἡ Ἑγνατία ἦταν ρωμαϊκὸς δρόμος, ποὺ ἀρχίζε ἀπὸ τὸ Δυρράχιο τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας καὶ ἔφθανε ὡς τὴ Θεσσαλονίκη τὸν 4ο μ.Χ. αἰ. προεκτάθηκε ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ Ἑγνατία

μπορεί να θεωρηθῇ συνέχεια τῆς Ἀππίας ὁδοῦ, ποὺ ἔνωνε τὴ Ρώμη μὲ τὸ Βρινδῆσιο.

Στρατιωτικὴ ὁργάνωση καὶ πολεμικὰ γεγονότα

— Ἡ λεγεώνα ἦταν στρατιωτικὸ σῶμα, στὴν ἀρχὴ ἀπὸ εὐπορους ρωμαίους πολίτες. Οἱ λεγεωνάριοι φοροῦσαν περικεφαλαία καὶ θώρακα. Στὸ ἀριστερὸ χέρι κρατοῦσαν μιὰ ὀρθογώνια ἀσπίδα καὶ στὸ δεξιὸ μακρὺ κοντάρι. Στὸ δεξιὸν τοὺς πλευρὸν κρεμόταν ἓνα κοντόχοντρο ξίφος. Κάθε λεγεώνα εἶχε τὸ ἔμβλημά της, ἓνα ὁμοίωμα κεφαλῆς ζώου ἐπάνω σὲ κοντάρι: λύκαινας, ἀγριόχοιρου, ἀλόγου κ.ἄ. καὶ ἀετοῦ ἀργότερα (ποὺ ἐγίνε τὸ σύμβολο τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, τῆς βυζαντινῆς καὶ πολλῶν ἄλλων αὐτοκρατοριῶν).

— Ὅταν οἱ *Γαλάτες* μπῆκαν καὶ λεηλάτησαν τὴ Ρώμη τὸ 390 π.Χ. δὲν μπόρεσαν νὰ ἀνεβοῦν στὸ Καπιτώλιο, γιατί τοὺς πῆραν εἶδση οἱ *χῆνες τοῦ Καπιτωλίου* καὶ ἔβαλαν τίς φωνές — μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ξυπνήσουν οἱ Ρωμαῖοι στρατιῶτες καὶ νὰ πάρουν θέση στὰ τεῖχη.

— Ὁ Ἀννίβας μὲ τὸ στρατὸ του πέρασε στὴν Ἰταλία ἀπὸ ἓνα αὐχένα τῶν Ἀλπεων σὲ ὕψος 3.000 μέτρα, σκεπασμένον ἀπὸ αἰώνια χιόνια. Καὶ νὰ σκεφθῇ κανεὶς ὅτι ἔσερνε μαζί του 42 ἐλέφαντες! Ὡσπου νὰ φθάσῃ στὸν προορισμὸ του εἶχε χάσει περίπου 20.000 ἄντρες! Ὅσοι σώθηκαν ἔμοιαζαν μὲ ἀγριανθρώπους, κι ἴσως αὐτὸς νὰ εἶναι ὁ λόγος ποὺ διαδόθηκε στὴν Ἰταλία ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ Ἀννίβα τρεφόταν μὲ ἀνθρώπινες σάρκες...

— Ὁ ὕπατος Φλαμίνιος μετὰ τὴ συντριβὴ τοῦ Φιλίππου Ε' τῆς Μακεδονίας στὶς Κυνὸς Κεφαλὰς ἔκαμε παρέλαση στὴ Ρώμη μὲ 500 μαρμάρινα ἢ χάλκινα ἀγάλματα, ἀρπαγμένα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα!

Ἑλληνικοὶ καὶ λατινικοὶ ἀριθμοὶ

— Γιά νὰ παραστήσουν τοὺς ἀριθμοὺς οἱ Ρωμαῖοι χρησιμοποιοῦσαν, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου τους. Ἡ ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὰ σημερινὰ σύμβολα, στὰ ἑλληνικὰ καὶ στὰ λατινικὰ εἶναι ἡ ἑξῆς:

Σημερινά σύμβολα	Έλληνικά σύμβολα	Λατινικά σύμβολα
1	α'	I
2	β'	II
3	γ'	III
4	δ'	IV
5	ε'	V
6	ς'	VI
7	ζ'	VII
8	η'	VIII
9	θ'	IX
10	ι'	X
11	ια'	XI
19	ιθ'	XIX
20	κ'	XX

Ίουλιανό ημερολόγιο

— Το ημερολόγιο που χρησιμοποιούμε σήμερα είναι, με μικρή διόρθωση, αυτό που καθιέρωσε ο Ίούλιος Καίσαρας μερικές δεκαετίες π.Χ. με τη βοήθεια του Έλληνα αστρονόμου Σωσιγένη (Ίουλιανό ημερολόγιο). Πρὸς τιμὴν τοῦ Ἰούλιου Καίσαρα πήρε καὶ ὁ Ἰούλιος μήνας τὸ ὄνομά του, καθὼς καὶ ὁ ἐπόμενος μήνας ἀργότερα τὸ ὄνομα τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου. Γιὰ νὰ μὴν ἔχη μάλιστα ὁ Αὐγουστος λιγότερες ἡμέρες ἀπὸ τὸν Ἰούλιο, τοῦ πρόσθεσαν μιὰ ἡμέρα, πὺ τὴν πήραν ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο. Τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν ἔχουν λατινικὴ προέλευση.

Οἱ ὀνομασίες Γραικοὶ καὶ Ρωμιοὶ

— Οἱ νεώτεροι Έλληνες ἔχομε καὶ τὰ ὀνόματα *Γραικοὶ* καὶ *Ρωμιοί*. Τὸ ὄνομα Γραικοὶ εἶναι ἀρχαῖο ἑλληνικόν, τὸ πήραν οἱ Λατίνοι, κι ἀπ' αὐτοὺς οἱ Εὐρωπαῖοι — κι ἀπὸ ἐκεῖ ξαναγύρισε σ' ἐμᾶς. Τὸ «Ρωμιοί» μᾶς ἔμεινε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πὺ ἤμασταν ὑποτελεῖς στοὺς Ρωμαίους καὶ τὸ ἴδιο συνεχίστηκε στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ στὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1) Πόσα χρόνια διατηρήθηκε τὸ ρωμαϊκὸ κράτος; (Ὑπολόγισε ἀπὸ τὴν ἱδρυση τῆς Ρώμης ὡς τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας στὴν Κωνσταντινούπολη).

.....

2) Πόσα χρόνια χρειάστηκαν οἱ Ρωμαῖοι νὰ ὑποτάξουν τὴν Ἑλλάδα; (Ὑπολόγισε ἀπὸ τὴ μάχη στὶς Κυνὸς Κεφαλὲς ὡς τὴν καταστροφὴ τῆς Κορίνθου).

.....

3) Τί θυμᾶσαι ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἱστορία;

Ἀναζήτησε στὸ τέλος τῆς ἀσκήσεως, μέσα σὲ παρένθεση, τὶς λέξεις ποὺ λείπουν. Εἶναι ἀνακατεμένες.

— Ὁ πιὸ ὀνομαστὸς λόφος τῆς Ρώμης: Κ - - - - -

— Ἑλληνικὰ σημαίνει καὶ σωματικὴ δύναμη: Ρ - - -

— Στὶς ὄχθες τοῦ χτίστηκε ἡ Ρώμη: Τ - - - - -

— Τεράστιο ἀμφιθέατρο ποὺ ἔχτισαν οἱ Φλάβιοι:

Κ - - - - -

— Ἐφτασε ἴσαμε ἔξω ἀπὸ τὶς πύλες τῆς Ρώμης: Ἀ - - - - -

— Οἱ παλιὲς ρωμαϊκὲς οἰκογένειες: π - - - - -

— Ὀνομαστὸς ρωμαῖος ρήτορας: Κ - - - - -

— Ὀνομαστὸς λατίνος ποιητής: Ὁ - - - - -

— Μεγάλῃ ἀντίπαλος τῆς Ρώμης: Κ - - - - -

— Ἐκεῖ ἐγκαταστάθηκε ὁ Αἰνείας: Λ - - - - -

— Ἐγραψε τὴν «Αἰνειάδα»: Β - - - - -

— Ὁ Χριστὸς γεννήθηκε, ὅταν ἦταν αὐτὸς αὐτοκράτορας:

Ὁ - - - - - Α - - - - -

- "Έτσι ονομαζόταν τὸ συμβούλιο τοῦ ρωμαίου βασιλιά:
Σ - - - - -
- 'Επονομάστηκε «'Αφρικανός»: Σ - - - - -
- 'Η χαρακτηριστική στρατιωτική μονάδα τῶν Ρωμαίων:
λ - - - - -
- Ρωμαῖοι χωρίς πολιτικά δικαιώματα: π - - - - -
- 'Ανισόρροπος ρωμαῖος αὐτοκράτορας ποὺ ἔβαλε φωτιά στὴ
Ρώμη: Ν - - - - -
- Μεγάλος ρωμαϊκὸς δρόμος στὴν 'Ιταλία: 'Α - - - -
- Καταπλακώθηκε ἀπὸ ἔκρηξη τοῦ Βεζουβίου: Π - - - - -
- "Ἦξεραν νὰ κατασκευάζουν θολωτοὺς ὑπονόμους:
'Ε - - - - -
- "Έτσι λέγονταν οἱ ἑλληνικὲς ἀποικίες στὴν Κάτω 'Ιταλία καὶ
Σικελία: Μ - - - - - 'Ε - - - - -
- Προειδοποίησε τοὺς "Ελληνες γιὰ τὸν κίνδυνο ποὺ ζύγωνε ἀπὸ
τὴν 'Ιταλία: 'Α - - - - -
- 'Ονομάστηκε ἀπὸ τὸν Πολύβιο «ὁ ἔσχατος τῶν 'Ελλήνων»:
Φ - - - - -
- Προσπάθησαν νὰ ἀνορθώσουν τὴν ξεπεσμένη Σπάρτη:
'Α - - - καὶ Κ - - - - -
- Μεγάλος ρωμαϊκὸς δρόμος στὴ Βαλκανική: 'Ε - - - - -
- Νεκροταφεῖα σὲ ὑπόγειες στοές: κ - - - - -
- Δικαίωμα τῶν ρωμαίων δημάρχων νὰ μὴ δέχονται ἀποφάσεις
ἀντίθετες στὰ συμφέροντα τῶν πληβείων: β - - -

(βέτο - Καπιτώλιο - Ρώμη - κατακόμβες - Έγνατία - Τίβερης - Κολοσσαίο - Άγης και Κλεομένης - Φιλοποίμην - Άγέλαος - Μεγάλη Ελλάδα - Αννίβας - πατρίκιοι - Κικέρωνας - Όράτιος - Καρχηδόνα - Ετρούσκοι - Πομπηία - Λάτιο - Βιργίλιος - Όκταβιανός Αύγουστος - σύγκλητος - Σκιπίωνας - λεγεώνα - πληβείοι - Νέρωνας - Αππία)

4) Ζευγάρωσε τις παρακάτω ανάκατες λέξεις:

Βεζούβιος, Βιργίλιος, Πύρρος, Φλάβιοι, Άχαϊκή Συμπολιτεία, δήμαρχοι, Όκταβιανός Αύγουστος, Νέρωνας, Λάτιο, Πομπηία, «πύρρειος νίκη», Λατίνοι, Άρατος και Φιλοποίμην, Γέννηση Χριστού, πυρπόληση Ρώμης, διωγμοί, βέτο, Κολοσσαίο, Αινειάδα, κατακόμβες

Παράδειγμα

Βεζούβιος - Πομπηία

Βιργίλιος - Αινειάδα

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5) Έλληνορωμαϊκή άκροστιχίδα

Τὰ ἀρχικά τῶν παρακάτω λέξεων σχηματίζουν τὸ ἐπίθετο, ποὺ

υπάρχει πρώτο στο έγχειρίδιο της φετινής σας 'Ιστορίας (άρσενικό γένος).

1) - - - - - ή - - - - -

2) - - - - -

3) - - - - -

4) - - - - -

5) - - - - -

6) - - - - -

7) - - - - -

8) - - - - -

1) Ταιριάζει οποιοδήποτε από τα δυο θετά παιδιά της λύκαινας.

2) Το έχτισε ο 'Ηρώδης ο 'Αττικός κάτω απ' την 'Ακρόπολη.

3) "Άγριο θέαμα, πού το βρήκαν οί Ρωμαίοι απ' τους 'Ετρούσκους.

4) Σύμφωνα με την παράδοση, οί λατίνοι κατάγονται απ' αυτόν.

5) Αίγυπτιακή θεότητα.

6) 'Η τελευταία βασίλισσα του Βασιλείου τών Πτολεμαίων.

7) Λατίνος ποιητής.

8) 'Ο 'Αρχιμήδης ένίσχυε την άμυνά της με τις μηχανές του.

6) Ποιό είναι τó σωστό;

'Η 'Ελλάδα υποδουλώθηκε στους Ρωμαίους, γιατί:

1) Οί "Ελληνες ως τó τέλος ξμειναν χωρισμένοι σέ μικρά κρατίδια.

2) Οί Ρωμαίοι κατάγονταν από τους Τρῶες.

3) Οί "Ελληνες δέν άκουσαν τή φωνή του 'Αγέλαου, πού τους συμβούλευε νά πιαστούν χέρι χέρι, όπως εκείνοι πού περνούν όρμητικό ποτάμι.

4) Τά έλληνικά κρατίδια σπαράσσονταν από έμφύλιες διαμάχες.

5) Οί ρωμαϊκές λεγεῶνες ήταν άήττητες.

6) 'Ο Πύρρος δέν κατάφερε νά γίνη ό Μέγας 'Αλέξανδρος της Δύσης.

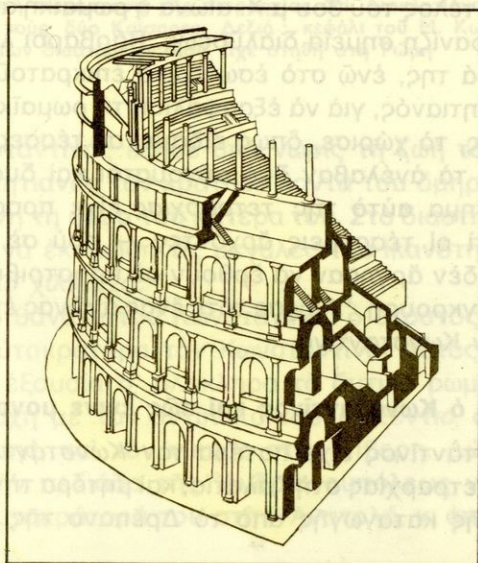
7) Οί "Ελληνες έδιναν δικαίωμα στους Ρωμαίους νά ανακατεύονται στίς υποθέσεις τους.

Δυό από τις παραπάνω άπαντήσεις δέν είναι σωστές.

7) Σκέψου και απάντησε

Το ελληνικό πνεῦμα νίκησε τη ρωμαϊκή βαρβαρότητα. Ποῦ τὸ βλέπεις καὶ ποῦ δὲν τὸ βλέπεις αὐτό;

- 1) Τὸ ἀναγνώρισε ἓνας μεγάλος λατίνος ποιητής, ὁ Ὁράτιος.
- 2) Οἱ Ρωμαῖοι μιμήθηκαν τοὺς Ἕλληνες στὶς καλὲς τέχνες καὶ γέμισαν τὴ Ρώμη καὶ ἄλλες πόλεις μὲ πλῆθος ὠραίους ναοὺς καὶ ἀγάλματα.
- 3) Ὁ Νέρωνας ἔβαλε φωτιά στὴ Ρώμη, γιὰ νὰ πάρῃ μιὰ ἰδέα πῶς φαίνονταν ἡ Τροία, ὅταν τὴν πυρπόλησαν οἱ Ἕλληνες.
- 4) Ἕνας ἄλλος μεγάλος λατίνος ποιητής, ὁ Βιργίλιος, ὅταν ἔγραφε τὴν «Αἰνείαδα», εἶχε γιὰ πρότυπό του τὸν Ὀμηρο.
- 5) Οἱ πλούσιοι Ρωμαῖοι ἔστελναν τὰ παιδιά τους στὰ μεγάλα μορφωτικὰ κέντρα τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀλεξάνδρειας καὶ τῆς Ἀντιόχειας ἢ τοὺς ἔβαζαν ἰδιαίτερους Ἕλληνες δασκάλους.
- 6) Οἱ Ρωμαῖοι ἐνιωθάν ὑπερηφάνεια, ὅταν μάθαιναν νὰ μιλοῦν ἑλληνικά.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1

Ο ΜΕΓΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (306-337 μ.Χ.)

ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ

1. Ποιά ήταν η κατάσταση της αυτοκρατορίας τις παραμονές της εμφάνισέως του Κωνσταντίνου

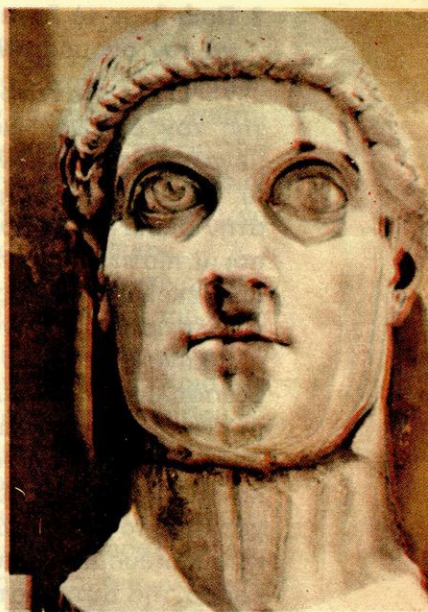
Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἄρχισε νὰ ἐμφανίζῃ σημεῖα διαλύσεως. Βάρβαροι λαοὶ παραβίαζαν τὰ σύνορά της, ἐνῶ στὸ ἐσωτερικὸ ἐπικρατοῦσε ἀναρχία.

Ὁ Διοκλητιανός, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ ρωμαϊκὴ ἐξουσία σὲ ὅλο τὸ κράτος, τὸ χώρισε, ὅπως εἶδαμε, σὲ τέσσερα διοικητικὰ τμήματα, ποὺ τὰ ἀνέλαβαν δυὸ αὐγουστοὶ καὶ δυὸ καίσαρες.

Τὸ σύστημα αὐτὸ τῆς *τετραρχίας* εἶχε προσωρινὴ μόνον ἐπιτυχία, γιατί οἱ τέσσερες ἄρχοντες — ποὺ σὲ μιὰ περίοδο ἔγιναν ἑξι — δὲν ἄργησαν νὰ ἔρθουν σὲ προστριβὲς καὶ τελικὰ σὲ ἀνοικτὴ σύγκρουση. Ἀρχισε τότε ἕνας ἀγώνας ἐπικρατήσεως μὲ νικητὴ τὸν Κωνσταντῖνο.

2. Ποιὸς ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ πῶς ἔγινε μονοκράτορας

Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε πατέρα τὸν *Κωνσταντίο τὸ Χλωρό*, καίσαρα τῆς τετραρχίας στὴ Γαλατία, καὶ μητέρα τὴν *Ἑλένη*, ποὺ ἦταν ἐλληνικῆς καταγωγῆς ἀπὸ τὸ Δρέπανο τῆς Βιθυνίας καὶ Χριστιανή.

Άριστερά: γλυπτή παράσταση της τετραρχίας επί Διοκλητιανού, με τους δύο Αύγουστους και τους δύο Καίσαρες. Δεξιά: κεφάλι του Μ. Κωνσταντίνου, από άγαλμα κολλοσιαίων διαστάσεων, που είχε στηθή στη Ρώμη

Ο Κωνσταντίνος έζησε από νωρίς τη ζωή του στρατοπέδου. Ο Διοκλητιανός τον κράτησε κοντά του όμηρο, για να έχη εξασφαλισμένη τη φιλία του πατέρα του. Στο διάστημα αυτό είχε την εύκαιρία να εκτιμήση τις μεγάλες του ικανότητες και πολύ νέο τον έκαμε χιλιάρχο.

Μετά το θάνατο του Κωνσταντίνου ο στρατός στη Γαλατία ανακήρυξε αυτοκράτορα τον Κωνσταντίνο. Αύτός, για να εξασφαλίση την εξουσία σ' ολόκληρο το δυτικό ρωμαϊκό κράτος, έδωσε μια μάχη με τον αντίπαλό του *Μαξέντιο*, αυτοκράτορα τότε της Ρώμης, και τον νίκησε στον Τίβερη. Δώδεκα χρόνια αργότερα στην πεδιάδα της Άνδριανουπόλεως νίκησε και το *Λικίνιο*, συναυτοκράτορά του στην Άνατολή, κι απόμεινε μονοκράτορας.

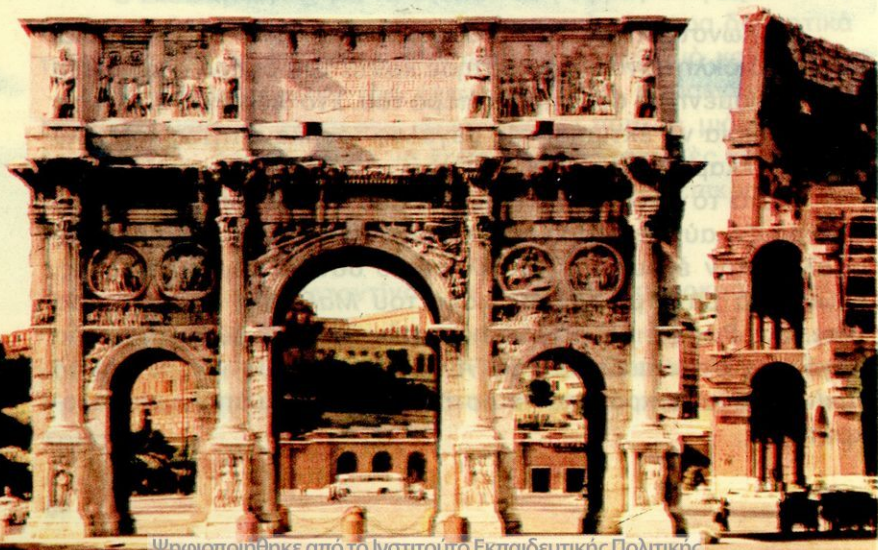
3. Ποιά ήταν τὰ ἔργα τοῦ Κωνσταντίνου ποὺ ἔκαμαν τὴν ἱστορία νὰ τὸν ὀνομάσῃ Μέγα

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔσωσε τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, καὶ μαζί της τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ πολιτισμό, ἀπὸ βέβαιο ἀφανισμό. Ἡ μεγαλοσύνη του τὸν βοήθησε πράγματι νὰ δῇ ὅτι:

α) Ὁ χριστιανισμὸς ἦταν μιὰ καινούρια δύναμη μέσα στοῦ κράτος, στὴν ὁποία μποροῦσε νὰ ὑπολογίζῃ. Οἱ χριστιανοὶ ἦταν ἄνθρωποι μὲ πίστη καὶ πρότειναν ἕναν τρόπο ζωῆς ἀσύγκριτα καλύτερο ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ζοῦσαν οἱ εἰδωλολάτρες. Ἀντίθετα μὲ τὸν Διοκλητιανό, ὁ Κωνσταντῖνος πίστευε ὅτι οἱ χριστιανοί, ποὺ πλήθαιναν μὲ γοργὸ ρυθμὸ χρόνο μὲ τὸ χρόνο, μπορούσαν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν κλονισμένη ἐνότητα τῆς αὐτοκρατορίας.

β) Ἡ αὐτοκρατορία χρειαζόταν μιὰ καινούρια πρωτεύουσα, μακριὰ ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρικὴ καὶ ξεπεσμένη πιά Ρώμη, πιὸ κοντὰ στὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες, ποὺ κινδύνευαν νὰ πέσουν στὰ χέρια γειτονικῶν λαῶν, καὶ στοῦ κέντρου ἑλληνικῶν καὶ χριστιανικῶν πληθυσμῶν, ποὺ ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα θὰ ἀποτελοῦσαν τὸν κορμὸ τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἀφίδα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ποὺ χτίστηκε στὴ Ρώμη, σὲ ἀνάμνηση τῆς νίκης ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου

‘Ο χριστιανισμός βρίσκει τὸν προστάτη του

‘Ο Κωνσταντῖνος εἶχε καὶ προσωπικοὺς λόγους νὰ συμπαθῇ τοὺς χριστιανοὺς, ἀφοῦ ἡ μητέρα του ἦταν χριστιανή. Οἱ χριστιανοὶ ἀνταπέδωσαν τὴν συμπάθεια καὶ πύκνωσαν τὶς τάξεις τοῦ στρατοῦ του. Ἡ συμπάθειά τους ἐγένε ἀσυγκράτητος ἐνθουσιασμός, ὅταν εἶδαν μπροστὰ ἀπὸ τὶς στρατιωτικὲς μονάδες νὰ κυματίζη τὸ *λάβαρο* μὲ τὰ σύμβολα τοῦ χριστιανισμοῦ.

‘Ο ἱστορικὸς Εὐσέβιος ἀναφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἕνα μεσημέρι εἶδε στὸν οὐρανὸ τὸ σημεῖο τοῦ Σταυροῦ καὶ ἀπὸ κάτω τὴν ἐπιγραφὴν «*ἐν τούτῳ νίκα*». Σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο ἱστορικὸ, τὴν ἰδέα τοῦ λαβάρου τὴν ἔδωσε στὸν Κωνσταντῖνο ὁ Χριστός, ὅταν τὸ βράδυ παρουσιάστηκε στὸν ὕπνο του καὶ τὸν συμβούλεψε νὰ κάμῃ ὁμοίωμα τοῦ σημείου, ποῦ θὰ προστάτευε τὸ στρατό του στὸν πόλεμο καὶ θὰ τοῦ χάριζε τὴ νίκη.

Στὴ μάχη μὲ τὰ εἰδωλολατρικὰ στρατεύματα τοῦ Μαξεντίου οἱ χριστιανοὶ στρατιῶτες τοῦ Κωνσταντίνου πολέμησαν μὲ γενναιότητα καὶ τοῦ χάρισαν πράγματι τὴ νίκη. Ἔτσι ὁ Κωνσταντῖνος ἐξασφάλισε τὴν ἐπικράτησή του μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν χριστιανῶν.

Τὸν ἐπόμενο χρόνο (313 μ.Χ.) στὸ Μεδιόλανο (Μιλάνο) τῆς βόρειας Ἰταλίας ὁ Κωνσταντῖνος ὑπέγραψε μαζὶ μὲ τὸ Λικίνιο ἕνα *διάταγμα ἀνεξιθρησκείας*. Τὸ διάταγμα αὐτὸ ἀναγνώριζε σὲ ὅλους τοὺς ὑπηκόους τῆς αὐτοκρατορίας, εἰδωλολάτρες καὶ χριστιανοὺς, τὸ δικαίωμα νὰ λατρεύουν ἐλεύθερα τὸ θεὸ τῆς ἐκλογῆς τους. Οἱ διωγμοὶ σταμάτησαν, οἱ φυλακισμένοι καὶ ἐξόριστοι μάρτυρες τῆς πίστεως ἀφέθηκαν ἐλεύθεροι, οἱ χριστιανοὶ βγῆκαν ἀπὸ τὶς κατακόμβες στὸ φῶς τῆς ἡμέρας καὶ ἄρχισαν νὰ χτίζουν τὶς ἐκκλησίαις τους.

‘Ο ἴδιος δὲ βαπτίσθηκε χριστιανὸς παρὰ μόνο λίγο πρὶν πεθάνῃ. Ἀπ’ ὅσα προέβλεπε ἡ αὐτοκρατορικὴ εἰδωλολατρικὴ παράδοση, κατάργησε μόνο τὴ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα στοὺς ναοὺς, ἐνῶ διατήρησε ὅλους τοὺς τίτλους τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς παλιᾶς θρησκείας τῆς Ρώμης. Ἔτσι ἔκαμε, γιατί οἱ περισσότεροι ὑπῆκοοι ἦταν ἀκόμα εἰδωλολάτρες κι αὐτὸς αὐτοκράτορας ὅλων τῶν Ρωμαίων. Αὐτὸ δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ δείχνῃ τὴν προτίμησή του στὴ χριστιανικὴ θρησκεία: Προτιμοῦσε τοὺς χριστιανοὺς

στις δημόσιες θέσεις, ὄρισε τὴν Κυριακὴ ἡμέρα ἀργίας, κατάργησε τὸ σταυρικὸ θάνατο κ.ἄ.

“Ὅταν μέσα στὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησία παρουσιάστηκαν ἀσυμφωνίες γύρω ἀπὸ ὀρισμένα ζητήματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὁ Κωνσταντῖνος ἔδειξε φανερά τὴν ἀνησυχία του. Γιατὶ φοβήθηκε ὅτι οἱ ἀσυμφωνίες αὐτές, ποὺ ὀνομάστηκαν αἵρέσεις, θὰ διαιρούσαν τοὺς χριστιανούς, πράγμα ποὺ θὰ ὀδηγοῦσε στὴ διάσπαση τῆς ἐνότητας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἔτσι γιὰ τὴν *αἵρεση τοῦ Ἀρείου* (ἐνὸς ἱερέα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ποὺ δίδασκε ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι κτίσμα τοῦ Θεοῦ) ὁ Κωνσταντῖνος συνεκάλεσε τὴν *Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο στὴ Νίκαια* τῆς Μ. Ἀσίας (325 μ.Χ.). Στὴ Σύνοδο πῆραν μέρος 318 Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀπ’ ὅλη τὴν αὐτοκρατορία καὶ καταδίκασαν τὸν ἀρειανισμό. Ἀνάμεσα στοὺς Πατέρες ξεχώρισε ὁ τότε διάκονος Ἀλεξανδρείας *Ἀθανάσιος*. Γιὰ νὰ ἔχουν οἱ χριστιανοὶ ἓνα σύντομο καὶ εὐκολονόητο κείμενο μὲ τὰ βασικὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας, ἓνα κείμενο δηλαδὴ ποὺ νὰ τοὺς λήη τί πρέπει νὰ πιστεύουν, ὥστε νὰ μὴν παρασύρονται ἀπ’ τοὺς αἵρετικούς, ἡ Σύνοδος συνέταξε τὰ πρῶτα ἐπτὰ ἄρθρα τοῦ *Συμβόλου τῆς πίστεως*, ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸ «Πιστεύω».

Τὸ ὄραμα τοῦ Κωνσταντίνου

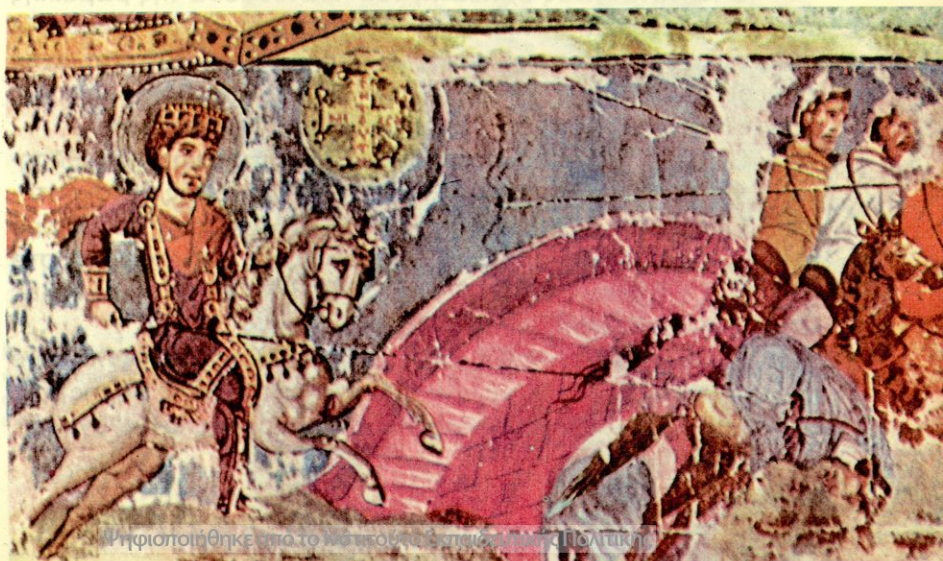

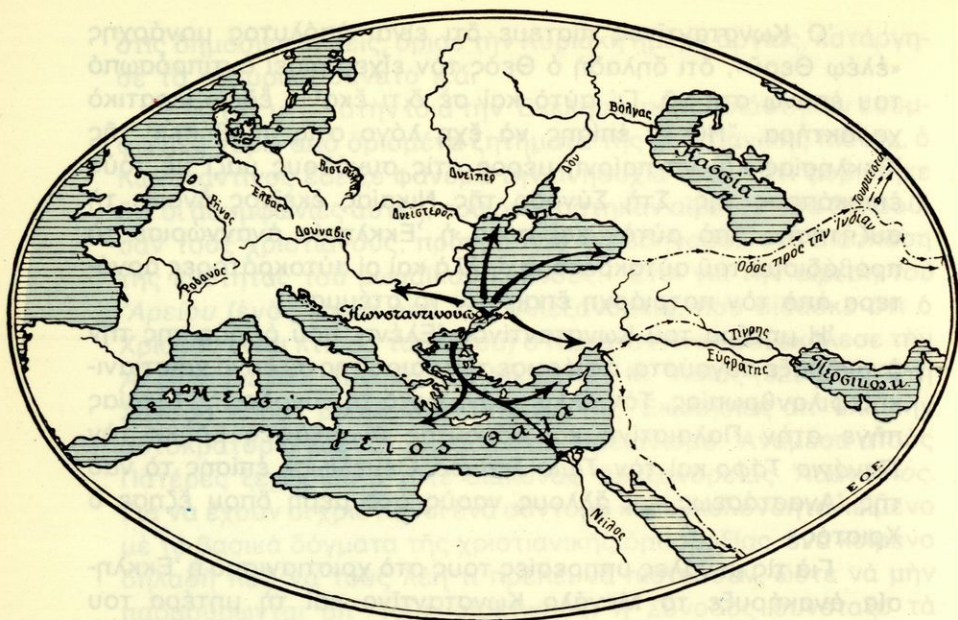
Ὁ Κωνσταντῖνος πίστευε ὅτι εἶναι ἀπόλυτος μονάρχης «ἐλέω Θεοῦ», ὅτι δηλαδή ὁ Θεὸς τὸν εἶχε ὀρίσει ἀντιπρόσωπό του ἐπάνω στὴ γῆ. Γι' αὐτὸ καὶ σὲ ὅ,τι ἔκανε, ἔδινε ἱερατικὸ χαρακτήρα. Ἦθελε ἐπίσης νὰ ἔχη λόγο στὶς ὑποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ παίρνη μέρος στὶς συνόδους μαζί μὲ τοὺς ἐπισκόπους τῆς. Στὴ Σύνοδο τῆς Νικαίας ἐκεῖνος ἄνοιξε τὴ συζήτηση. Ἀπὸ αὐτὸν καὶ πέρα ἡ Ἐκκλησία ἀναγνώρισε τὸ προβάδισμα τοῦ αὐτοκράτορα. Ἀλλὰ καὶ οἱ αὐτοκράτορες ἀργότερα ἀπὸ τὸν πατριάρχη ἔπαιρναν τὸ στέμμα.

Ἡ μητέρα τοῦ Κωνσταντίνου Ἑλένη, ποὺ ὁ γιὸς τῆς τὴν ἀνακήρυξε αὐγοῦστα, ἀφιέρωσε τὸν καιρὸ τῆς σὲ ἔργα χριστιανικῆς φιλανθρωπίας. Τὸν ἄλλο χρόνο μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Νικαίας πῆγε στὴν Παλαιστίνη καὶ κάνοντας ἀνασκαφὲς βρῆκε τὸν Πανάγιο Τάφο καὶ τὸν Τίμιο Σταυρό. Θεμελίωσε ἐπίσης τὸ ναὸ τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἄλλους ναοὺς στὰ μέρη ὅπου ἔζησε ὁ Χριστός.

Γιὰ τὶς μεγάλες ὑπηρεσίες τους στὸ χριστιανισμὸ ἡ Ἐκκλησία ἀνακήρυξε τὸ Μεγάλον Κωνσταντῖνον καὶ τὴ μητέρα του ἰσαποστόλους καὶ τοὺς κατέταξε στοὺς Ἀγίους τῆς. Ἑορτάζονται καὶ οἱ δυὸ στὶς 21 Μαΐου.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων του

Ἡ Κωνσταντινούπολη στὸ κέντρο τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου

Ὁ ἑλληνισμὸς τοῦ Μεσαίωνα βρίσκει τὸ ἐθνικὸ του κέντρο

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔχτισε τὴ νέα πρωτεύουσα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας στὴ δυτικὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου, στὴν τοποθεσίᾳ ὅπου στὴν ἀρχαιότητα οἱ Μεγαρεῖς ἀποικοι μὲ τὸ Βύζαντα εἶχαν ἰδρύσει τὸ *Βυζάντιο*. Ἡ πόλη τοῦ Κωνσταντίνου ὀνομάστηκε στὴν ἀρχὴ *Νέα Ρώμη* καὶ ἀργότερα *Κωνσταντινούπολη*.

Ἡ θέση τῆς νέας πρωτεύουσας ἦταν ἐξαιρετικὴ. Θέση-κλειδὶ ἀνάμεσα στὸ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τμῆμα τῆς αὐτοκρατορίας. Σπουδαῖος συγκοινωνιακὸς κόμβος: ἀνάμεσα στὸ τέρμα τῆς Ἑγνατίας οδοῦ καὶ στὴ Μικρὰ Ἀσίαν καὶ ἀνάμεσα στὴ Μεσόγειο καὶ στὸν Εὐξείνιο Πόντο, ὅπου καταλήγει ὁ Δούναβης καὶ ἄλλα πλωτὰ ποτάμια τῆς Εὐρώπης.

Ἡ Κωνσταντινούπολη ἄρχισε νὰ χτίζεται τὸ 324 μ.Χ. καὶ ὁ Κωνσταντῖνος φρόντισε νὰ γίνῃ μιὰ πόλη ἀντάξια τῆς φήμης του: ἐπάνω σὲ πολεοδομικὸ σχέδιο τῆς ἐποχῆς, μὲ παλάτια, ἀγορές,

ίππóδρομο, éκκλησίες, ύδραγωγεΐα, λουτρά, κλπ., στολισμένη με ώραΐα έργα τέχνης από τη Ρώμη και την Έλλάδα και τριγυρισμένη με ίσχυρο τείχος. Τα έγκαΐνια έγιναν το 330 μ.Χ.

Ή Κωνσταντινούπολη δέν άργησε νά γΐνη αυτό γιá το όποΐο την προόριζε ή θέση της: α) το μεγαλύτερο έμπορικό λιμάνι της Μεσογείου· β) άπόρθητο άμυντικό όχυρο γιá 11 όλόκληρους αΐωνες· γ) κέντρο γραμμάτων και πολιτισμού, σέ μιá έποχή που ή μεσαιωνική Εύρώπη είχε πέσει σέ νάρκη έπειτα από τη μεγάλη μετανάστευση των λαών.

Ή ρωμαΐκή αύτοκρατορία βρίσκει τόν άναδιοργανωτή και ύπερασπιστή της

Γιá την πιό άποτελεσματική διοίκηση της αύτοκρατορίας ό Κωνσταντΐνος αύξησε τόν άριθμό των έπαρχιών και γιá την εύημερία των πολιτών της έκαμε πολλά κοινωφελή έργα και έλάττωσε τη φορολογία. Γιá την άμυνά της όργάνωσε μεγάλη δύναμη στρατού, που ήταν έτοιμος νά χρησιμοποιηθΐ γιá όπου ή άνάγκη το καλούσε. Άλλους πάλι στρατιώτες έγκατέστησε με τίς οικογένειές τους στά σύνορα, παραχωρώντας τους μεγάλες

Ρωμαΐοι στρατιώτες
ύπερασπΐζουν
φρούριο
άπό έπίθεση Δακών

Οί δύο ὅψεις νομίσματος
μέ τὸν Μέγα Κωνσταντῖνο

ἐκτάσεις γῆς νὰ τις καλλιεργοῦν καὶ νὰ τις ὑπερασπίζουν. Γιὰ τις ἀμυντικὲς ἀνάγκες τοῦ κράτους χρησιμοποίησε καὶ πολλοὺς ξένους τῶν συνόρων, ιδίως Γερμανοὺς.

Τέλος ἐτοιμαζόταν νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῶν Περσῶν,

ποὺ ἐμφανίστηκαν ἀπειλητικοὶ στὰ ἀνατολικά σύνορα· ἀλλὰ ἀρρώστησε καὶ πέθανε στὴ Νικομήδεια τὸ 337 μ.Χ.

4. Ἰουλιανὸς (361-363 μ.Χ.)

Ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ Ἰουλιανός, ποὺ ἐπονομάστηκε ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς *Παραβάτης* ἢ *Ἀποστάτης*, ἐπειδὴ ἐπιχείρησε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία.

Ὁ Ἰουλιανὸς εἶχε σπουδάσει στὴν Ἀθήνα ἐλληνικὴ φιλοσοφία καὶ πίστευε πῶς, ἂν ξανάφερνε τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία τῆς εἰδωλολατρείας, θὰ ξαναγεννιοῦνταν καὶ τὰ ἐλληνικὰ γράμματα καὶ οἱ τέχνες, ποὺ τόσο τὸν εἶχαν γοητέψει.

Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης

Δὲν ἔκαμε διωγμούς τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ ἔδωσε ἐντολή νὰ ἀνοίξουν οἱ ἀρχαῖοι ναοί, ἐπανεφέρε τοὺς ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες, ἀντικατέστησε τὰ χριστιανικὰ ἐμβλήματα μὲ εἰδωλολατρικὰ καὶ γενικὰ ἀκολούθησε φιλικὴ πολιτικὴ πρὸς τοὺς εἰδωλολάτρες, τοὺς ἐθνικοὺς, ὅπως λέγονταν.

Δὲν μπόρεσε νὰ καταλάβῃ ὅτι οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου εἶχαν πεθάνει γιὰ πάντα. Ἡ παράδοση λέει ὅτι τὸ παραδέχτηκε μόνον ἐνῶ πέθαινε πληγωμένος σὲ πόλεμο ἐναντίον τῶν Περσῶν, μὲ τὴ φράση «νενίκηκάς με, Ναζωραῖε», ποὺ σημαίνει «μὲ νίκησες, Χριστέ».

Κατὰ τὰ ἄλλα ἀναδείχτηκε ἓνας ἐξαιρετος αὐτοκράτορας, ποὺ περιόρισε τὶς σπατάλες καὶ κυβέρνησε μὲ δικαιοσύνη.

ΤΟ ΗΞΕΡΕΣ ΑΥΤΟ;

Κωνσταντῖνος καὶ Κωνσταντινούπολη

— “Ἐνα ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἔργα τέχνης ποὺ στόλισαν τὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν καὶ ὁ τρίποδας ποὺ ἀφιερώθηκε στοὺς Δελφοὺς μετὰ τὴ νίκη στὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν.

— Νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ 315 μ.Χ. ἔχει ἐπάνω μαζὶ μὲ τὸν ἐθνικὸ θεὸ Ἥλιο καὶ τὸ χριστιανικὸ σταυρό. Ἄλλα νομίσματα ἔχουν τὴν εἰκόνα τῆς βασιλομήτορος Ἑλένης.

— “Ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ἔγινε αὐτοκράτορας, μετονόμασε τὸ Δρέπανο τῆς Βιθυνίας, τόπο καταγωγῆς τῆς μητέρας του, σὲ Ἑλενόπολη.

— Ὁ λαὸς ὀνόμασε τὴν Κωνσταντινούπολη ἀπλὰ *Πόλη* καὶ ἔτσι πέρασε καὶ στὰ δημοτικὰ μας τραγούδια. Ἀλλὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι τὴν ὀνομάζουν Ἰσταμπούλ, ποὺ εἶναι παραφθορὰ τῆς φράσης «Εἰς τὴν Πόλιν».

Ἰουλιανὸς καὶ Γρηγόριος

— Κάποιος ἱστορικὸς ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς ἔστειλε τὸ φιλόσοφο Ὁρειβάσιο στὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν νὰ ζητήσῃ τὴ γνώμη του γιὰ τὴ φιλικὴ πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς πολιτικὴ ποὺ

ἀκολουθοῦσε καὶ ὅτι ἡ Πυθία ἔδωσε τὸν ἐξῆς ἀπελπισμένο χρησμό: «Πέστε στὸ βασιλιά ὅτι ὁ Ἀπόλλωνας δὲν ἔχει πιά στέγη οὔτε μαντική δάφνη οὔτε πηγή τραγουδιστή. Πάει πιά, βουβάθηκε ἡ μιλιὰ τῆς Κασταλίας».

— Στὴν Ἀθήνα ὁ Ἰουλιανὸς εἶχε συμμαθητὴ τὸ *Γρηγόριο τὸ Ναζιανζηνό*. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὁ Γρηγόριος εἶπε: «Συννεφάκι ἦταν καὶ πέρασε», ἐννοώντας τὴν ἀπόπειρα τοῦ αὐτοκράτορα νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἀρχαία θρησκεία.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1) Τί θυμᾶσαι;

Ἀναζήτησε στὸ τέλος τῆς ἀσκήσεως, μέσα σὲ παρένθεση, τίς λέξεις ποὺ λείπουν.

— Διάταγμα ποὺ ἀναγνώριζε σὲ ὅλους τοὺς ρωμαίους ὑπηκόους τὸ δικαίωμα νὰ λατρεύουν τὸ θεὸ τῆς ἐκλογῆς τους:

M - - - - -

— Ξεχώρισε στὴ Σύνοδο τῆς Νίκαιας γιὰ τὰ ἐπιχειρήματά του ἐναντίον τοῦ Ἀρείου: Ἀ - - - - -

— Εἶχε ἐπάνω τὰ σύμβολα τοῦ Χριστοῦ: Λ - - - - -

— Ἔτσι ὀνομάζεται ἡ Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τοὺς Τούρκους:

Ἰ - - - - -

(Λάβαρο, Ἰσταμπούλ, Ἀθανάσιος, Μεδιολάνων)

2) Σωστὸ ἢ ὄχι;

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος συμπαθοῦσε καὶ ὑποστήριζε τοὺς χριστιανούς, γιατί:

— ἦταν καὶ ἡ μητέρα του χριστιανή·

— τὸν βοήθησαν νὰ νικήσῃ τὸν ἀντίπαλό του Μαξέντιο·

— τοῦ ὑποσχέθηκαν ὅτι θὰ τὸν ἀνακηρύξουν Ἅγιος·

— κατάλαβε ὅτι τὸ μέλλον ἦταν μὲ τὸ μέρος τους·

— εἶδε ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἀδελφοσύνη θὰ ἐξασφάλιζε τὴν ἐνότητα τῆς αὐτοκρατορίας.

Μιὰ μόνο ἀπὸ τίς ἀπαντήσεις δὲν εἶναι σωστή.

2

Ο ΜΕΓΑΣ ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ (379-395 μ.Χ.) ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ

Ἡ δεύτερη μεγάλη μορφή μετὰ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο εἶναι ὁ αὐτοκράτορας Θεοδόσιος ὁ Α'. Ὁ Θεοδόσιος ἔμεινε κι αὐτὸς στὴν ἱστορία μὲ τὸ ἐπίθετο Μέγας, γιατί συνέχισε ἐπάξια καὶ συμπλήρωσε τὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου.

1. Ὁ Θεοδόσιος ἐπιβάλλει τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θρησκεία

Ὁ Θεοδόσιος προχώρησε πρὶν πέρα ἀπὸ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο καὶ ἔκαμε τὸ χριστιανισμὸ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους. Γιὰ νὰ γίνη αὐτό, χρειάστηκε νὰ τὰ βάλῃ ἀπὸ τὴ μιὰ μὲ τοὺς *αἵρετικούς* καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τοὺς *εἰδωλολάτρες*.

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε μεγάλη διάδοση ἡ *αἵρεση τοῦ Μακεδονίου* (ἐπισκόπου ποὺ δὲν παραδεχόταν τὴ θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος). Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ὁ Θεοδόσιος συνεκάλεσε στὴν Κωνσταντινούπολη τὴ *Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο*. Ἡ Σύνοδος καταδίκασε τὴν αἵρεση τοῦ Μακεδονίου καὶ συμπλήρωσε τὰ ὑπόλοιπα πέντε ἄρθρα τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως. Στὴ συνέχεια ἔλαβε αὐστηρὰ μέτρα ἐναντίον τῶν αἵρετικῶν.

Ψηφιδωτά δάπεδα από τὸ Παλάτι τῆς Κων-
σταντινουπόλεως, τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεοδοσίου Β΄

Παράλληλα κυνήγησε τούς ἐθνικούς, ἔκλεισε τούς ἀρχαίους ναούς, ἀπαγόρευσε τὶς θυσίες καὶ κατάργησε ὀριστικά τούς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες (394 μ.Χ.). Οἱ χριστιανοὶ φανατίστηκαν καὶ βάλθηκαν νὰ καταστρέφουν καθετὶ ποῦ θύμιζε τὸ εἰδωλολατρικὸ παρελθόν: ἔργα τέχνης, ναοὺς καὶ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων. Ἐφτασαν μάλιστα στὸ σημεῖο νὰ κατεβοῦν σὲ διωγμοὺς ἐναντὶον τῶν ἐθνικῶν καὶ νὰ προκαλέσουν αἱματοχυσία στὴν Ἀλεξάνδρεια.

Τὰ σκληρὰ μέτρα τοῦ Θεοδοσίου προκάλεσαν δυσარέσκειες καὶ δυὸ στάσεις: μιὰ στὴν Ἀντιόχεια καὶ ἄλλη στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ στάση στὴ Θεσσαλονίκη εἶχε θύματα μερικοὺς μισθοφόρους ἀξιωματικοὺς τοῦ στρατοῦ. Σ' ἀντίποινα ὁ Θεοδόσιος διέταξε τὴ σφαγὴ ἀθῶων πολιτῶν μέσα στὸν Ἱππόδρομο, ποῦ στοίχισε τὴ ζωὴ 7.000 Θεσσαλονικέων. Γι' αὐτὸ τὸ ὁμαδικὸ ἔγκλημα, ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων, ἐκεῖ ἔτυχε νὰ βρίσκεται ὁ αὐτοκράτορας, τοῦ ἀρνήθηκε τὴ θεία κοινωνία καὶ τὸν ὑποχρέωσε νὰ ζητήσῃ συγχώρηση ἀπὸ τὸ λαό.

2. Ὁ Μ. Θεοδόσιος τελευταῖος αὐτοκράτορας τοῦ ἀδιαίρετου ρωμαϊκοῦ κράτους

Ὁ Θεοδόσιος ὀργάνωσε ἰσχυρὸ στρατὸ καὶ στὰ δεκαπέντε χρόνια τῆς βασιλείας του μπόρεσε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀκεραιότητα τῆς αὐτοκρατορίας. Πρὶν πεθάνῃ (395 μ.Χ.), μοίρασε τὸ κράτος στοὺς δυὸ γιούς του. Στὸν Ὀνώριο ἔδωσε τὸ δυτικὸ (Ἰταλία, Ἀφρική, Γαλλία, Ἰσπανία καὶ Ἀγγλία) καὶ στὸν Ἀρκάδιο τὸ ἀνατολικὸ (Βαλκανικὲς χῶρες, Ἑλλάδα, ἀνατολικὲς ἐπαρχίες, Αἴγυπτο).

Τὸ *δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος* δὲν μπόρεσε ν' ἀντέξῃ στὶς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων καὶ διαλύθηκε ὀριστικά τὸ 476 μ.Χ.

Τὸ *ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος* περιορίστηκε στὸ τμήμα ἐκεῖνο ποῦ τὸ κατοικοῦσαν πληθυσμοὶ ἑλληνικοὶ καὶ χριστιανικοὶ στὴ μεγαλύτερη ἀναλογία τους. Σιγὰ σιγὰ ἐξελληνίστηκε, διατηρήθηκε περισσότερο ἀπὸ 1.000 χρόνια καὶ εἶναι γνωστὸ στὴν ἱστορία ὡς *βυζαντινὸ κράτος*. Πολλοὶ ἱστορικοὶ τοποθετοῦν τὴν ἀρχὴ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας στὸ 395, ποῦ ἔγινε ὁ χωρισμὸς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους σὲ δυτικὸ καὶ ἀνατολικὸ, καὶ ὄχι στὸ 330 ποῦ ἔγιναν τὰ ἐγκαίνια τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Έπάνω : Ἡ βασιλική τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης
(5ος αἰ.), ὅπως εἶναι σήμερα. Κάτω : Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ

Ψηφιδωτό από τὸν Ἅγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης, 5ος αἰ.

Νόμισμα
μέ την Πουλχερία

3. Σημαντικά πρόσωπα και έργα στα χρόνια τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Θεοδοσίου.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Μ. Θεοδοσίου καὶ τοὺς συμβούλους τους ἦταν ἀνάξιοι. Βρέθηκαν ὅμως καὶ ἱκανοὶ ἄνθρωποι ποὺ στήριξαν τὸ κράτος, ὅπως ὁ ἐπίτροπος τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ Ἀνθέμιος καὶ ὁ αὐτοκράτορας Μαρκιανός.

Ὁ Ἀνθέμιος φρόντισε γιὰ τὴν κατασκευὴ νέου μεγάλου τείχους γύρω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀπώθησε ἐπίσης τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Οὐννοὺς, ποὺ ἦταν ἐγκαταστημένοι πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη, καὶ ἔβαλε περιπολίες στὸ μεγάλο ποτάμι. Ὁ Μαρκιανὸς μπόρεσε νὰ στρέψῃ τὰ στίφη τῶν Οὐννων πρὸς τὴ Δύση. Σ' αὐτὰ τὰ χρόνια τὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος μπόρεσε νὰ ξεφύγῃ τὸ μεγάλο κίνδυνο τῶν Γερμανῶν, πού, εἴτε μὲ τὴ βία εἴτε εἰρηνικά, εἶχαν εἰσδύσει μέσα στὴν ἐπικράτειά του καὶ μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν κατορθώσει νὰ καταλάβουν σπουδαῖες θέσεις στὸ στρατὸ καὶ στὴ διοίκηση — καὶ νὰ παραμείνῃ ἑλληνορωμαϊκὸ.

Ἀνάμεσα στοὺς διαδόχους τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου ξεχωριστὴ θέση ἔχουν δυὸ γυναῖκες αὐγοῦστες, ἡ Εὐδοκία, γυναῖκα τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ καὶ ἡ Πουλχερία, ἀδελφὴ του, καὶ ἀργότερα σύζυγος τοῦ Μαρκιανοῦ. Καὶ οἱ δυὸ πρωτοστάτησαν σὲ ἀξιόλογα φιλανθρωπικὰ καὶ ἐκπολιτιστικὰ ἔργα. Ἡ Εὐδοκία ἦταν ἑλληνικῆς καταγωγῆς, κόρη τοῦ φιλοσόφου Λεοντίου, καὶ πρὶν βαπτισθῇ χριστιανὴ εἶχε τὸ ὄνομα Ἀθηναΐδα. Μαζί της ἔφερε στὸ Παλάτι τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὸν ἑλληνικὸ τρόπο ζωῆς. Παράλληλα φρόντισε νὰ ἰδρυθῇ στὴν Πόλιν τὸ Πανδιδακτήριο (425 μ.Χ.), ἓνα εἶδος πανεπιστημίου, ὅπου διδάσκονταν ἡ φιλοσοφία, ἡ ρητορικὴ καὶ ἡ νομικὴ ἐπιστήμη καὶ ὅπου ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶχε τὰ πρωτεῖα ἀπέναντι στὴ λατινική.

Στὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου καὶ τῶν διαδόχων του ἔζησαν οἱ πιὸ ὀνομαστοὶ ἀπὸ τοὺς *Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, οἱ γνωστοὶ *Τρεῖς Ἱεράρχες*: *Μέγας Βασίλειος*, *Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός* καὶ *Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος*, καὶ ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ὀνομάζεται «χρυσὸς αἰώνας τῶν χριστιανικῶν γραμμάτων».

4. Ἡ μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν

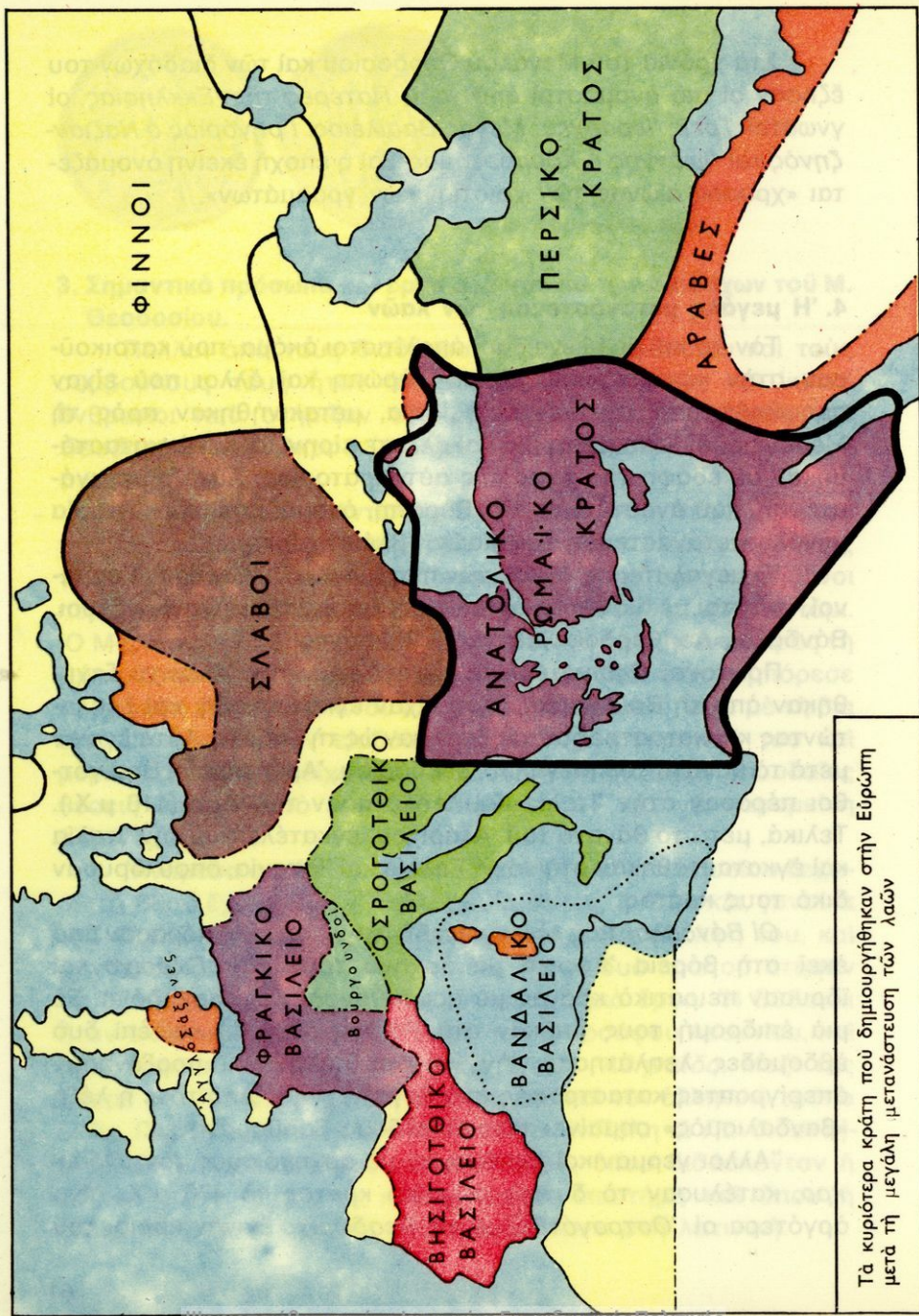
Τὸν 4ο καὶ 5ο αἰώνα λαοὶ ἀπολίτιστοι ἀκόμα, ποὺ κατοικοῦσαν στὴν κεντρικὴ καὶ βόρεια Εὐρώπη καὶ ἄλλοι ποὺ εἶχαν προωθηθῇ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Ἀσία, μετακινήθηκαν πρὸς τὴ Μεσόγειο, ἄλλοτε μὲ τὴ βία καὶ ἄλλοτε εἰρηνικά, καὶ ἐγκαταστάθηκαν σὲ ἐδάφη τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτὴ ἡ μετανάστευση, ποὺ ἀναστάτωσε τὴν Εὐρώπη, ὀνομάζεται στὴν ἱστορία μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν. (βλέπε χάρτη).

Ὁ μεγαλύτερος ὄγκος τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν ἦταν Γερμανοί, γνωστοὶ μὲ διάφορες ὀνομασίες: Βησιγότθοι, Ὀστρογότθοι, Βάνδαλοι, Λομβαρδοί, Σάξονες καὶ Φράγκοι.

Πρῶτοι οἱ *Βησιγότθοι*, μὲ ἀρχηγό τους τὸν Ἀλάριχο, ξεχύθηκαν ἀπὸ τὴ Βουλγαρία, ὅπου εἶχαν ἐγκατασταθῇ, καὶ λεηλατώντας καὶ καταστρέφοντας ἔφτασαν ὡς τὴ Σπάρτη. Αὐτὰ ἔγιναν μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου. Ἀργότερα οἱ Βησιγότθοι πέρασαν στὴν Ἰταλία καὶ λεηλάτησαν τὴ Ρώμη (410 μ.Χ.). Τελικά, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλάριχου, ἐγκατέλειψαν τὴν Ἰταλία καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴ νότια Γαλλία καὶ Ἰσπανία, ὅπου ἱδρυσαν δικό τους κράτος.

Οἱ *Βάνδαλοι*, ποὺ εἶχαν κατεβῇ στὴν Ἰσπανία, πέρασαν ἀπὸ ἐκεῖ στὴ βόρεια Ἀφρική μὲ ἀρχηγό τους τὸν *Γιζέριχο* καὶ ἱδρυσαν πειρατικὸ κράτος μὲ πρωτεύουσα τὴν Καρχηδόνα. Σὲ μιὰ ἐπιδρομὴ τους μπῆκαν στὴ Ρώμη (455 μ.Χ.) καὶ ἐπὶ δυὸ ἑβδομάδες λεηλάτησαν τὴν «αἰωνία πόλη» καὶ προξένησαν ἀπερίγραπτες καταστροφὲς στὰ ἔργα τέχνης. Ἀπὸ τότε ἡ λέξη «βανδαλισμὸς» σημαίνει τέτοιου εἶδους βαρβαρότητες.

Ἄλλοι γερμανικοὶ πληθυσμοί, μὲ ἀρχηγό τους τὸν Ὀδόακρο, κατέλυσαν τὸ δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος τὸ 476 μ.Χ. Λίγο ἀργότερα οἱ Ὀστρογότθοι μὲ τὸ *Θεοδώριχο* ἔγιναν κύριοι τοῦ

Τα κυριότερα κράτη που δημιουργήθηκαν στην Ευρώπη μετά τη μεγάλη μετανάστευση των λαών

κράτους τοῦ Ὀδοάκρου, ποὺ εἶχε πρωτεύουσα ὄχι πιά τὴ Ρώμη ἀλλὰ τὴ *Ραβέννα*.

Παράλληλα μὲ τοὺς Γερμανοὺς ἡ Εὐρώπη γνώρισε τὶς φοβερὲς ἐπιδρομὲς τῶν *Οὐννων*, μιᾶς πολεμικῆς φυλῆς ποὺ εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Ἀσία. Μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ἀττίλα, ἕναν ἱκανότατο ὅσο καὶ ἀδίστακτο ἀρχηγό, ποὺ ἔμεινε στὴν ἱστορία μὲ τὸ ὄνομα «μάστιγα τοῦ Θεοῦ», οἱ Οὐννοι ἔγιναν ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους μὲ τὶς ἐπιδρομὲς τους καὶ μὲ τοὺς βαρύτατους φόρους ποὺ ὑποχρέωναν τοὺς Βυζαντινοὺς νὰ τοὺς πληρώνουν. Τελικὰ πέρασαν στὴ Δύση, ὅπου νικήθηκαν ἀπὸ τὶς ἐνωμένους ρωμαϊκὲς καὶ γερμανικὲς δυνάμεις στὰ *Καταλαυνικὰ πεδία*, μιὰ τοποθεσία κοντὰ στὸ Παρίσι, στὴ λεγόμενη *μάχη τῶν ἐθνῶν* (451 μ.Χ.). Δυὸ χρόνια ἀργότερα πέθανε ὁ Ἀττίλας καὶ τὸ κράτος τῶν Οὐννων διαλύθηκε.

Μὲ τὴ μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν ἀρχίζει μιὰ νέα ἐποχὴ γιὰ τὴν Εὐρώπη. Ἡ μετανάστευση συνοδεύτηκε ἀπὸ ἀφάνταστες καταστροφὲς καὶ ἐρημώσεις. Παράλληλα καινούριο αἷμα καὶ καινούριες δυνάμεις ζωογόνησαν τὸ ἐξασθενημένο πιά δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἐπηρεάστηκαν εὐεργετικὰ ἀπὸ τὸν πολιτισμό, τὴ θρησκεία καὶ τὴ γλῶσσα τῆς αὐτοκρατορίας ποὺ κατέλυσαν. Μὲ τὸν καιρὸ ἀπὸ τὴ συγχώνευση κατακτητῶν καὶ κατακτημένων διαμορφώθηκαν τὰ γνωστὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη, ὅλα χριστιανικά, καὶ τὰ περισσότερα μὲ γλῶσσα νεολατινικὴ (ιταλική, γαλλικὴ, ἰσπανικὴ, πορτογαλική, ρουμανικὴ).

Τὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος μὲ τὴν ἄμυνα καὶ τὴ διπλωματία του μπόρεσε νὰ ἀναχαιτίσει τὰ ἀπανωτὰ κύματα τῶν ἀπολίτιστων λαῶν τοῦ βορρᾶ καὶ νὰ διαφυλάξῃ ἔτσι τὴν ἑλληνο-ρωμαϊκὴ καὶ χριστιανικὴ του κληρονομία.

ΤΟ ΗΞΕΡΕΣ ΑΥΤΟ;

Διωγμοί και διωγμοί

- 'Ο 4ος αιώνας ἄρχισε μὲ τὸ μεγαλύτερο διωγμὸ τῶν χριστιανῶν (ἀπὸ τὸ Διοκλητιανὸ) καὶ ἔκλεισε μὲ διωγμὸ τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ τῶν αἵρετικῶν χριστιανῶν (ἀπὸ τὸν Μ. Θεοδόσιο).

'Αρχὴ καὶ τέλος τῆς Ρωμαϊκῆς 'Ιστορίας

- 'Η Ρωμαϊκὴ 'Ιστορία ἀρχίζει μὲ τὸ *Ρωμύλο*, ποὺ ἔχτισε τὴ Ρώμην τὸ 753 π.Χ., καὶ τελειώνει μὲ τὸν δεκαεξάχρονο *Ρωμύλο Αὐγουστύλο* (δηλ. «μικρὸ Αὐγουστο»), ποὺ τὸν ἐκθρόνισε ὁ Γότθος βασιλιάς 'Οδόακρος τὸ 476 μ.Χ.

'Αθηνᾶ καὶ Παναγία

- Τὸ 434 μ.Χ. ὁ *Παρθενώνας* γίνεται χριστιανικὴ ἐκκλησία (Παναγία ἢ 'Αθηνιώτισσα).

Πατριάρχης ἐναντίον αὐγούστας

- 'Ο 'Ιωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐξορίστηκε πολλὰς φορές, γιὰ εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐλέγχει ἀπὸ τὸν ἄμβωνα τὴν ἀμαρτωλὴ ζωὴ τῆς αὐγούστας *Εὐδοξίας*, πεθερᾶς τῆς Εὐδοκίας. Σ' ἓνα κήρυγμά του μάλιστα τὴν παραλλήλισε μὲ τὴν 'Ηρωδιάδα, ποὺ ζητοῦσε «ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν τοῦ 'Ιωάννου».

Σημάδια ἐξελληνισμοῦ

- Τὸ 439 μ.Χ., στὰ χρόνια τῆς Εὐδοκίας, δημοσιεύτηκε διάταγμα ποὺ ὀρίζει νὰ συντάσσωνται οἱ *διαθῆκες* στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα.

'Ο 'Αλάριχος ἔξω ἀπὸ τὴν 'Αθήνα

- Κατὰ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ 'Αλάριχου ἐναντίον τῆς 'Ελλάδας καταστράφηκε ὁ ναὸς τῆς Δήμητρας στὴν 'Ελευσίνα καὶ ἄλλα ἀρχαῖα μνημεῖα. 'Η καταστροφικὴ αὐτὴ μανία τῶν Γότθων ὀφείλεται καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι εἶχαν γίνεи χριστιανοί (ἀρειανοί). Μέσα στὸ στρατὸ τοῦ 'Αλάριχου ὑπῆρχαν καὶ φανατικοὶ μοναχοί, ποὺ ἔστρεφαν τὴ μανία τῶν πολεμιστῶν ἐναντίον τῶν εἰδωλολατρικῶν μνημείων. Οἱ 'Αθηναῖοι ἔσωσαν τὴν πόλιν τους, προσφέροντας δῶρα στὸν 'Αλάριχο.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1) Άλφαβητικός κατάλογος αυτοκρατόρων

Άρκάδιος - Διοκλητιανός - Θεοδόσιος ο Μέγας - Θεοδόσιος ο Μικρός - Ίουλιανός ο Παραβάτης - Κωνσταντίνος ο Μέγας - Μαρκιανός - Ρωμύλος Αύγουστύλος.

Βάλε τους σε χρονολογική σειρά.

2) Τί θυμάσαι;

Άναζήτησε στο τέλος της άσκησης, μέσα στην παρένθεση, τις λέξεις που λείπουν:

— Δεν παραδεχόταν τη θεότητα του Άγίου Πνεύματος:

Μ - - - - -

— Διέταξε τη σφαγή άθωων πολιτών μέσα στον Ίπποδρομο της Θεσσαλονίκης: Θ - - - - -

— Κατασκεύασε νέο μεγάλο τείχος γύρω από την Κωνσταντινούπολη: Ά - - - - -

— Έτσι λεγόταν ή αύγούστα που καυτηρίασε με τους λόγους του ο Ίωάννης ο Χρυσόστομος: Ε - - - - -

— Ήταν τὸ ἔθνικὸ της ὄνομα, πρὶν βαπτισθῇ καὶ γίνῃ αὐγούστα: Ά - - - - -

— Άδελφή του Θεοδοσίου του Μικροῦ καὶ γυναίκα του Μαρκιανού: Π - - - - -

— Πράξεις βαρβαρότητας ὅμοιες με ἐκεῖνες τῶν Βανδάλων στὴ Ρώμη: β - - - - -

— "Ετσι ονομάστηκε ο Ἀττίλας για τις θηριωδίες του:

μ - - - - - τ - - θ - - -

— "Ετσι ονομάζεται ή μάχη στα Καταλαυνικά πεδία, όπου νικήθηκε ο Ἀττίλας: μ - - - τ - - έ - - - -

— "Ετσι λεγόταν ο τελευταίος αυτοκράτορας του δυτικού ρωμαϊκού κράτους: Ρ - - - - - Α - - - - -

— Πρωτεύουσα του κράτους των Ὀστρογόθων στην Ἰταλία δὲν ἦταν πιά ή Ρώμη αλλά ή Ρ - - - - -

(Θεοδόσιος - Ἀνθέμιος - Ραβέννα - βανδαλισμοί - Ἀθηναῖδα - Πουλχερία - Εὐδοξία - Μακεδόνιος - Ρωμύλος Αὐγουστύλος - Μάχη τῶν Ἐθνῶν - μάλιστα τοῦ θεοῦ)

3) "Ενωσε με γραμμές αὐτὰ ποὺ πᾶνε μαζί.

Α

Κωνσταντῖνος

Ἑλένη

Ἀρειος

Ἰουλιανὸς

Θεοδόσιος ὁ Μέγας

Εὐδοκία

Ἀττίλας

Β

Πανδιδακτήριο

Οὔννοι

Ἐν τούτῳ νίκη

Νενίκηκας με, Ναζωραῖε

Α' Οἰκουμενικῆ Σύνοδος

Τίμιος Σταυρὸς

Κατάργηση Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων

4) Πόσα χρόνια κράτησε τὸ ρωμαϊκὸ κράτος στὴ Δύση; (Ὑπολόγισε ἀπὸ τὴν κτίση τῆς Ρώμης ὡς τὴ διάλυση τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους).

5) Σκέψου καὶ ἀπάντησε:

Ἡ μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν ἔχει ὁμοιότητες μέ:

— τὴν ἵδρυση τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν στὰ παράλια τῆς Μεσογείου·

— τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου·

— τὴν ἐξάπλωση τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας·

— τὴν κάθοδο τῶν Δωριέων·

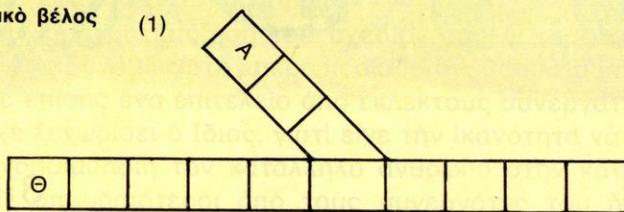
— τὴ σημερινή μετανάστευση τῶν Ἑλλήνων στὴν Αὐστραλία καὶ ἄλλου.

• Ὑπάρχει μιὰ μόνο σωστὴ ἀπάντηση.

6) Γοτθικὸ βέλος

(1)

(2)

(3)

1. Ἀρχηγὸς τῶν Βησιγότθων
2. Ἀρχηγὸς τῶν Ὁστρογότθων
3. Ἀρχηγὸς τῶν Βανδάλων

7) Τί ἄλλο ἀκόμα;

Ἀναμεσα στὰ σημάδια ποὺ δείχνουν ὅτι τὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος ἀρχίζει νὰ ἐξελληνίζεται εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς:

- Γίνεται αὐγούστα ἡ κόρη τοῦ φιλοσόφου Λεοντίου καὶ φέρνει στὸ Παλάτι τὸν ἐλληνικὸ τρόπο ζωῆς.
- Στὰ χρόνια τῆς Εὐδοκίας δημοσιεύεται διάταγμα ποὺ ἐπιτρέπει νὰ γράφονται οἱ διαθήκες στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα.
- Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας χρησιμοποιοῦν στὸ κήρυγμα καὶ τὰ γραπτὰ τοὺς τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα.

Ἀναζήτησε ἀπὸ τὸ βιβλίο σου ἓνα ἀκόμα σημάδι. Ἀπάντησε προφορικὰ.

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ (6ος αι. μ.Χ.)

1. Ποιός ήταν ο 'Ιουστινιανός και ποιούς είχε συνεργάτες του

Πρὶν ἀπὸ τὸν 'Ιουστινιανὸ βασιλέψαν τέσσερεις αὐτοκράτορες. Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Ἀναστάσιος ὁ Α΄ ἔχτισε ἓνα ἀκόμα τεῖχος γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Γενικὰ ἦταν ἓνας πολὺ καλὸς αὐτοκράτορας καὶ γι αὐτὸ ἀγαπητὸς στὸ λαό. Τὸν Ἀναστάσιο τὸν διαδέχτηκε ὁ 'Ιουστίνος ὁ Α΄, ἓνας γηραιὸς καὶ ἀγράμματος ἀξιωματικὸς τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς, θεῖος τοῦ 'Ιουστινιανοῦ.

Ὁ 'Ιουστίνος εἶχε φροντίσει ὥστε ὁ ἀνεψιὸς του νὰ πάρῃ πολὺ καλὴ μόρφωση. Ὅσο ἦταν αὐτοκράτορας, τὸν εἶχε κοντὰ του, σύμβουλο καὶ οὐσιαστικὰ συγκυβερνήτη του. Ἔτσι ὁ 'Ιουστινιανὸς εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀσκηθῇ στὰ κυβερνητικὰ καθήκοντα, πρὶν γίνῃ ὁ ἴδιος αὐτοκράτορας (τὸ 527).

Ὁ 'Ιουστινιανὸς εἶχε πολλὰ χαρίσματα καὶ μεγάλα ὄνειρα. Ἐντύπωση ἔκανε ἡ ἐνεργητικότητα, ἡ ἐπιμονὴ καὶ ἡ ἀντοχὴ του. Οἱ σύγχρονοί του βεβαιώνουν ὅτι ἔτρωγε λίγο, ἐργαζόταν πολὺ καὶ κοιμόταν ἐλάχιστα, γι αὐτὸ καὶ τὸν ὀνομάζουν «ἀκοίμητο». Ἡ μόρφωσή του καὶ ἡ θητεία του κοντὰ στὸ θεῖο του τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ εἶναι κατατοπισμένος γύρω ἀπὸ ὅλα τὰ ζητήματα,

στρατιωτικά, πολιτικά και θρησκευτικά, και να μπορή να τα παρακολουθή ο ίδιος από κοντά.

Το μεγάλο όνειρο του Ίουστινιανού ήταν να ξανακάμει την αυτοκρατορία όπως ήταν στις ημέρες του ρωμαϊκού μεγαλείου: με όλη τη Μεσόγειο δική της, αυτή τη φορά ένα κράτος χριστιανικό, όπου να βασιλεύη η ειρήνη, η ασφάλεια και ο νόμος του Θεού και του αυτοκράτορα.

Στην πραγματοποίηση του σχεδίου του αυτού αφιέρωσε όλες του τις δυνάμεις στη μακρά περίοδο της βασιλείας του. Τον βοήθησε επίσης ένα έπιτελείο από έκλεκτους συνεργάτες, που τους είχε ξεχωρίσει ο ίδιος, γιατί είχε την ικανότητα να βρίσκει και να χρησιμοποιή τον κατάλληλο άνθρωπο στην κατάλληλη θέση. Οί σπουδαιότεροι από τους συνεργάτες του ήταν: οί στρατηγοί *Βελισάριος* και *Ναρσής*, ο νομομαθής *Τριβωνιανός*, ο ειδικός στα οικονομικά *Ίωάννης Καππαδόκης* και οί αρχιτέκτονες *Άνθέμιος* και *Ίσιδωρος*.

Ο καλύτερος σύμβουλος και συμπαραστάτης του Ίουστινιανού στάθηκε η σύζυγός του *Θεοδώρα*. Η Θεοδώρα ήταν κόρη άρκτοτρόφου και είχε έργαστή στον ίπποδρομο και στο θέατρο.

Ο Ίουστινιανός
σε έλεφάντινο
ανάγλυφο
του 6ου αί.

Ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα.
Ψηφιδωτό ἀπὸ τῆς Ραβέννας
τῆς Ἰταλίας. Δεξιά: Νόμισμα
μὲ τὸν Ἰουστινιανὸ καὶ τὴν νίκη
ποῦ προπορεύεται

Ὅταν ἔγινε αὐτοκράτειρα, ἔδειξε ὅτι εἶχε σπουδαῖες ἱκανότητες στὰ πολιτικά καὶ θρησκευτικά ζητήματα καὶ ἰσχυρὴ θέληση. Μάλιστα σὲ μιὰ κρίσιμη περίσταση τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ Θεοδώρα τοῦ ἔδωσε τὸ ἀπαιτούμενο θάρρος, ὥστε νὰ μὴν ἐγκαταλείψῃ τὸ θρόνο του. Αὐτὸ ἔγινε στὴ στάση τοῦ Νίκα.

2. Τί ἦταν ἡ στάση τοῦ Νίκα

Στάση σημαίνει ἐπανάσταση. Ἡ στάση τοῦ Νίκα ἦταν μιὰ ἐπανάσταση ποὺ ξεκίνησε ἀπὸ τὸν Ἱππόδρομο καὶ ἀπλώθηκε σὲ ὅλη τὴν πρωτεύουσα. Ἐκεῖ στὸν Ἱππόδρομο μαζεύονταν τὰ πλήθη γιὰ νὰ παρακολουθήσουν τὶς ἵπποδρομίες, ποῦ ἦταν τὸ πιὸ ἀγαπητὸ τους θέαμα, καὶ μὲ κραυγὲς «νίκα, νίκα» ἔδιναν

θάρρος στις ομάδες τους. “Όπως και σήμερα, υπήρχαν διάφοροι αθλητικοί σύλλογοι — «δῆμοι», ὅπως τοὺς ἔλεγαν τότε. Μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι οἱ δῆμοι μὲ τὸν καιρὸ εἶχαν ἀποκτήσει δύναμη καὶ εἶχαν γίνει ἓνα εἶδος πολιτικὰ κόμματα, ποὺ ἀντιπροσώπευαν τὴν κοινὴ γνώμη. “Όταν ὁ αὐτοκράτορας ἐμφανιζόταν στὸν Ἰππόδρομο, οἱ δῆμοι τοῦ ἔκαναν γνωστὰ τὰ ζητήματα ἢ τὰ παράπονά τους καὶ γενικὰ ἀπὸ τὶς φωνὲς τοῦ πλήθους γινόταν φανερὸ ἂν οἱ κυβερνήτες εἶχαν τὴν ὑποστήριξη ἢ τὴν κατακραυγὴ τοῦ λαοῦ. Οἱ δῆμοι ἔπαιρναν τὸ ὄνομά τους ἀπὸ τὸ χρῶμα τῆς στολῆς τῶν ἡνιόχων τους.

Οἱ κυριότεροι ἀπὸ τοὺς δῆμους ἦταν δυό: οἱ *Πράσινοι* καὶ οἱ *Βένετοι* (Γαλάζιοι). Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἵπποδρομίες τοῦ 532 μ.Χ. οἱ Πράσινοι, ποὺ ἦταν δυσारेσθημένοι μὲ τὸν αὐτοκράτορα γιὰ τὴν πολὺ βαριὰ φορολογία, δημιούργησαν ἐπεισόδια. Ὁ Ἰουστινιανὸς θέλησε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ὑπευθύνους καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν τάξη. Αὐτὸ ἔγινε ἀφορμὴ νὰ συνενωθοῦν οἱ δυὸ ἀντίπαλες φατρίες, Πράσινοι καὶ Βένετοι, καὶ νὰ κάμουν στάση.

Βυζαντινῆς τέχνης σκουλαρίκια ἀπὸ χρυσάφι καὶ πολύτιμους λίθους. 6ος αἱ.

Οἱ στασιαστές ὀνόμασαν αὐτοκράτορα τὸν ἀνεψιὸ τοῦ Ἀναστασίου Ὑπάτιο καὶ μὲ τὸ σύνθημα «νίκα» ξεχύθηκαν στοὺς δρόμους καὶ παρέδωσαν τὴν Πόλη στὴ φωτιά καὶ τῇ λεηλασίᾳ. Τότε κήκε ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ ἄλλα δημόσια κτίρια καὶ λίγο ἔλειψε νὰ καοῦν καὶ τὰ ἀνάκτορα.

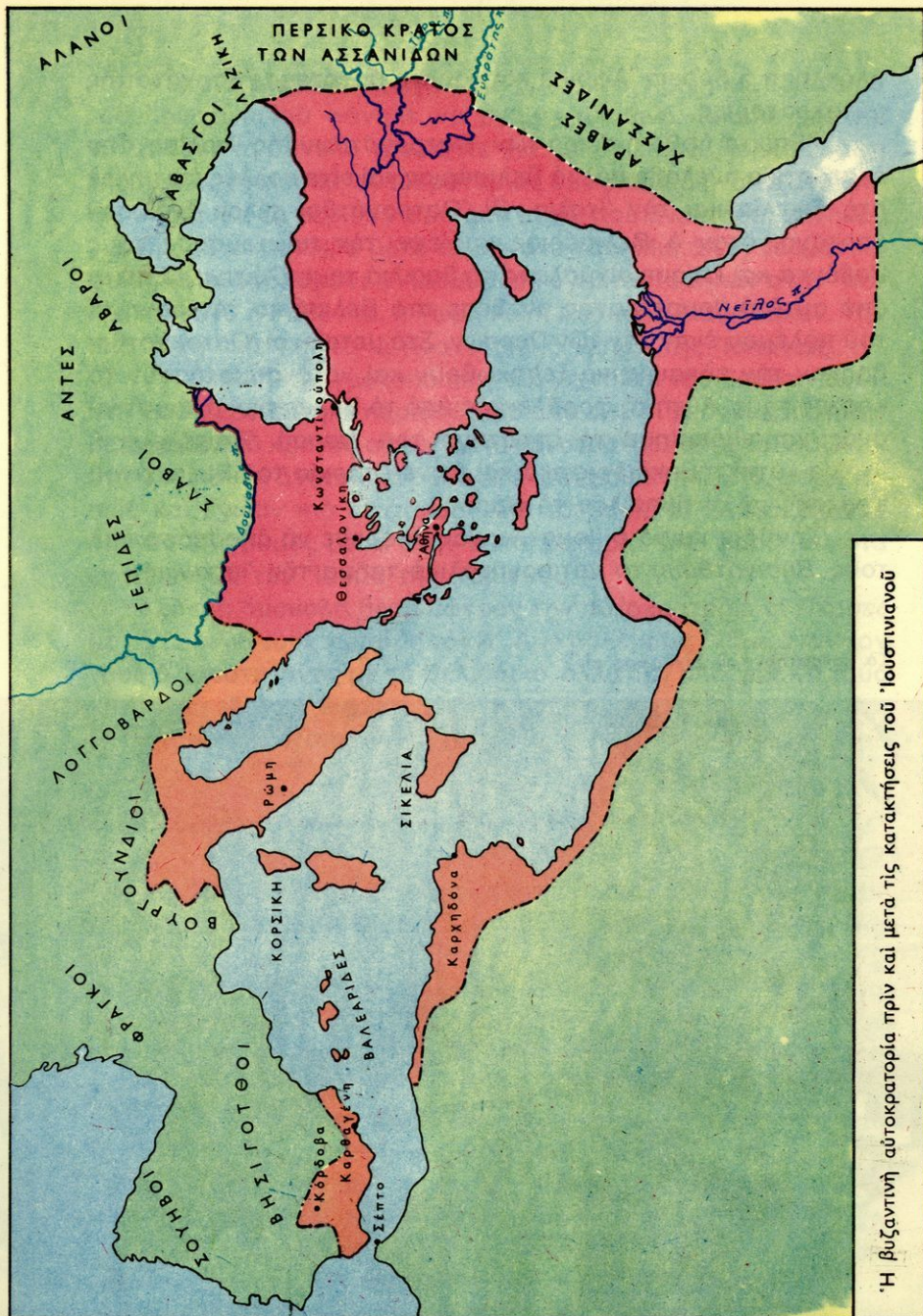
Ἡ στάση κράτησε ἀρκετὲς ἡμέρες καὶ ἔφερε τὸν Ἰουστινιανὸ σὲ πολὺ δύσκολη θέση. Καὶ ὁ ἴδιος καὶ οἱ σύμβουλοί του δὲν ἔβλεπαν ἄλλη λύση ἀπὸ τὴ φυγή. Ἡ Θεοδώρα ἦταν ἡ μόνη ποὺ στάθηκε ἀκλόνητη, λέγοντας ὅτι προτιμοῦσε νὰ πεθάνη βασίλισσα παρὰ νὰ ζήσει σὰν κοινὴ θνητὴ. Μπροστὰ στὴν ἀποφασιστικὴ τῆς Θεοδώρας ὁ Ἰουστινιανὸς ξαναβρῆκε τὸ θάρρος του καὶ ἀντιμετώπισε τὴν κατάσταση μὲ δυναμικὰ μέτρα. Ἔστειλε ἐναντίον τῶν στασιαστῶν τὴν ἀνακτορικὴ φρουρὰ μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ στρατηγὸ Βελισάριο, ὁ ὁποῖος κατόρθωσε νὰ τοὺς κυκλώσῃ μέσα στὸν Ἰππόδρομο κι ἐκεῖ νὰ τοὺς ἀποδεκατίσῃ. Ὑπολογίζουν ὅτι γύρω στὶς 30.000 ἦταν τὰ θύματα αὐτῆς τῆς ἐξεγέρσεως. Μετὰ τὴ συντριβὴ τῆς οἱ ὄημοι ἔχασαν πιά τὴ δύναμή τους καὶ ἡ κοινὴ γνώμη τὴ φωνὴ τῆς.

3. Τὸ ὄνειρο τοῦ Ἰουστινιανοῦ πάει νὰ γίνῃ πραγματικότητα

Μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς στάσης τοῦ «νίκα» ὁ Ἰουστινιανὸς ἔβαλε μπροστὰ τὸ μεγάλο του σχέδιο, ποὺ ἦταν, ὅπως εἶπαμε, ἡ ἀνασύστασις τῆς παλιᾶς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ τὸ 476 μ.Χ. τὸ δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος εἶχε πέσει, ὅπως εἶδαμε, στὰ χέρια τῶν γερμανικῶν φυλῶν. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ ὀργανώσῃ ἐκστρατεῖες γιὰ τὴν ἀνάκτησή του. Παράλληλα ἔπρεπε νὰ φροντίζει γιὰ τὴν ἄμυνα στὰ βόρεια καὶ στὰ ἀνατολικά σύνορα, ὅπου ἀρπακτικοὶ λαοὶ περιέμεναν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀποσπάσουν ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἔτσι καὶ ἔκαμε. Οἱ πόλεμοί του ἦταν *κατακτητικοὶ* ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ *ἀμυντικοὶ* ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Στὴ *Δύση* ἔστειλε πρῶτα τὸ Βελισάριο ἐναντίον τῶν *Βανδάλων* τῆς Ἀφρικῆς. Μέσα σ' ἓνα χρόνον ὁ Βελισάριος γύρισε νικητὴς μὲ τρόπαια τὴν Καρχηδόνα, τὰ νησιά Σαρδηνία, Κορσικὴ καὶ Βαlearίδες καὶ ἀλυσσοδεμένο τὸ βασιλιά τῶν Βανδάλων *Γερίμερο*. Χρειάστηκαν ὅμως ἄλλα 15 χρόνια γιὰ νὰ κατακτηθῇ

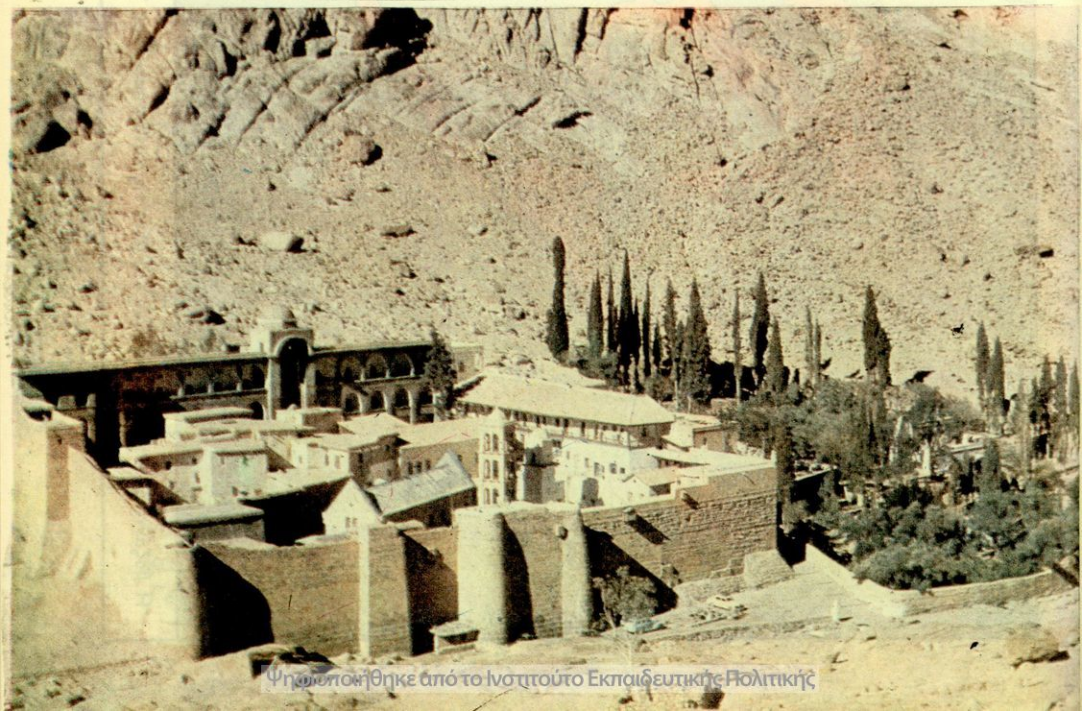
Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία πρὶν καὶ μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ

ολόκληρη ή βόρεια Ἀφρική καί νά γίνη ἀργότερα ἐξαρχάτο τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἐπειτα ἦρθε ή σειρά τῶν Ὀστρογόθων τῆς Ἰταλίας. Τήν ἐκστρατεία ἀνέλαβε πάλι ὁ Βελισάριος καί εἶχε πολλές ἐπιτυχίες στή Σικελία καί τήν Ἰταλία. Οἱ Ὀστρογόθοι τέλος δήλωσαν ὑποταγή, ὅταν ὁ Βελισάριος κυρίεψε τήν πρωτεύουσά τους Ραβέννα καί ἔπιασε αἰχμάλωτο τὸ βασιλιά τους Οὐίτιγη. Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὸ ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθεσε στὸ Βελισάριο τὴν ἀρχηγία τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν. Στὸ μεταξύ οἱ Ὀστρογόθοι βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ ξεσηκωθοῦν καί νὰ ἀνασυστήσουν τὸ κράτος τους. Αὐτὴ τὴ φορά, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Βελισάριο, ὁ Ἰουστινιανὸς χρησιμοποίησε τὸ στρατηγὸ τοῦ Ναρσῆ. Ἐπιτέλους ἡ Ἰταλία κατακτήθηκε ὀριστικά καί ἔγινε ἐπαρχία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους μὲ ἀντιβασιλέα τὸ Ναρσῆ.

Τὸν ἴδιο καιρὸ ὁ Ἰουστινιανὸς μπόρεσε νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τοὺς Βησιγόθους τὸ νοτιοανατολικὸ τμῆμα τῆς Ἰσπανίας.

Τὸ μοναστήρι τοῦ Σινᾶ, 6ος αἰ.

Ἦτοι ἡ Μεσόγειος ἔγινε μιὰ βυζαντινὴ λίμνη καὶ τὸ ὄνειρο τοῦ Ἰουστινιανοῦ φάνηκε νὰ βγαίνει ἀληθινό. (βλέπε χάρτη). Ἀλλὰ ὄχι στὸ σύνολό του, οὔτε γιὰ πολὺν καιρό. Πολλὰ ἐδάφη τῆς παλιᾶς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας δὲν μπόρεσε νὰ τὰ ἀνακτήσῃ. Ἀλλὰ καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ, ποὺ ἀνέκτησε, χάθηκαν γιὰ τὴν αὐτοκρατορία μετὰ τὸ θάνατό του. Μιὰ ἄλλη γερμανικὴ φυλὴ, οἱ *Λογγοβάρδοι* ἢ *Λομβαρδοί*, ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἰταλία καὶ μόνο ἡ Ραβέννα, ἡ Ρώμη καὶ ἡ Νεάπολη διασώθηκαν. Τὴν ἴδια τύχη εἶχε καὶ τὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τῆς Ἰσπανίας.

Ἡ μερικὴ πραγματοποίηση τῶν σχεδίων τοῦ Ἰουστινιανοῦ στὴ Δύση χρειάστηκε περισσότερο ἀπὸ εἴκοσι χρόνια καὶ στοίχισε ἀκριβὰ στὸ κράτος σὲ χρήματα καὶ στρατό. Στὸ μεταξὺ οἱ λαοὶ στὰ βόρεια καὶ ἀνατολικά σύνορα ἐκμεταλλεύτηκαν τὶς περιστάσεις καὶ ἔγιναν πιὸ πιεστικοί. Ἀπὸ τὸ βορρῆα οἱ *Σλάβοι* ἔκαναν συχνὲς ἐπιδρομὲς μέσα στὴν αὐτοκρατορία. Μιὰ φορὰ μάλιστα ἔφτασαν ὡς τὸν Ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου.

Σὲ πιὸ δύσκολη θέσῃ ἔφεραν τὴν αὐτοκρατορία οἱ *Πέρσες* μετὰ τὸ βασιλιά τους *Χοσρόη τὸν Α΄*. Δυὸ πολέμους ἔκαμε ἐναντίον τους ὁ Ἰουστινιανὸς μὲ τὸ Βελισάριο, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ τοὺς καταβάλῃ. Τελικὰ ἔκλεισε εἰρήνη μαζί τους, μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ τοὺς πληρῶνῃ σημαντικὴ χρηματικὴ ἀποζημίωση κάθε χρόνο.

4. Πιὸ μεγάλος στὰ ἔργα εἰρήνης

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ὀνειρεύτηκε μόνο μιὰ μεγάλη αὐτοκρατορία. Τὸ «πιστεύω» του ἦταν ἓνα κράτος, μιὰ θρησκεία, μιὰ νομοθεσία.

1) Ἦθελε ἓνα κράτος ἰσχυρό, πλούσιο, ξεχωριστὸ σὲ ἔργα κοινῆς ὠφελείας καὶ πολιτισμοῦ. Ἦτοι οἱ κάτοικοι θὰ ἦταν εὐτυχισμένοι καὶ δὲν θὰ εἶχαν λόγους νὰ ἐξεγείρονται. Φρόντισε λοιπὸν νὰ στερεώσῃ τὴν ἀσφάλειά του μὲ μιὰ σειρά ὀχυρωματικὰ ἔργα, ποὺ ὀνομάστηκαν *Ιουστινιάνεια*. Πῆρε μέτρα προστασίας ὑπὲρ τῆς γεωργίας καὶ τῶν μικρῶν καλλιεργητῶν. Ἐνίσχυσε τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ βιοτεχνία καὶ σὲ ἐνέργειές του ὀφείλεται ἡ λαθραία μεταφορὰ μεταξόσπορου ἀπὸ τὴν Κίνα καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς μεταξουργίας στὸ βυζαντινὸ κράτος. Στὰ χρόνια τῆς βασι-

λείας του κατασκευάστηκαν πλήθος *δημόσια έργα*, δρόμοι, γέφυρες, ύδραγωγεία, λουτρά, φιλανθρωπικά ιδρύματα και έξω-ραϊστικά μνημεία.

2) "Ήθελε τὸ κράτος νὰ ἔχη μιὰ νομοθεσία καὶ αὐτὴ νὰ εἶναι ἡ τελειότερη μέχρι τότε. "Ἐτσι τὸ κράτος θὰ μπορούσε νὰ διοικηθῇ πιὸ ἀποτελεσματικὰ καὶ οἱ κάτοικοι θὰ αἰσθάνονταν ἴσοι ἀπέναντι στοῦ νόμο. "Ἐβαλε λοιπὸν τὸν *Τριβωνιανὸ* μὲ τοὺς συνεργάτες του νὰ συγκεντρώσουν καὶ νὰ ξεκαθαρίσουν τοὺς παλιότερους νόμους καὶ σ' αὐτοὺς ἐπάνω νὰ προσθέσουν τοὺς δικούς του. "Ἐτσι βγῆκε μιὰ σειρὰ ἀπὸ νομικὰ ἔργα, ποὺ εἶναι γνωστὰ μὲ τὸ ὄνομα «*ρωμαϊκὸ ἀστικὸ δίκαιο*». Ἀρκετὰ πράγματα ἀπὸ τὴ νομοθεσία αὐτὴ ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερα νὰ ἔχουν ἐφαρμογὴ.

3) "Ήθελε τὸ κράτος νὰ ἔχη μιὰ θρησκεία, τὴ χριστιανικὴ. "Ἐτσι θὰ ἐξασφαλιζόταν ἡ ἐνότητα τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπου κατοικοῦσαν λαοὶ κάθε λογῆς. Γι' αὐτὸ ἔλαβε σκληρὰ μέτρα ἐναντίον τῶν λίγων ὁπαδῶν ἀρχαίων θρησκειῶν, ποὺ εἶχαν ἀπομείνει. Τὸ 529 ἔκλεισε τὴ *φιλοσοφικὴ σχολὴ Ἀθηνῶν* καὶ ἀπὸ τότε ἡ ἔνδοξη πόλη ἔπαψε ὀριστικὰ νὰ εἶναι τὸ κέντρο τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σοφίας.

Ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἶχε κι αὐτὴ τὶς διαιρέσεις της, ὁ Ἰουστινιανὸς ὑποστήριξε τὴν ὀρθοδοξία καὶ ἔλαβε αὐστηρὰ μέτρα ἐναντίον τῶν αἵρετικῶν. Προβλήματα τοῦ δημιούργησε ἡ *αἵρεση τῶν μονοφυσιτῶν* (ποὺ πίστευαν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι μόνο Θεός). Ὁ μονοφυσισμὸς εἶχε μεγάλη ἐξάπλωση στὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες καὶ τὴν Αἴγυπτο καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς προσπάθησε νὰ τὸν συμβιβάσῃ μὲ τὴν ὀρθοδοξία, ἀλλὰ χωρὶς μεγάλη ἐπιτυχία.

Ἐπίσης ὁ Ἰουστινιανὸς ὀργάνωσε *ἱεραποστολές* στοὺς εἰδωλολατρικοὺς λαοὺς πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα, γιὰ νὰ τοὺς προσηλυτίσῃ στὴν ἀληθινὴ θρησκεία καὶ παράλληλα νὰ κερδίσῃ τὴ φιλία τους.

Τέλος σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς αὐτοκρατορίας ἔχτισε πλῆθος ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια. Ἀπὸ ὅλα τὰ κτίσματα, ἐκκλησιαστικά καὶ ἄλλα, τὸ λαμπρότερο (καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ κορυφαῖα ἔργα τέχνης ὅλων τῶν ἐποχῶν) ἦταν ὁ *ναὸς τῆς Ἀγίας τοῦ Θεοῦ*

υποψία 990.990.2 990

ο πρ... 990.990.2 990

νήτ... 990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

990.990.2 990

Ἐξωτερικὴ ὄψη
τῆς Ἀγίας Σοφίας,
ὅπως εἶναι σήμερα

Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ θέσῃ τοῦ ναοῦ ποὺ κήκε ἀπὸ τοὺς στασιαστὲς τοῦ «νίκαι». Τὸ ἔργο ἀνέλαβαν δυὸ Ἑλλη- νες ἀρχιτέκτονες, ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος. Ἡ Ἀγία Σοφία, ποὺ τὴν ἔλεγαν καὶ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ἦταν βασιλικὴ μὲ τροῦλο καὶ τὴ στόλιζαν θαυμάσια ψηφιδωτά, δηλαδὴ εἰκόνες καμωμένες ἀπὸ μικρὲς χρωματιστὲς πέτρες, τὶς ψηφίδες. Ὁ Ἰουστινιανὸς παρακολούθησε ἀπὸ κοντὰ τὶς ἐργασίες τῆς ἀνεγέρσεως καὶ φρόντισε νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ πιὸ πολύτιμα ὑλικά ἀπ' ὅλη τὴν αὐτοκρατορία. Μάρμαρα ἐξαιρετικῆς ποιότητος μεταφέρθηκαν ἀπὸ παντοῦ: πράσινα ἀπὸ τὴν Κάρυστο, ροδόχροα μὲ λευκὲς φλέβες ἀπὸ τὴ Φρυγία, ἀνοιχτόχρωμα μὲ γαλάζιες φλέβες ἀπὸ τὸ Βόσπορο, κόκκινα μὲ λευκὰ στίγματα ἀπὸ τὶς Θῆβες τῆς Αἰγύπτου.

Ὁ κυρίως ναὸς εἶχε μῆκος 80,90 μ. καὶ πλάτος 69,70 μ. καὶ τὸ ὕψος τῆς κορυφῆς τοῦ τροῦλου ἀπὸ τὸ δάπεδο ἦταν 55,60 μ. Ὁ τροῦλος φαινόταν τόσο ἀνάλαφρος, σὰ νὰ «ἦταν κρεμα- σμένος ἀπὸ τὸν οὐρανὸ μὲ χρυσὴ ἀλυσίδα». Στὴν αὐλὴ τοῦ ναοῦ ἐπάνω σὲ μαρμάρινη κρήνη ὑπῆρχε ἡ καρκινικὴ ἐπιγραφή ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ, ποὺ διαβάζεται τὸ ἴδιο ἀπὸ τὴν καλὴ κι ἀπὸ τὴν ἀνάποδῃ.

Γιὰ νὰ τελειώσῃ ἡ Ἀγία Σοφία, χρειάστηκαν 5 χρόνια καὶ 10 μῆνες. Στὸ διάστημα αὐτὸ ἐργάστηκαν 10.000 ἐργάτες καὶ

Ξοδεύτηκαν χρήματα πού αντιστοιχοῦν σὲ 3.600.000 περίπου λίρες Ἀγγλίας.

Τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ ἔγιναν τὸ 537 καὶ λέγεται ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς στὸ ἀντίκριμά του δὲν μπόρεσε νὰ κρατήσῃ τὴν ὑπερηφάνειά του καὶ εἶπε «νενίκηκά σε, Σολομών», δηλ. «σὲ νίκησα, Σολομών» (ἐννοώντας ὅτι ἡ Ἀγία Σοφία ξεπερνοῦσε σὲ τέχνη τὸ ναὸ τοῦ Σολομώντα στὴν Ἱερουσαλήμ).

Ἡ Ἀγία Σοφία ἐπὶ χίλια περίπου χρόνια γνώρισε στιγμὲς ἐθνικοῦ μεγαλείου καὶ συμφορῶν. Ἐκεῖ συγκεντρώνονταν ἄρχοντες, κληρὸς καὶ λαὸς σὲ στέψεις αὐτοκρατόρων, ἐπινίκιες

Ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας

Ο τροῦλος τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὅπως φαίνεται ἀπὸ μέσα

δοξολογίες καὶ ὁλονύκτιες δεήσεις. Σ' αὐτὴν ζήτησαν καταφύγιο καὶ τὴν τελευταία νύχτα τῆς ἀλώσεως. Μετὰ τὴν ἄλωση ἡ Ἀγία Σοφία πέρασε μέσα στοὺς θρύλους καὶ τὶς παραδόσεις τοῦ λαοῦ καὶ ἔγινε ἐθνικὸ σύμβολο.

5. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ

Ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Ἰουστινιανοῦ σημαντικότερος ἀναδείχθηκε ὁ *Μαυρίκιος* (582-602). Γενικὰ ὅλοι οἱ διάδοχοι προτίμησαν νὰ στρέψουν τὴν προσοχή τους στοὺς κινδύνους ποὺ διέτρεχε ἡ αὐτοκρατορία στὰ ἀνατολικά καὶ στὰ βόρεια σύνορά της. Συνέχισαν λοιπὸν τοὺς πολέμους μὲ τοὺς *Πέρσες*, ὥσπου ὁ Μαυρίκιος ἔκλεισε εἰρήνη μαζί τους, συμφέρουσα γιὰ τὸ Βυζάντιο. Ἀπὸ τὸ βορρῖα οἱ Ἀβαροσλάβοι συνέχιζαν τὶς ἐπιδρομές τους. Σὲ μιὰ ἀπὸ αὐτὲς ἔφτασαν ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη, σὲ ἄλλη πολιορκήσαν τὴ Θεσσαλονίκη. Τελικὰ ὁ Μαυρίκιος κατόρθωσε νὰ τοὺς νικήσῃ καὶ νὰ τοὺς ἀπομακρύνῃ πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη.

ΤΟ ΗΞΕΡΕΣ ΑΥΤΟ;

Μεταξόπορος και μεταξουργία

— Κατὰ τὸν ἱστορικὸ Προκόπιο τὸ *μεταξόπορο* τὸν ἔφεραν ἀπὸ τὴν Κίνα, κρυμμένο μέσα στὰ κούφια μπαστούνια τους, δυὸ μοναχοί, ποὺ τοὺς εἶχε στείλει ἐπίτηδες ὁ Ἰουστινιανός. Ἡ *μεταξουργία* ἀναπτύχθηκε στὴ Συρία καὶ σὲ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας.

Τὸ χρονικὸ τῆς Ἀγίας Σοφίας

— Ὁ *ναός τῆς Ἀγίας Σοφίας* θεμελιώθηκε πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο καὶ ἀποπερατώθηκε ἀπὸ τὸ γιό του Κωνσταντῖο. Κάηκε ἀπὸ τὸν ὄχλο, ὅταν ἡ Εὐδοξία ἐξόρισε τὸν Ἰωάννη τὸ Χρυσόστομο. Ξαναχτίστηκε ἀπὸ τὸ Θεοδοῖσιο Β'. Κάηκε γιὰ δευτέρη φορὰ ἀπὸ τοὺς στασιαστὲς τοῦ «νίκα». Τὸ 1204 τὸν λεηλάτησαν οἱ σταυροφόροι. Τὸ 1453 ὁ Μωάμεθ Β' τὸν μετέτρεψε σὲ τζαμί. Τὸ 1934 ἔγινε μουσεῖο.

Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς

— Στὰ χρόνια πάνω κάτω τοῦ Ἰουστινιανοῦ φαίνεται νὰ ἔζησε ὁ μεγαλύτερος ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς *Ρωμανὸς ὁ Μελωδός*. Δικός του εἶναι ὁ ὕμνος: «Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει...».

Ὁ πρῶτος ἐλληνικῆς καταγωγῆς αὐτοκράτορας

— Ὁ *Μαυρίκιος* θεωρεῖται ὁ πρῶτος Ἕλληνας ποὺ ἀνέβηκε στὸ θρόνο, γιατί καταγόταν ἀπὸ τὴν ἐξελληνισμένη Καππαδοκία τῆς Μ. Ἀσίας. Στὰ χρόνια του παραμερίζεται ἡ λατινικὴ καὶ γίνεται γλῶσσα τοῦ κράτους ἡ ἐλληνικὴ.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1) Τί θυμάσαι από την εποχή του Ίουστινιανού;

- Μεγάλος καὶ στὸ ὄνομα καὶ στὰ ἔργα: 'Ι - - - - -
- Ἔσυρε δυὸ βασιλιάδες βαρβάρων αἰχμαλώτους στὴν Κωνσταντινούπολη: Β - - - - -
- Ἐδωσε τὸ τελειωτικὸ χτύπημα στοὺς Ὀστρογότθους τῆς Ἰταλίας: Ν - - - - -
- Οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς Ἀγίας Σοφίας: 'Α - - - - - καὶ 'Ι - - - - -
- Ἀπὸ τὸ τσίρκο στὸ θρόνο: Θ - - - - -
- Ὁ μεγάλος νομομαθὴς τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀστικοῦ δικαίου: Τ - - - - -
- Ἔτσι φώναζαν οἱ Πράσινοι καὶ οἱ Βένετοι: ν - - - - -
- Ὁχύρωσε μὲ ἄλλο τεῖχος τὴν Κωνσταντινούπολη: 'Α - - - - -
- Σύμβουλος τοῦ Ίουστινιανοῦ στὰ οἰκονομικά: 'Ι - - - - - Κ - - - - -
- Αἰχμάλωτος βασιλιάς τῶν Βανδάλων: Γ - - - - -
- Αἰχμάλωτος βασιλιάς τῶν Ὀστρογότθων: Ο - - - - -
- Βασιλιάς τῶν Περσῶν: Χ - - - - -
- Μεγάλος ἐκκλησιαστικὸς ποιητής: Ρ - - - - - ὁ Μ - - - - -
- Μεταφέρθηκε κρυφὰ ἀπὸ τὴν Κίνα: μ - - - - -

— "Ἐτσι λεγόταν ἀλλιῶς ἡ 'Αγία Σοφία: Μ - - - - -

'Ε - - - - -

— Τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς 'Αγίας Σοφίας ἦταν ὁ τ - - - - -

— Πίστευαν ὅτι ὁ Χριστὸς ἦταν μόνο Θεός: μ - - - - -

— Πρῶτος αὐτοκράτορας ἐλληνικῆς καταγωγῆς:

Μ - - - - -

(Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς - Χοσρόης Α' - Οὐίτιγης - Γελίμερος -
'Ιουστινιανὸς - Βελισάριος - Ναρσῆς - 'Ανθέμιος - 'Ισιδωρος -
Θεοδώρα - νίκα - Τριβωνιανὸς - Μαυρίκιος - 'Αναστάσιος -
'Ιωάννης Καππαδόκης - μονοφυσίτες - Μεγάλη 'Εκκλησία - μετα-
ξόσπορος - τροῦλος):

2) Ποιὰ ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τοῦ 'Ιουστινιανοῦ ἴσως νὰ μὴν ἔπρεπε νὰ γίνη;

— "Ἐκαμε μακροὺς πολέμους καὶ ἀνέκτησε προσωρινὰ πολλὰς
ἐπαρχίας τοῦ παλίου ρωμαϊκοῦ κράτους.

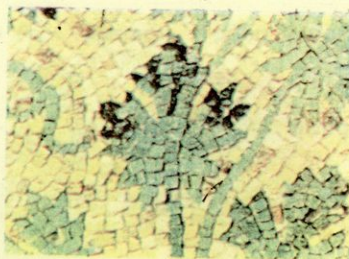
— Γέμισε τὴν αὐτοκρατορία μὲ ἔργα κοινῆς ὠφελείας.

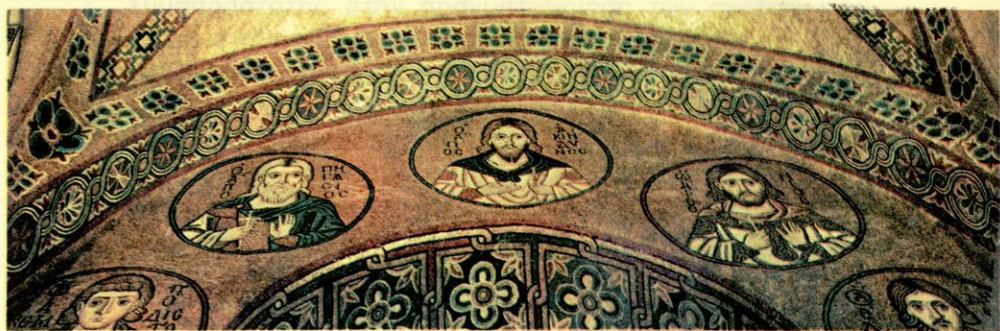
— Ἦταν ὁ ἐμπνευστὴς τῆς 'Αγίας Σοφίας, ἑνὸς ἀπὸ τοὺς λαμπρό-
τερους ναοὺς τῆς χριστιανοσύνης.

— Κατάργησε τὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ 'Αθηνῶν.

— Σὲ ἐνέργειές του ὀφείλεται ἡ μεταφορὰ μεταξόσπορου ἀπὸ
τὴν Κίνα καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς μεταξουργίας στὸ Βυζάντιο.

— Δικὴ του ἰδέα ἦταν ἡ συγκέντρωση καὶ συμπλήρωση τῶν νόμων
μέσα στὸ ρωμαϊκὸ ἀστικὸ δίκαιο.

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (7ος αἰ. μ.Χ.)

1. Ένας καθαρά βυζαντινός «πιστός ἐν Χριστῷ Βασιλεὺς»

Όταν μετὰ τὸ Μαυρίκιο στὸ θρόνο τοῦ Βυζαντίου βρέθηκε ἕνας ἀνίκανος καὶ ἐγκληματικὸς αὐτοκράτορας, ὁ *Φωκάς*, οἱ Βυζαντινοὶ ἐπικαλέστηκαν τὴ βοήθεια τοῦ ἐξάρχου τῆς Καρχηδόνας. Ἐκεῖνος ἔστειλε τὸ γιό του *Ἡράκλειο* μὲ στόλο στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὁ λαὸς κατενθουσιασμένος τὸν ἀνακήρυξε αὐτοκράτορα (610 μ.Χ.).

Ὁ Ἡράκλειος, ποὺ ἦταν τότε 35 χρονῶν, εἶχε ὠραῖο παρουσιαστικό, εὐγενικὴ ψυχὴ, ἀλύγιστο θάρρος στὴ μάχη καὶ μεγάλα στρατηγικὰ χαρίσματα. Σὲ πολλὰ θύμιζε τὸ Μέγα Ἀλέξανδρο. Περισσότερο ἀπὸ τοὺς προκατόχους του ἦταν ποτισμένος ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ πίστη, ποὺ ἦταν ἡ μεγάλη δύναμη τοῦ Βυζαντίου. Γι' αὐτὸ καὶ ὅ,τι σπουδαῖο ἔβαζε ἐμπρὸς τὸ ἄρχιζε καὶ τὸ τελείωνε μὲ μιὰ ἱεροτελεστία. Καὶ οἱ πόλεμοί του ἔμοιαζαν μὲ θρησκευτικὲς σταυροφορίες, ποὺ γίνονταν ἐναντίον ἀπίστων γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς χριστιανοσύνης. Θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ περισσότερο σὰ βυζαντινὸς βασιλιάς παρὰ σὰ ρωμαῖος αὐτοκράτορας, αὐγουστος ἢ καίσαρας.

Νόμισμα με τὸν Ἡράκλειο

2. Σὲ τί κατάσταση βρῆκε ὁ Ἡράκλειος τὸ κράτος.

Στὰ χέρια τοῦ Φωκά τὸ κράτος εἶχε πάρει τὸν κατήφορο. Στρατὸς καὶ δημόσιες ὑπηρεσίες εἶχαν παραλύσει καὶ τὰ ταμεῖα τοῦ κράτους ἔμειναν κενά. Κι ἐνῶ ἡ κατάσταση στὸ ἐσωτερικὸ ἦταν ἀπελπιστική, στὰ σύνορα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος οἱ Ἀβαρο-σλάβοι γίνονταν ὅλο καὶ πιὸ πιεστικοὶ μὲ τὶς ἐπιδρομὲς τους καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο οἱ Πέρσες ἀποσποῦσαν τὴ μιὰ βυζαντινὴ ἐπαρχία μετὰ τὴν ἄλλη.

Στὰ ἔντεκα πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ ὁ Ἡράκλειος ἀγωνίστηκε σκληρὰ γιὰ νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὸ κράτος. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα οἱ Πέρσες βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ κατακτήσουν τὴ Συρία, τὴν Παλαιστίνη καὶ τὴν Αἴγυπτο. Τὸ μεγαλύτερο πλήγμα γιὰ τὸ χριστιανικὸ Βυζάντιο ἦταν ὅτι ἡ Ἱερουσαλὴμ ἔπεσε στὰ χέρια τῶν ἀπίστων, λεηλατήθηκε καὶ βεβηλώθηκε. Οἱ Πέρσες αἰχμαλώτισαν τὸν πατριάρχη καὶ πῆραν γιὰ τρόπαιό τους τὸν *Τίμιο Σταυρό*, ποὺ τὸν μετέφεραν στὴν πρωτεύουσά τους Κτησιφώντα. Σὰ νὰ μὴν ἔφταναν ὅλα αὐτά, μιὰ περσικὴ στρατιὰ προχώρησε μέσα ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία καὶ στρατοπέδευσε ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ *Χαλκηδόνα*. Ἡ παλιὰ ἱστορία μὲ τοὺς Πέρσες τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξέρξη ἐπαναλαμβάνονταν.

Ὁ Ἡράκλειος βρέθηκε σὲ πολὺ δύσκολη θέση καὶ γιὰ μιὰ στιγμή σκέφτηκε νὰ μεταφέρῃ τὴν πρωτεύουσα στὴν Καρχηδόνα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ πολεμήσῃ τοὺς Πέρσες. Τελικὰ, καὶ μὲ τὴν ἐνθάρρυνση τοῦ πατριάρχη, πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ παραμείνῃ καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Βυζαντίου μὲ κέντρο ἐξορμήσεως τὴ Βασιλεύουσα.

Συμπαραστάτης στην πραγματοποίηση τῶν σχεδίων τοῦ Ἡρακλείου στάθηκε ἡ Ἐκκλησία μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν πατριάρχη Σέργιο. Ὁ πατριάρχης ἔθεσε στὴ διάθεση τοῦ κράτους τὰ χρυσὰ καὶ ἀσημένια ἱερὰ σκεύη τῶν ναῶν καὶ τῶν μοναστηριῶν. Μὲ αὐτὰ κόπηκαν ἄφθονα νομίσματα, ποὺ ἔδωσαν τὴ δυνατότητα νὰ συγκροτηθῇ καὶ νὰ ἐξοπλισθῇ ὁ ἀπαραίτητος στρατὸς καὶ στόλος.

Πρὶν ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκστρατεία ποὺ σχεδίαζε ἐναντίον τῶν Περσῶν, ὁ Ἡράκλειος ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ νῶτα του. Ἐκλείσε λοιπὸν εἰρήνῃ μὲ τὸ χαγάνο τῶν Ἀβάρων, προσφέροντάς του χρυσάφι, γιὰ νὰ μὴν ἐπιτεθῇ. Παράλληλα δέχτηκε νὰ ἐπιτρέψῃ στοὺς Σλάβους νὰ ἐγκατασταθοῦν στὰ νότια τοῦ Δούναβη, ἐλπίζοντας νὰ τοὺς ἔχῃ συμμάχους του.

Τὴν ἀρχηγία τῆς ἐκστρατείας ἀνέλαβε ὁ ἴδιος, ὅπως ἄλλοτε ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος. Στὸ πόδι του ἄφησε τὸν ἀνήλικο γιό του Κωνσταντῖνο, μὲ ἐπιτρόπους δυὸ πολὺ ἱκανοὺς ἀνθρώπους, τὸν πατριάρχη Σέργιο καὶ τὸν μάγιστρο Βῶνο.

3. Ὁ ἕνας ἱερὸς πόλεμος γιὰ τὸν Τίμιο Σταυρὸ

Πρὶν ξεκινήσῃ γιὰ τὸν ἱερὸ πόλεμο, ὁ Ἡράκλειος ζήτησε τὶς εὐλογίες τῆς Ἐκκλησίας. Μπῆκε μὲ ταπεινοφροσύνη στὴν Ἀγία Σοφία φορώντας μαῦρα σαντάλια καὶ ὄχι τὰ κόκκινα βασιλικά πέδιλα. Προσευχήθηκε γονατιστὸς καὶ ὕστερα πῆρε ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ πατριάρχη τὴν ἀχειροποίητη εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ποὺ τὴν εἶχε πάντα μαζί του στὴ μακρὰ διαδρομὴ στὰ βάθη τῆς Περσίας.

Ἐξί χρόνια, μὲ μικρὲς διακοπές, κράτησε ὁ πόλεμος μὲ τοὺς Πέρσες (622-628). Στὸ διάστημα αὐτὸ μόνο μιὰ φορὰ γύρισε στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἡράκλειος, γιὰ νὰ ξαναφύγῃ καὶ πάλι. Ἀκολουθώντας ἓνα σοφὰ καταστρωμένο σχέδιο καὶ μὲ τὴ φλογερὴ θρησκευτικὴ ὁρμὴ τῶν στρατιωτῶν του, τσάκισε τοὺς Πέρσες τοῦ *Χοσρόη* σὲ διαδοχικὲς μάχες καὶ τοὺς ἀνάγκασε νὰ ἀποσυρθοῦν ἀπὸ ὅλες τὶς βυζαντινὲς ἐπαρχίες καὶ νὰ ἐπιστρέψουν τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τὸν Τίμιο Σταυρό. Γιὰ νὰ ἐκδικηθῇ μάλιστα τοὺς Πέρσες γιὰ τὴν ἀρπαγὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἔκαψε τὸ «ναὸ τοῦ πυρὸς» στὴν Ταυρίδα. Ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη δόθηκε κοντὰ στὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας *Νινευῆς*, τὸ 627. Ἡ εἰρήνῃ

κλείστηκε τὸ ἐπόμενο ἔτος μὲ τὸ νέο βασιλιά τῶν Περσῶν *Σιρόη*.

“Ὅταν ὁ Ἡράκλειος γύρισε θριαμβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη, τοῦ ἔγινε ἀποθεωτικὴ ὑποδοχή. Ἡ πομπὴ μπῆκε στὴν Πόλη ἀπὸ τὴ Χρυσὴ Πύλη καὶ μὲ προπορευόμενο τὸν Τίμιο Σταυρὸ κατευθύνθηκε στὴν Ἁγία Σοφία, ὅπου γιορτάστηκαν τὰ ἐπινίκια. Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας τὸν ἐπόμενο χρόνο (630) ἔφερε τὸν Τίμιο Σταυρὸ στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ τὸν ὕψωσε στὶς 14 Σεπτεμβρίου στὸ Γολγοθὰ, στὴν ἴδια θέσῃ ποὺ τὸν εἶχε στήσει ἡ Ἁγία Ἑλένη, ἐνῶ κλῆρος καὶ λαὸς ἔψελναν μὲ κατάνυξη:

«Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν Σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν Σου...»

4. «Τῇ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῷ τὰ νικητήρια...»

Τὸ ἔτος 626, ἐνῶ ὁ Ἡράκλειος πολεμοῦσε τοὺς Πέρσες στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας τους, ἡ Βασιλεύουσα διέτρεξε μεγάλο κίνδυνο. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀβάρων τὴν πολιορκήσε ἀπὸ στεριά καὶ θάλασσα, ἐνῶ τὸν ἴδιο καιρὸ μιὰ περσικὴ στρατιὰ ἔφτασε στὴ Χαλκηδόνα.

Ὁ Ἡράκλειος ἐμπιστεύτηκε τὴν ἄμυνα τῆς Πόλης στὸν πατριάρχη Σέργιο καὶ τὸν πρωθυπουργὸ Βῶνο καὶ στὸ λίγο ἀλλὰ διαλεχτὸ στρατὸ καὶ στόλο ποὺ εἶχε ἀφήσει πίσω του. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε δὲν πρόφταινε νὰ ἐπιστρέψῃ.

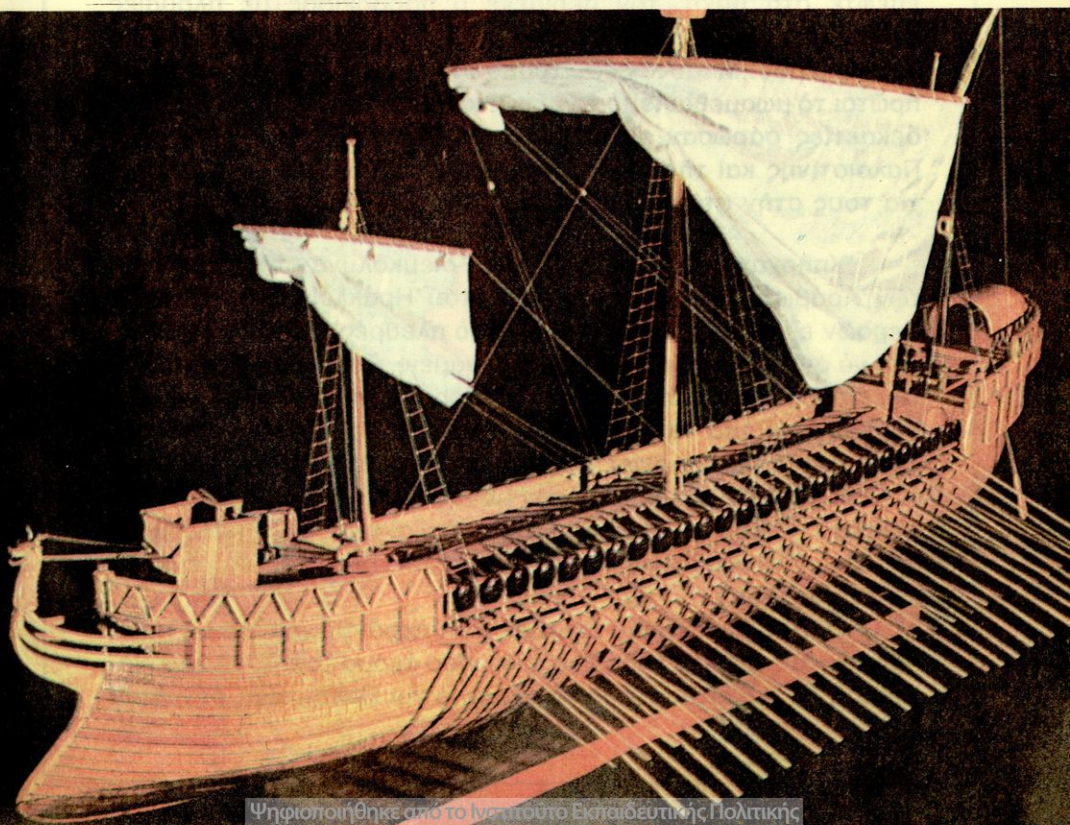
Οἱ δυὸ αὐτοὶ ἄξιοι ἀντικαταστάτες ἐμψύχωσαν τὸ λαό, ποὺ μὲ τὴ βαθιὰ του πίστη στὸ Χριστὸ καὶ τὴ Θεοτόκο μπόρεσε νὰ ἀποκρούσῃ τὶς ἀπανωτὲς ἐπιθέσεις τῶν πολιορκητῶν. Τελικὰ ὁ βυζαντινὸς στόλος προξένησε πανωλεθρία στὰ ἀβαροσλαβικά μονόξυλα σὲ μιὰ ναυμαχία κοντὰ στὴν ἐκκλησία τῆς *Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν*. Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὸ Ἀβαροὶ καὶ Πέρσες ἔλυσαν τὴν πολιορκία καὶ ἀποχώρησαν ἄπρακτοι.

Οἱ κάτοικοι πίστεψαν ὅτι ἡ ἴδια ἡ Παναγία μπῆκε ἐπικεφαλῆς τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Πόλης καὶ τῆς ἀνέπεμψαν μιὰ ἐμπνευσμένη εὐχαριστήρια δέση, ποὺ ὀνομάστηκε *Ἀκάθιστος Ὕμνος*, ἐπεὶδὴ, γιὰ νὰ δεῖξουν τὴν εὐγνωμοσύνη τους, τὴν ἔψαλαν ὀρθιοί. Εἶναι οἱ γνωστοί μας *Χαιρετισμοί*, ποὺ ψάλλονται καὶ σήμερα κάθε Παρασκευὴ βράδυ τῇ Μεγάλῃ Σαρακοστῇ.

5. Μετά τούς Ἀβαροσλάβους καὶ τούς Πέρσες οἱ Ἀραβες

Τῇ χρονιᾷ ποὺ ὁ Ἡράκλειος ξεκίνησε τὴν ἐκστρατεία του ἐναντίον τῶν Περσῶν (622 μ.Χ.), ἔγινε κάτι στὴ μακρινὴ Ἀραβία, ποὺ κανεὶς δὲν τοῦ ἔδωσε τότε μεγάλη σημασία. Ἕνας ὡς τότε ἄσημος καμηλιέρης τῆς ἐρήμου, ὁ Μωάμεθ, πέρασε μὲ μερικοὺς ὁπαδούς του ἀπὸ τὴ Μέκκα τῆς Ἀραβίας στὴν Αἰθρίβη (ποὺ ἀπὸ τότε ὀνομάστηκε Μεδίνα, δηλ. πόλη τοῦ Προφήτη) καὶ τὴν ἔκαμε κέντρο καὶ ὀρμητήριο γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν σχεδίων του. Ἀπὸ ἐκεῖ κατόρθωσε νὰ συνενώσῃ τὶς ἀραβικὲς φυλὲς σ' ἓνα κράτος καὶ νὰ ἀναγνωριστῇ θρησκευτικὸς καὶ πολιτικὸς ἀρχηγός τους. Ἡ μετανάστευση αὐτή, γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Ἐγίρα, ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας καὶ χρονο-

Βυζαντινὸς δρόμυνας

λογίας. Κανείς δεν μπορούσε να προβλέψει ότι το γεγονός εκείνο ήταν δυνατόν να αλλάξει την όψη του κόσμου.

Ο Μωάμεθ έγινε ιδρυτής μιᾶς νέας μονοθεϊστικής θρησκείας, του *ισλάμ* (πού σημαίνει ἀφοσίωση στοῦ Θεοῦ). Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ *ισλάμ* ὀνομάζονται *μουσλίμ* ἢ *μουσουλμάνοι* καὶ *μωαμεθανοί*. Μέσα στοῦ *Κοράνιο*, πού εἶναι τὸ ἱερὸ βιβλίον τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ὑπάρχουν πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ καὶ ἰουδαϊκὴ θρησκεία ἀνάμεσα σὲ ἀπλοϊκὲς ἀντιλήψεις τοῦ Μωάμεθ. "Ενας εἶναι καὶ γιὰ τοὺς μουσουλμάνους ὁ Θεός, ὁ Ἀλλάχ, ὅπως λέγεται στὴ γλώσσα τους, καὶ τελευταῖος προφήτης του ὁ Μωάμεθ.

Υπῆρχε ἓνα σημεῖο στοῦ *Κοράνιο*, πού βοήθησε στὴ στερέωση καὶ ἐξάπλωση τοῦ ἰσλαμισμοῦ· καὶ αὐτὸ ἦταν ἐκεῖνο πού ὀριζε ὅτι ὁ μουσουλμάνος εἶχε τὴν ὑποχρέωση νὰ διαδίδῃ τὸ *ισλάμ* μὲ τὸ σπαθὶ του καὶ μὲ θυσία τῆς ζωῆς του ἀκόμα. "Ἄν ἔπεφτε στὴ μάχη, τὸν περίμενε ὁ παράδεισος μὲ πλούσιες ὑλικὲς ἀπολαύσεις· ἂν ἐπιζοῦσε, εἶχε πλούσιο μερίδιον στὴ λεία τοῦ πολέμου. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο οἱ Ἀραβες, πού ἀσπάστηκαν πρῶτοι τὸ μωαμεθανισμό, ἐγίναν ἀκαταμάχητοι καὶ μέσα σὲ λίγες δεκαετίες σάρωσαν τὶς βυζαντινὲς ἐπαρχίες τῆς Συρίας, τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἀργότερα ἄπλωσαν τὴν κυριαρχία τους στὴν στὴ Β. Ἀφρικὴ καὶ τὴν Ἰσπανία. (βλέπε χάρτη).

Υπῆρχαν καὶ ἄλλες αἰτίες πού διευκόλυναν τὴν ἐξάπλωση τῶν Ἀράβων. Οἱ νικηφόροι πόλεμοι τοῦ Ἡρακλείου ἐναντίον τῶν Περσῶν εἶχαν ἐξαντλήσει καὶ τὶς δυὸ πλευρές. Ἔτσι δὲν μπόρεσαν νὰ ἀντιπαρατάξουν ἰσχυρὲς δυνάμεις, ὥστε νὰ ἀναχαιτίσουν τὴν ἀραβικὴ προέλαση. Πρῶτη ἡ Περσία ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Ἀράβων καὶ ἀπὸ τότε οἱ κάτοικοί της ἐξισλαμίστηκαν ὀριστικά. Στὶς βυζαντινὲς ἐπαρχίες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου οἱ ἴδιοι οἱ πληθυσμοί, πού ἦταν μονοφυσίτες χριστιανοὶ καὶ δὲν ἔβλεπαν τοὺς Ρωμαίους καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς μὲ καλὸ μάτι, ὑποδέχτηκαν παθητικὰ τοὺς Ἀραβες κατακτητὲς καὶ εὐκόλα ἀλλαξοπίστησαν.

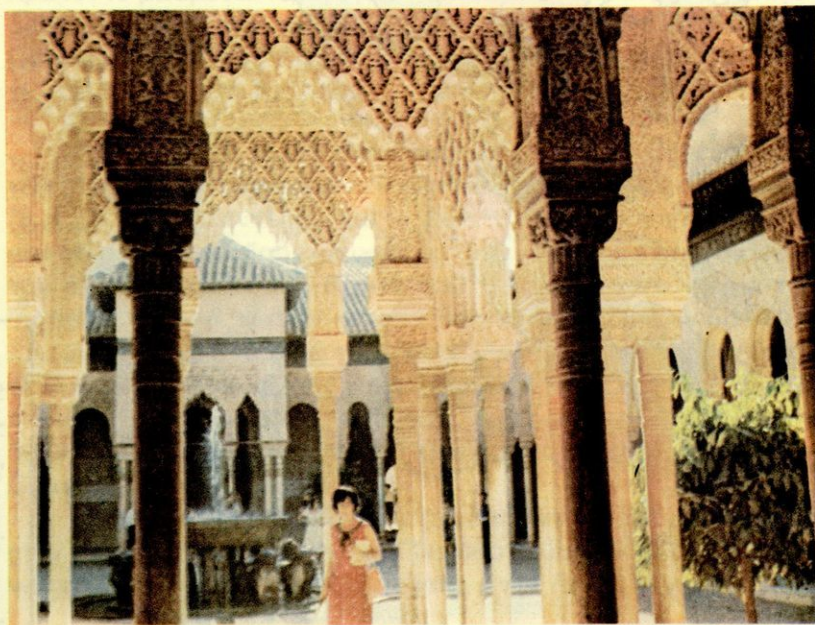
Ο Ἡράκλειος, πού ἀγωνίστηκε ὑπεράνθρωπα γιὰ νὰ πάρῃ πίσω τὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες, εἶδε, ὅσο ἀκόμα ζοῦσε, νὰ ξαναχά-
νωνται. Ἡ ἀντίσταση πού πρόβαλε στὴν Παλαιστίνην δὲν ἦταν

ἀποτελεσματική. Τὸ 638 ἡ Ἱερουσαλὴμ ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Ἀράβων. Τῇ χρονίᾳ τοῦ θανάτου του (641) χάνονταν καὶ ἡ Αἴγυπτος μὲ τὴν Ἀλεξάνδρεια.

Οἱ κατακτήσεις τῶν Ἀράβων ἔγιναν ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Μωάμεθ, ποὺ ὀνομάστηκαν *χαλίφες*. Ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς ἔκαμε πρωτεύουσα τὴ *Δαμασκὸ* τῆς Συρίας καὶ κατέλαβε τὴν Κύπρο καὶ τὴ Ρόδο. Ἀπὸ τότε οἱ Ἀραβες ἄρχισαν νὰ γίνωνται ἰσχυρὴ ναυτικὴ δύναμη καὶ νὰ ἀνταγωνίζονται τοὺς Βυζαντινοὺς στὸ ἐμπόριο τῆς Μεσογείου.

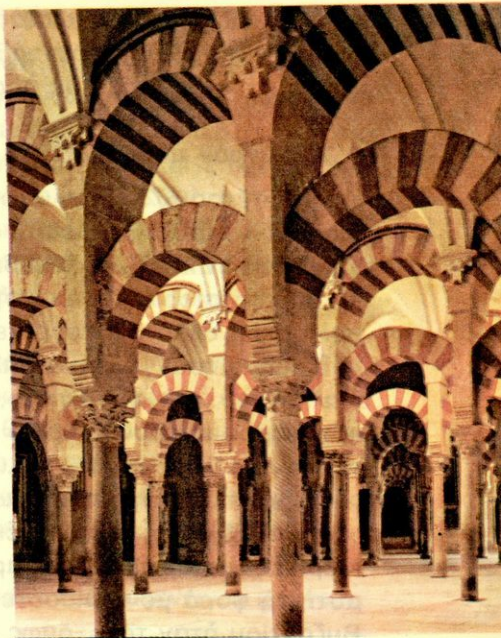
Ἡ ἐξάπλωση τῶν Ἀράβων στὰ παράλια τῆς Μεσογείου τοὺς ἔφερε σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν ποὺ γνώρισαν τὸν ἑλληνικὸ καὶ ρωμαϊκὸ πολιτισμὸ καὶ αὐτὸ τοὺς ὠφέλησε πολὺ. Παράλληλα, ἡ ἀπασχόλησή τους μὲ τὸ ἐμπόριο τοὺς χάρισε ἀφθονα πλοῦτη καὶ τοὺς ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιδοθοῦν καὶ οἱ ἴδιοι σὲ ἔργα πολιτισμοῦ. Σιγὰ σιγὰ, ἀπὸ ὀρμητικοὶ πολεμιστὲς

Ἡ αὐλὴ τῶν λεόντων στὴν Ἀλαμπρα τῆς Ἰσπανίας

πού ήταν, μεταμορφώθηκαν σὲ εἰρηνικοὺς κυνηγοὺς τοῦ ὥραιου καὶ τοῦ ἀληθινοῦ στὴ ζωὴ, τὴν τέχνη καὶ τὴν ἐπιστῆμη.

Πραγματικὰ ἔχουν νὰ παρουσιάσουν ὥραια δείγματα πολιτισμοῦ σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς. Μεγάλες προόδους σημείωσαν στὶς *ἐπιστῆμες* (μαθηματικά, ἀστρονομία, ἰατρική, χημεία). Οἱ ἀριθμοὶ ποὺ χρησιμοποιοῦμε εἶναι ἰνδοαραβικῆς προελεύσεως. Ἀραβικὲς εἶναι οἱ λέξεις *ἄλγεβρα*, *χημεία*, *ζενίθ* καὶ *ναδίρ*. Στὶς *καλὲς τέχνες* περίφημα εἶναι τὸ *ἱερὰ τεμένη* καὶ τὰ *ἀνάκτορά* τους μὲ τοὺς πολύχρωμους κίονες, τὰ τόξα καὶ τὰ διακοσμητικὰ *ἀραβουργήματα*, ποὺ ἦταν ἀνάγλυφα ἢ δαντελωτὰ σχέδια πάνω σὲ μαρμαροκονίαμα ἢ ξύλο στὰ ταβάνια, στοὺς

Τὸ μεγάλο τέμενος τῆς Κόρντοβας τῆς Ἰσπανίας

τοίχους καὶ στὶς ἀψίδες τῶν θυρῶν. Μεγάλῃ ἀνάπτυξη γνώρισε ἐπίσης ἡ ἀραβικὴ βιοτεχνία πορσελάνης, ταπητουργίας, κατεργασίας μετάλλων, δέρματος, ξύλου. ὕφασμάτων κλπ., μὲ τὰ ὀνομαστὰ *δαμασκιά σπαθιά*, τὶς *μουσελίνες* κ.ἄ. Τέλος οἱ Ἀραβες ἀνέπτυξαν τὴ γεωργικὴ καὶ ἀρδευτικὴ τέχνη καὶ διέδωσαν στὴν Εὐρώπῃ φυτὰ τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως τὸ ζαχαροκάλαμο, τὸ ρύζι, τὴ μουριά, τὰ φασόλια, τὸ μπαμπάκι, τὴ βερικοκιά κ.ἄ. καὶ ἔκαμαν γνωστὴ τὴ χρῆση τῆς ναυτικῆς πυξίδας, τῆς πυρίτιδας καὶ τοῦ χάρτη, ποὺ τὰ ἔμαθαν ἀπὸ τοὺς Ἀσιάτες.

Ἡ ἀκμὴ τοῦ ἀραβικοῦ κράτους δὲν κράτησε πολὺ. Καὶ τοῦτο γιατί: 1) Ἡ κατακτητικὴ ὁρμὴ τῶν Ἀράβων κάμφθηκε μπροστὰ στὴν ἀντίσταση τῶν Βυζαντινῶν στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τῶν Εὐρωπαίων στὴ Γαλλία. 2) Ἡ ἐνότητα τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου διασπάστηκε καὶ δημιουργήθηκαν μικρότερα μωαμεθα-

νικά κρατίδια. Τὰ σπουδαιότερα ἦταν τῆς Ἰσπανίας μὲ πρωτεύουσα τὴν *Κορδοῦη* (*Κόρντοβα*), τῆς Αἰγύπτου μὲ πρωτεύουσα τὸ *Κάιρο* καὶ τῆς Ἀσίας μὲ πρωτεύουσα τὴ *Βαγδάτη*.

6. Τὸ «ὕγρὸν πῦρ» σώζει τὴ Βασιλεύουσα

Τὸ ἔτος 673, ὅταν στὸ Βυζάντιο βασιλεψε ἓνας ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Ἡρακλείου, ὁ *Κωνσταντῖνος Δ' ὁ Πρωγνάτος*, ὁ χαλίφης τῶν Ἀράβων *Μωαβία* πολιορκήσε τὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τῆ στεριά καὶ ἀπὸ τῆ θάλασσα. Πέντε χρόνια κράτησε ἡ πολιορκία, ἀλλὰ ὄχι τοὺς χειμωιάτικους μῆνες. Οἱ Βυζαντινοὶ χρησιμοποίησαν μιὰ καταπληκτικὴ ἐφεύρεση τοῦ μηχανικοῦ *Καλλίνικου*, τὸ «ὕγρὸ πῦρ», καὶ μὲ αὐτὸ προξένησαν μεγάλες καταστροφὲς στὸν ἐχθρικὸ στόλο. Τελικὰ οἱ Ἀραβες ἀναγκάστηκαν νὰ λύσουν τὴν πολιορκία καὶ νὰ φύγουν.

Δὲν παραιτήθηκαν ὅμως ἀπὸ τὴν Πόλη τῶν ὀνείρων τους, γιὰ τὸ ἴδιο τὸ Κοράνιο ἔκανε λόγο γιὰ τὴν κατάκτησή της. Μερικὲς λοιπὸν δεκαετίες ἀργότερα ἐπανελάβαν τὴν πολιορκία, αὐτὴ τὴ φορὰ μὲ περισσότερο στρατὸ καὶ στόλο. Βασιλιάς τοῦ Βυζαντίου ἦταν τότε, ὅπως θὰ δοῦμε, ὁ *Λέων ὁ Γ' ὁ Ἰσαυρος*. Καὶ πάλι ὅμως τὸ ὑγρὸ πῦρ στάθηκε δυνατότερο ἀπὸ τοὺς ἐξορκισμοὺς τοῦ Προφήτη. Ἀπὸ τότε οἱ Ἀραβες, ἂν καὶ ἔκαναν συχνὲς ἐπιδρομές, δὲν τόλμησαν νὰ πολιορκήσουν ξανά τὴν Κωνσταντινούπολη.

Πῶς δείχνει τὸ ὑγρὸ πῦρ μιὰ βυζαντινὴ μικρογραφία σὲ χειρόγραφο τοῦ 14ου αἱ.

7. "Ένας νέος επίφοβος λαός στα βόρεια σύνορα: οί Βούλγαροι

Στά χρόνια της βασιλείας του Πωγωνάτου έμφανίστηκε ένας ακόμα βαρβαρικός λαός, συγγενικός με τούς Ούννους, οί *Βούλγαροι*. Οί Βούλγαροι έγκαταστάθηκαν αρχικά στο νότιο μέρος τών έκβολών του Δούναβη και από εκεί έπιχειρούσαν επιδρομές ίσαμε την Κωνσταντινούπολη. 'Ο Κωνσταντίνος έπιχείρησε νά τούς άπωθήσθι πέρα από τò Δούναβη, αλλά δέν τὰ κατάφερε και ύποχρεώθηκε νά τούς αναγνωρίσθι τò δικαίωμα νά έγκατασταθούν στήν περιοχή ανάμεσα στο Δούναβη και τόν Αίμο.

'Από την άνάμιξη τών Βουλγάρων με τούς ντόπιους Σλάβους δημιουργήθηκε ένα σλαβόφωνο βουλγαρικό έθνος, πού έφερε πολλές φορές σέ δύσκολη θέση τò Βυζάντιο. Καί τούτο γιατί οί Βούλγαροι ρίζωσαν πολύ κοντά στο Βυζάντιο και έπιδίωξαν έπίμονα νά επεκταθούν στο νότιο τμήμα της Βαλκανικής, πράγμα πού θά σήμαινε τόν άφανισμό του έλληνικού έθνους.

8. Κέρδη και ζημιές από τόν περιορισμό του βυζαντινού κράτους

'Από τότε πού οί "Αραβες, οί Σλάβοι και οί Βούλγαροι απέσπασαν μεγάλες βυζαντινές έπαρχίες, τò Βυζάντιο έπαψε νά είναι μιá έκτεταμένη άυτοκρατορία πού έξουσίαζε όλόκληρη τήν άνατολική Μεσόγειο. Τώρα περιορίστηκε σέ ένα μεγάλο τμήμα της Βαλκανικής και της Μ. 'Ασίας.

'Αλλά, άν έχασε σέ έκταση, έγινε περισσότερο έλληνικό, γιατί περιορίστηκε σέ έδάφη πού τὰ κατοικούσαν όρθόδοξοι χριστιανοί, έλληνικής καταγωγής οί περισσότεροι ή έξελληνισμένοι. Στά χρόνια τών διαδόχων του 'Ηρακλείου ή έλληνική γίνεται έπίσημη γλώσσα του κράτους και χρησιμοποιείται παντού: στήν αγορά, στο στρατό, στα δημόσια έγγραφα, στα νομίσματα. Οί κάτοικοι εξακολουθούσαν νά λέγονται Ρωμαίοι, αλλά ένιωθαν τούς έαυτούς των πιό πολύ πολίτες ενός κράτους στή βάση του έλληνικού.

ΤΟ ΗΞΕΡΕΣ ΑΥΤΟ;

‘Ο ‘Ακάθιστος “Υμνος

— ‘Ο ‘Ακάθιστος “Υμνος χωρίζεται σὲ 24 μέρη, ὅσα εἶναι καὶ τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, καὶ εἶναι ἀφιερωμένος στὴν Παναγία. Στὴν ἀρχὴ τῶν περισσότερων στίχων ἐπαναλαμβάνεται ἡ λέξη «χαῖρε» καὶ τὰ περισσότερα μέρη τελειώνουν μὲ τὴ φράση «χαῖρε, Νύμφη, ἀνύμφευτε». Κατὰ διαστήματα ἐπαναλαμβάνεται καὶ τὸ γνωστὸ δοξαστικὸ τροπάριο: «Τῇ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῷ τὰ νικητήρια, ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια ἀναγράφω Σοι ἡ Πόλις Σου, Θεοτόκε. Ἄλλ’ ὡς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον, ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον, ἵνα κράζω Σοι· Χαῖρε, Νύμφη, ἀνύμφευτε». Σὲ μετάφραση τὸ τροπάριο αὐτὸ λέει: «Ἐγὼ ἡ πόλις Σου, Θεοτόκε Στρατηγέ, σὲ Σένα ποὺ μὲ ὑπεράσπισες χρωστῶ τὴ νίκη καὶ Σοῦ ἀπευθύνω τὶς εὐχαριστίες μου, γιατί γλίτωσα ἀπὸ τὸν κίνδυνο. Καὶ ἐπειδὴ ἔχεις δύναμη ἀκαταμάχητη, ἀπάλλαξέ με ἀπὸ κάθε λογῆς κινδύνους, γιὰ νὰ μπορῶ νὰ σοῦ φωνάζω: Χαῖρε, Νύμφη, ἀνύμφευτε».

Τὸ ὑγρὸ πῦρ

— Τὸ «*ὕγρὸ πῦρ*» ἦταν κρατικὸ μυστικόν, γι’ αὐτὸ καὶ δὲ γνωρίζομε πολλὰ πράγματα γιὰ τὴ σύνθεση καὶ τὴ χρησιμοποίησή του. Φαίνεται ὅτι ἀνακάτευαν διάφορες εὐφλεκτες οὐσίες, πίσσα, θειάφι, νίτρο, νάφθα, κ.ἄ. καὶ τὶς ἐκσφενδόνιζαν ἀναμμένες ἐναντίον τῶν ἐχθρικῶν πλοίων μὲ μακριοὺς σωλῆνες. Ὑπῆρχαν εἰδικὰ πλοῖα γι’ αὐτὴ τὴ δουλειά, τὰ «κακκαβοπυρφόρα», ποὺ εἶχαν «κακκάβια», δηλ. μεγάλες χύτρες γεμάτες ἀπ’ αὐτὸ τὸ ὑγρὸ. Τὰ πλοῖα αὐτὰ πρέπει νὰ ἔμοιαζαν μὲ τὰ νεώτερα πυρπολικά, σὰν ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Κανάρης.

“Αραβες καὶ μωαμεθανισμοὶ

— Πρὶν γίνουν μωαμεθανοί, οἱ “Αραβες λάτρευαν διάφορους μετεωρίτες λίθους καὶ ἰδιαίτερα ἓναν ποὺ βρισκόταν στὴ Μέκκα, μέσα σ’ ἓνα τετράγωνο κτίσμα, γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα *Κααβά*. Τὸ προσκύνημα τοῦ Κααβά τὸ διατήρησε καὶ ὁ Μωάμεθ.

— Οἱ μουσουλμάνοι πίστευαν στὸ *κισμέτ*, στὴ μοῖρα ἢ τὸ πεπρωμένο. Πίστευαν δηλ. ὅτι τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι προαποφασισμένο ἀπὸ τὸ Θεό. Αὐτὸ ἔκανε τοὺς πολεμιστὲς τοῦ Ἰσλάμ νὰ ὁρμοῦν ἀσυλλόγιστα στὴ μάχη.

— “Όσοι λαοὶ δὲν πρόβαλλαν ἀντίσταση ἔβρισκαν καλὴ μεταχείριση ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους. Τὸ κράτος τοῦ ἱσλάμ τοὺς ἄφηνε κάποια αὐτοδιοίκηση καὶ κάποιες ἐλευθερίες στὴ θρησκεία καὶ τὴ γλῶσσα. Τοὺς ὑποχρέωναν μόνο νὰ πληρώνουν δυὸ λογίων *φόρους*: τὸν κτηματικὸ καὶ τὸν κεφαλικό.

— Μετὰ τὴν ὑποδούλωσή τους στοὺς “Αραβες, οἱ περισσότεροι Αἰγύπτιοι, ποὺ ἦταν μονοφυσίτες χριστιανοί, ἀσπάστηκαν τὸ μωαμεθανισμό. Λίγοι μόνο ἔμειναν πιστοὶ στὴ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ αὐτοὶ ὀνομάζονται *κόπτες*.

— Σήμερα ὁ *μωαμεθανισμός* ἔχει πάνω ἀπὸ 300 ἑκατομμύρια πιστοὺς σὲ ὅλο τὸν κόσμο καὶ ἔρχεται ἡ δευτέρη θρησκεία μετὰ τὸ χριστιανισμό σὲ ἀριθμὸ πιστῶν.

‘Ο πολιτισμὸς τῶν Ἀράβων

— “Αραβες ἦταν οἱ πρῶτοι *ἀλχημιστές*, κάτι μεταξὺ μάγων καὶ ἐπιστημόνων, ποὺ ζητοῦσαν νὰ βροῦν τὴ *φιλοσοφικὴ λίθο*, δηλ. ἓνα ὑλικὸ ποὺ θὰ μετέτρεπε ὅλα τὰ μέταλλα σὲ χρυσό, καὶ τὸ *ἐλιξίριο τῆς μακροβιότητος*, δηλ. ἓνα φάρμακο ποὺ θὰ διατηροῦσε πάντα νέο τὸν ὄργανισμό. Ἀπὸ τὴν ἀλχημεία *ξεπήδησε* ἡ ἐπιστῆμη τῆς χημείας.

— Ἀραβικὰ εἶναι τὰ «Παραμύθια τῆς Χαλιμᾶς» ἢ οἱ «Χίλιες καὶ μία νύχτες».

— Στὴν *Κορδοῦη* τῆς Ἰσπανίας ἓνας ἀπὸ τοὺς χαλίφες τῆς ἵδρυσε πλούσια βιβλιοθήκη ἀπὸ 60.000 τόμους (10ος αἰ.).

— Τὰ πιὸ ὀνομαστά ἀνάκτορα ἦταν τῆς Ἀλάμπρας στὴ *Γρανάδα* καὶ τοῦ Ἀλκαζάρ στὴ *Σεβίλλη* τῆς Ἰσπανίας (13ος καὶ 14ος αἰ.). Ἐνῶ ἀπ’ ἔξω ἔμοιαζαν μὲ φρούρια, στὸ ἐσωτερικὸ εἶχαν περίπτε-ρα, αὐλές, δεξαμενές, πίδακες κλπ. Τὰ ταβάνια τῶν δωματίων ἦταν ἀπὸ πολύτιμο ξύλο διακοσμημένο μὲ χρυσάφι, ἀσήμι, σμάλτο καὶ πολύτιμα πετράδια. Περίφημες ἔχουν μείνει ἡ *αἶθουσα τῶν πρεσβευτῶν* καὶ ἡ *αὐλὴ τῶν λεόντων*.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Άκροστιχίδα «οί άγνωστοί Χ»

1. Χ - - - - -

2. Χ - - - - -

3. Χ - - - - -

4. Χ - - - - -

5. Χ - - - - -

6. Χ - - - - -

1. Μ' αυτό τὸ ὄνομα εἶναι πιὸ γνωστὸς ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος.
2. Τῶν Ρώσων λεγόταν τσάρος, τῶν Ἀβάρων.....
3. Αὐτὸς ποὺ πῆγε νὰ κάμῃ ὅ,τι καὶ ὁ πρόγονός του Δαρεῖος.
4. Βρισκόταν ἀπέναντι στὴν Κώνσταντινούπολη.
5. Τοποτηρητὴς τοῦ Μωάμεθ.
6. Ἐπιστῆμη ποὺ χρωστᾷ πολλὰ στοὺς Ἀραβες.

2) Συλλαβόγριφος τῶν ΡΑ

1) - ΡΑ - - - - -

2) - ΡΑ - - -

3) - ΡΑ - - - - -

4) - ΡΑ - - - -

5) - - ΡΑ - - -

6) - - - ΡΑ

7) - - - - - ΡΑ

8) - - - - - ΡΑ

- 1) Θυμίζει τὸ Μ. Ἀλέξανδρο.
- 2) Ἀπὸ καμηλιέρηδες τῆς ἐρήμου ἔγιναν κοσμοκράτορες.
- 3) Σκαλιστὰ διακοσμητικὰ σχέδια τῶν Ἀράβων.
- 4) Στὴν πόλὴ αὐτὴ τῆς Ἰσπανίας ἔχτισαν οἱ Ἀραβες ἓνα ἀπὸ τὰ ωραιότερα ἀνάκτορά τους.

5) Είναι για τους μουσουλμάνους, ότι για τους χριστιανούς το Εὐαγγέλιο.

6) Ἀπὸ τὴ Μέκκα στὴ Μεδίνα.

7) Ἕνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα ἀνάκτορα τῶν Ἀράβων.

8) Κλάδος τῶν μαθηματικῶν, ποὺ τὶς βάσεις του ἔβαλαν οἱ Ἀραβες.

3) Τί θυμᾶσαι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου;

— Ὁ πατέρας τοῦ Ἡρακλείου ἦταν ἑξαρχος στὴν

Κ - - - - -

— Ὁ πατριάρχης Σ - - - - - καὶ ὁ μάγιστρος Β - - - -

φάνηκαν ἀντάξιοι τοῦ Ἡρακλείου.

— Ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη ἐναντίον τῶν Περσῶν ἐγίνε κοντὰ στὴν ἀρχαία Ν - - - - -

— Τὴν εἰρήνη μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς ἔκλεισε ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν Σ - - - - - καὶ ὁ Ἡράκλειος πῆρε πίσω τὸν

Τ - - - - Σ - - - - -

— Στὴ Σεβίλλη καὶ τὴ Γρανάδα ἔχτισαν οἱ Ἀραβες τὰ ἀνάκτορα Ἀ - - - - - καὶ Ἀ - - - - - μὲ τὴν περίφημη αἶθουσα τῶν π - - - - - καὶ τὴν αὐλὴ τῶν λ - - - - -

— Ὄνομαστὰ ἔμειναν τὰ ἀραβικὰ δ - - - - - σπαθιά καὶ τὰ ὑφάσματα μ - - - - -

— Στὴν πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Ἀραβες οἱ Βυζαντινοὶ χρησιμοποίησαν τὸ φοβερὸ ὄπλο ὕ - - - π - - - ποὺ ἐφευρέτης του ἦταν ὁ μηχανικὸς Κ - - - - -

— Ὄταν βασίλευε ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος, ἀνάμεσα στὸ Δούναβη καὶ τὸν Αἰμο ἐγκαταστάθηκαν οἱ Β - - - - -

(Σέργιος - Ἀλάμπρα - Ἀλκαζάρ - Καρχηδόνα - Βῶνος - Νινευή - Τίμιο Σταυρό - Πρεσβευτῶν - Λεόντων - Βούλγαροι - δαμασκιὰ - μουσελίνες - ὕγρὸ πῦρ - Καλλίνικος - Σιρόης)

4) Ὑπὲρ ἢ ἐναντίον;

Ἀπὸ τὰ παρακάτω γεγονότα ἄλλα ἦταν ὑπὲρ τοῦ Βυζαντίου, δηλ. στερέωναν τὴ δύναμή του, καὶ ἄλλα ἦταν ἐναντίον του, δηλ. τὸ ἔφερναν σὲ δύσκολη θέση. Διάβασέ τα καὶ βάλε μπροστὰ ἀπὸ τὸ καθένα Υ (ὕπὲρ) ἢ Ε (ἐναντίον).

- Ὁ Φωκάς στάθηκε ἀνίκανος καὶ ἐγκληματικὸς αὐτοκράτορας.
- Ὁ Ἡράκλειος ἔδωξε τοὺς Πέρσες ἀπὸ τὶς ἀνατολικὲς βυζαντινὲς ἐπαρχίες.
- Οἱ πόλεμοι τοῦ Ἡρακλείου ἐναντίον τῶν Περσῶν ἐξάντλησαν καὶ τὶς δυὸ αὐτὲς δυνάμεις, ποὺ ἔτσι δὲν μπόρεσαν νὰ σταματήσουν τὴν προέλαση τῶν Ἀράβων.
- Οἱ μονοφυσίτες χριστιανοὶ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου, ποὺ ἦταν δυσαρεστημένοι μὲ τὴ βυζαντινὴ διοίκηση, πῆγαν εὐκόλα μὲ τὸ μέρος τῶν Ἀράβων.
- Οἱ κάτοικοι τῆς Πόλης, μὲ τὴν ἀποφασιστικὴ τους ἄμυνα καὶ τὶς ἐλπίδες τοὺς στὴν Ὑπέρμαχο Στρατηγό, ἀπέκρουσαν τὴν ἐπίθεση τῶν Ἀβάρων.
- Μὲ τὸ ὕγρὸ πῦρ τοῦ Καλλίνικου ἡ Κωνσταντινούπολη δυὸ φορὲς σώθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀραβες.
- Ἡ ἐγκατάσταση τῶν Βουλγάρων ἀνάμεσα στὸ Δούναβη καὶ τὸν Αἰμο ἦταν ἓνα δυσάρεστο γεγονὸς γιὰ τὸ Βυζάντιο.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΧΙΣΤΕΣ ΤΟΥΣ (717-867 μ.Χ.)

1. Ποιός ήταν ο ιδρυτής της δυναστείας και ποιοι οι σπουδαιότεροι από τους 'Ισαύρους και τους συνεχιστές τους

Ίδρυτής της δυναστείας των 'Ισαύρων ήταν ο Λέων ο Γ' (717). Η σειρά αυτή των αυτοκρατόρων ονομάστηκαν 'Ισαυροι, γιατί η καταγωγή τους ήταν από την 'Ισαυρία της Μ. Ασίας. Όταν ο Λέων ανέβηκε στο θρόνο, το Βυζάντιο περνούσε μία κρίσιμη περίοδο αναρχίας και τούτο γιατί βρέθηκαν στην εξουσία μερικοί ανάξιοι αυτοκράτορες.

Ο Λέων είχε μεγάλες ικανότητες. Σταμάτησε την αναρχία και έβαλε τάξη στα πράγματα του στρατού και της διοικήσεως. Στη νομοθεσία έκαμε μία συμπληρωματική συλλογή νόμων, την 'Εκλογή, που ήταν πιδό δίκαιοι για τó λαό.

Γιά νά είναι πιδό αποτελεσματική ή διοίκηση, χώρισε τó κράτος σέ περισσότερα και μικρότερα διοικητικά τμήματα, μέ επικεφαλής στρατηγούς-διοικητές. Καί για νά είναι πιδό αποτελεσματική ή άμυνα του κράτους, μοίρασε στους στρατιώτες των συνόρων μικρές έκτάσεις γής («στρατιωτόπια», όπως ονομάστη-

Βυζαντινά νομίσματα με τὸν Λέοντα Γ' καὶ τὴ γυναῖκα του

καν), γιὰ νὰ τὰ καλλιεργοῦν καὶ νὰ εἶναι ἀφοσιωμένοι στὴν ὑπεράσπιση τῆς πατρίδας.

Μὲ ἀναδιοργανωμένο τὸ στρατὸ καὶ τὸ κράτος ὁ Λέων ἐξουδετέρωσε τὸν *ἀραβικὸ κίνδυνο* καὶ ἄρχισε μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐπιθετικοὺς πολέμους ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἐπιδρομῶν.

Παράλληλα θέλησε νὰ κάμῃ μιὰ μεταρρύθμιση στὴ *χριστιανικὴ λατρεία* καὶ στὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μεταρρύθμιση ὅμως αὐτὴ εἶχε ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθῇ μεγάλος διχασμὸς στὸ Βυζάντιο.

Τὸ ἔργο τοῦ Λέοντα Γ' συνέχισε καὶ συμπλήρωσε ὁ γιὸς καὶ συμβασιλέας του Κωνσταντῖνος ὁ Ε'.

Ἀπὸ τοὺς ἄλλους βασιλιάδες τῆς δυναστείας ἡ *Εἰρήνη* ἢ *Ἀθηναία* (797-802), μητέρα τοῦ *Κωνσταντίνου τοῦ ΣΤ'*, ἦταν μιὰ φιλόδοξη γυναῖκα, ποὺ ἐβλαψε τὸ Βυζάντιο. Μὲ τὴν ἀνατροπὴ καὶ τὴν ἐξορία τῆς ἔληξε καὶ ἡ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων.

Ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες ποὺ διαδέχτηκαν τοὺς Ἰσαύρους ξεχωρίζουν: ὁ *Λέων Ε'* ὁ *Ἀρμένιος* (813-820) καὶ οἱ *Ἀμοριανοί* (ἀπὸ τὸ Ἀμόριο τῆς Μ. Ἀσίας) *Θεόφιλος* (829-842) καὶ *Μιχαὴλ Γ'* (842-867).

Στὴ συνέχεια θὰ δοῦμε ἕνα ἕνα χωριστὰ τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτῆς τῆς περιόδου.

2. Οί Βυζαντινοί ἀναχαιτίζουν τὴν ὀρμὴ τῶν Ἀράβων

Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο μᾶς δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ μιλήσωμε γιὰ τὴ *δεύτερη πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Ἀραβες*. Αὐτὴ ἐγίνε τὸ 717 καὶ κράτησε ἓνα χρόνον. Ἡ Κωνσταντινούπολη χρωστάει τὴ σωτηρίαν της στὸ Λέοντα Γ' τὸν Ἰσαυρο, ποὺ εἶχε γίνε αὐτοκράτορας ἐκείνη τὴ χρονιά. Ἡ ἀπόκρουση τῶν Ἀράβων στὴν Κωνσταντινούπολη θεωρεῖται κοσμοϊστορικὸ γεγονός, γιὰτὶ στάθηκε φραγμὸς στὴν προέλασὴ τους πρὸς τὴν Εὐρώπην. Δίκαια λοιπὸν κάποιος ἱστορικὸς παραλληλίζει τὸ Λέοντα μὲ τὸ Μιλτιάδη, ποὺ ἀναχαίτισε τὴν ὀρμὴ τῶν Περσῶν στὸ Μαραθῶνα. Λίγα χρόνια ἀργότερα οἱ Ἀραβες ἐπιχείρησαν νὰ περάσουν στὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, ἀλλὰ νικήθηκαν ἀπὸ τοὺς Φράγκους σὲ μιὰ μάχη στὴ Γαλλία. Οἱ δυὸ αὐτὲς ἤττες τῶν Ἀράβων ἔσωσαν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὸν ἰσλαμικὸ κίνδυνον.

Μετὰ τὴν ἀπόκρουση τῶν Ἀράβων στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Λέων μετέφερε τὸν πόλεμον στὴ Μ. Ἀσία καὶ στὴ Μεσόγειον, ὅπου οἱ Ἀραβες συνέχιζαν τὶς ἐπιδρομὰς τους. Τὸ 740 δόθηκε μιὰ μάχη στὴ *Φρυγία*, ποὺ τὴν κέρδισαν οἱ Ἰσαυροὶ πατέρας καὶ γιός. Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὸ οἱ Ἀραβες ὑποχρεώθηκαν νὰ ἀποσυρθοῦν ἀπὸ ὁλόκληρην τὴ Μ. Ἀσίαν.

Ξαναφάνηκαν πάλι, ὅταν ἔμαθαν ὅτι μιὰ γυναίκα κυβερνοῦσε τὸ Βυζάντιον. Ἐφθασαν μάλιστα ὡς τὴ Χρυσούπολιν ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἄλλοτε οἱ Πέρσες. Ἡ Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία ἀναγκάστηκε νὰ κλείσῃ εἰρήνην μαζί τους μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρῶνῃ βαρὺ ἐτήσιον φόρον (783).

Μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα Ἀραβες πειρατὲς ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, γνωστοὶ μὲ τὸ ὄνομα *Σαρακηνοὶ* ἢ *Ἀγαρηνοί*, κατέλαβαν τὴν *Κρήτην* (824) καὶ ἔκαμαν πρωτεύουσαν τὸ *Χάνδακα*, τὸ σημερινὸ Ἡράκλειον. Ἄλλοι Ἀραβες ἀπὸ τὰ παράλια τῆς βόρειας Ἀφρικῆς κατέλαβαν ἀργότερα τὴ Σικελίαν, τὴ Σαρδηνίαν καὶ τὴν Κορσικὴν. Ὅλοι αὐτοὶ μὲ τὶς πειρατικὰς τους ἐπιδρομὰς ἔγιναν ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῆς Μεσογείου καὶ τῶν ἐλληνικῶν θαλασσῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ μὴν ὑπάρχῃ πιά ἀσφάλεια γιὰ τὰ ἐμπορικὰ καράβια τοῦ Βυζαντίου.

Στὴ στεριά ὁ πόλεμος μὲ τοὺς ῥΑραβες φούντωσε πάλι, ὅταν βασίλευε στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Θεόφιλος. ῥΕπειτα ἀπὸ δυὸ νικηφόρες ἐκστρατείες ὁ Θεόφιλος προχώρησε μέσα στὰ ἀραβικὰ ἐδάφη καὶ κατέστρεψε τὴ *Σωζόπειτρα*, πατρίδα τοῦ χαλίφη. Αὐτὸ ξεσήκωσε τὴν ἱερὴ μανία τῶν ῥΑράβων, ποὺ ἐκδικήθηκαν τὸ Θεόφιλο καταστρέφοντας μὲ τὴ σειρά τους τὸ ῥΑμόριο, ἰδιαίτερη πατρίδα τῆς οἰκογένειας τοῦ αὐτοκράτορα.

Τοὺς ἀγῶνες ἐναντίον τῶν ῥΑράβων συνέχισε ὁ Μιχαὴλ ὁ Γ', τελευταῖος αὐτοκράτορας τῆς περιόδου ποὺ ἐξετάζουμε. Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς μάχες ἐκείνες ὁ στρατηγός του *Πετρωνᾶς* τσάκισε τοὺς ῥΑραβες *κοντὰ στὸν ποταμὸ ῥΑλη τῆς Μ. ῥΑσίας (863)*. Αὐτὴν τὴν ἐποχὴ πρωτοφανερῶνονται καὶ τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια, τραγούδια λαϊκὰ ποὺ περιγράφουν τὴν παλικάριὰ τῶν ἀκριτῶν, δηλ. τῶν πολεμιστῶν ποὺ φυλᾶνε τὰ σύνορα.

3. Οἱ Βυζαντινοὶ ἀντιμέτωποι μὲ τοὺς Βουλγάρους ῥΕμφάνιση τῶν Ρῶσων

Οἱ Βούλγαροι, ποὺ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος τοὺς ἄφησε, ὅπως εἶδαμε, νὰ ἐγκατασταθοῦν ἀνάμεσα στὸ Δούναβη καὶ τὸν ΑἼμο, δὲν ἄργησαν νὰ δείξουν τὶς ἀρπακτικὲς καὶ κατακτητικὲς τοὺς διαθέσεις. ῥΑπὸ ἐδῶ καὶ πέρα καὶ γιὰ πολὺν καιρὸ, ὅπως θὰ δοῦμε, οἱ Βούλγαροι γίνονται ὁ πιὸ ἐπίφοβος ἐχθρὸς τοῦ Βυζαντίου. Γιὰ νὰ τοὺς φράξουν τὸ δρόμο πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἀκρογιάλια, οἱ Βυζαντινοὶ ἔκαμαν ἀπανωτοὺς πολέμους, ποὺ κράτησαν μὲ διακοπὲς περισσότερο ἀπὸ δυὸ αἰῶνες. ῥΗ ἀλύγιστη ἐπιμονὴ καὶ οἱ θυσιὲς τῶν Βυζαντινῶν ἔσωσαν τὴ βυζαντινὴ ῥΕλλάδα ἀπὸ τὸ νέο κίνδυνο.

ῥΟ Κωνσταντῖνος ὁ Ε', γιὰ νὰ ἀσφαλίσῃ τὰ βόρεια σύνορά του, μετέφερε στρατιῶτες ἀπὸ τὴ Μ. ῥΑσία καὶ τοὺς ἐγκατέστησε ἐκεῖ. Οἱ Βούλγαροι τὸ βρῆκαν ἀφορμὴ, γιὰ νὰ κινηθοῦν ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου. Μέσα σὲ εἴκοσι χρόνια ὁ Κωνσταντῖνος ἔκαμε ἑννέα ἐκστρατείες ἐναντίον τους καὶ εἶχε σημαντικὲς νίκες, μιὰ στὸ *φρούριο τῶν Μαρκελλῶν (759)* καὶ ἄλλη στὴν ῥΑγχίαλο (763). Πέθανε στὴν τελευταία του ἐκστρατεία. Γιὰ τοὺς ἀγῶνες του αὐτοὺς ἐναντίον τῶν Βουλγάρων ἕνας ἱστορικὸς τὸν ὀνομάζει «*πρῶτο βουλγαροκτόνο*».

ΥΡΩΜΗΧΑΝΛΑ ΓΡΑΦΟ· ΜΗΧΑΗΛ
ΒΔΙΒΑΡΤ'ΑΒΑΙΣΑΒΕΛΛΕΣΤΟΣΒΑΖΙΤ

Ἡ καταδίωξη τοῦ Κρούμου ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Ε΄.
(Μικρογραφία ἀπὸ χειρόγραφο)

Πιὸ ἐπικίνδυνοι ἔγιναν οἱ Βούλγαροι ὅταν ἀρχηγός τους ἦταν ὁ *Κρούμος*. Δυὸ φορές ἐπιχείρησε ὁ αὐτοκράτορας *Νικηφόρος ὁ Α΄* νὰ τοὺς ἀναχαιτίσει, ἀλλὰ νικήθηκε, χάνοντας μάλιστα καὶ τὴ ζωὴ του (811). Ὁ Κρούμος προχώρησε ἐπιδεικτικὰ ὡς ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ στὴν ἐπιστροφή του ρῆμαξε τὴ Θράκη. Μόνο ὁ *Λέων Ε΄ ὁ Ἀρμένιος* φάνηκε ἱκανότερός του καὶ τὸν νίκησε στὴ *Μεσημβρία* (813). Ὁ Κρούμος πληγώθηκε καὶ πέθανε ἀπὸ τὸ τραῦμα του. Ὁ διάδοχός του ἔκλεισε εἰρήνη μὲ τὸ Βυζάντιο, ποὺ κράτησε κάμποσα χρόνια.

Στὰ χρόνια τοῦ *Μιχαὴλ τοῦ Γ΄* ἓνας ἄλλος λαὸς τοῦ βορρᾶ, οἱ *Ρῶσοι*, ἐμφανίζονται στὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ κάνουν μὲ τὸ στόλο τους μιὰ ἀποτυχημένη προσπάθεια νὰ πάρουν τὴν Κωνσταντινούπολη (860).

4. Οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι γίνονται χριστιανοί

Οἱ Σλάβοι πολλὲς φορές ἀπασχόλησαν τὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὰ χρόνια ἀκόμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ Σλάβοι ἦταν νομάδες βοσκοὶ καὶ τοὺς παρέσυρε τὸ κύμα τῶν Ἀβάρων στὶς ἐπιδρομές τους

έναντίον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μὲ τὸν καιρὸ ἐγκαταστάθηκαν στὰ νότια τοῦ Δούναβη. Μεμονωμένες ομάδες Σλάβων μὲ τὰ κοπάδια τους κατέβηκαν εἰρηνικὰ ὡς κάτω στὴν Ἑλλάδα κι ἔπιασαν ἀκατοίκητες ὄρεινές περιοχές.

Χριστιανοὶ ἄρχισαν νὰ γίνωνται οἱ Σλάβοι τὸν 9ο αἰῶνα, ὅταν ὁ ἡγεμόνας τοῦ σλαβικοῦ κράτους τῆς Μοραβίας (σημερινῆς Τσεχοσλοβακίας) *Ρατισλάβος* ζήτησε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου νὰ τοῦ στείλῃ ἱεραποστόλους γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ. Τὸ ἔργο τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σλάβων ἀνέλαβαν δυὸ Ἕλληνες καλόγεροι, τ' ἀδέλφια *Κύριλλος* καὶ *Μεθόδιος* (863). Οἱ δυὸ αὐτοὶ καλόγεροι, ποὺ ἦταν πολὺ μορφωμένοι, ἔκαμαν τὸ σλαβικὸ ἀλφάβητο χρησιμοποιώντας κεφαλαῖα ἑλληνικὰ γράμματα καὶ μετέφρασαν στὰ σλάβικα τὸ Εὐαγγέλιο καὶ τὰ βιβλία τῆς λειτουργίας. Αὐτὸ τὸ ἀλφάβητο ἔχουν καὶ σήμερα ὅλοι οἱ σλαβικοὶ λαοί· αὐτὸ τοὺς βοήθησε νὰ προκόψουν καὶ στὰ γράμματα. Μὲ τὸν καιρὸ ὅσοι εἶχαν ἐγκατασταθῇ στὴν Ἑλλάδα ἀφομοιώθηκαν ἀπὸ τοὺς ντόπιους Ἕλληνες καὶ ἔγιναν ἓνα μαζί τους.

Τὸ βάπτισμα τῶν Βουλγάρων. (Μικρογραφία ἀπὸ χειρόγραφο)

Τὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τοὺς Σλάβους γίνονται χριστιανοὶ καὶ οἱ Βούλγαροι. Τὸ 864 ὁ βασιλιάς τους Βόγορως βαπτίστηκε χριστιανὸς καὶ πῆρε τὸ χριστιανικὸ ὄνομα Μιχαήλ. Τὸν βάπτισε μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Μιχαήλ ὁ Γ'. Τὸ παράδειγμα τοῦ βασιλιά τους ἀκολούθησαν ὅλοι οἱ Βούλγαροι ὑπῆκοι, ἄλλοι μὲ τὴ θέλησή τους καὶ ἄλλοι μὲ ἐξαναγκασμό.

Γιὰ τὴν εὐεργεσία αὐτῇ τοῦ Κύριλλου καὶ τοῦ Μεθόδιου οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι τοὺς θεωροῦν ἀποστόλους τους.

5. Ἡ εἰκονομαχία, μιὰ θρησκευτικὴ διαμάχη ποὺ διχάζει τοὺς Βυζαντινοὺς

Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἰδρύσεώς της καὶ γιὰ πολλοὺς αἰῶνες ἀντιμετώπισε πολλὰς δοκιμασίες, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τίς χριστιανικὲς αἱρέσεις. Κάποτε οἱ αἱρέσεις σταμάτησαν. Παρουσιάστηκε ὅμως ἓνα ἄλλο θρησκευτικὸ ζήτημα, σχετικὸ μὲ τὴ σημασία τῶν εἰκόνων στὴ χριστιανικὴ λατρεία.

Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ δὲν εἶχαν *εἰκόνες*. Οἱ εἰκόνες χρησιμοποιήθηκαν ἀργότερα στὴ διακόσμηση τῶν ναῶν. Μὲ τὸν καιρὸ ἔγιναν οἱ ἴδιες ἀντικείμενα λατρείας, μαζὶ μὲ τὰ λείψανα τῶν ἁγίων καὶ ἄλλα χριστιανικὰ κειμήλια. Αὐτὴ ἡ κατάσταση ἔδινε ἐπιχειρήματα στοὺς Ἀραβες, ποὺ ὑποστήριζαν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι μιὰ εἰδωλολατρικὴ καὶ πολυθεϊστικὴ θρησκεία.

Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ τὰ *μοναστήρια*. Στὴν ἀρχὴ ἦταν λίγα καὶ προορίζονταν γιὰ ὅσους ἀποφάσιζαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ ἐγκόσμια καὶ νὰ περάσουν μιὰ στερημένη, ἀσκητικὴ ζωὴ, ἀφιερωμένη στὸ Θεό. Σιγὰ σιγὰ πλῆθυναν, ἀπόχτησαν μεγάλες περιουσίες ἀπὸ δωρεὰς πιστῶν καὶ σὲ πολλὰς περιπτώσεις κατάντησαν διέξοδος γιὰ χιλιάδες νέους, ποὺ ἤθελαν νὰ ἀποφύγουν τὴ στρατιωτικὴ θητεία, τὴν ἐργασία καὶ τὴ φορολογία. Ἀλλὰ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ κράτος ζημίωνε ἀπὸ πολλὰς πλευρὲς. Ἀκόμα οἱ καλόγεροι, ποὺ δὲν ἤθελαν τίποτα νὰ ἀλλάξουν, ξεσῆκωναν τὸ λαὸ καὶ ἔφερναν ἀναστάτωση στὸ κράτος.

Πολλοὶ μορφωμένοι ἄνθρωποι δὲν ἦταν εὐχαριστημένοι ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν κατάσταση. Ὅταν λοιπὸν ἔγινε αὐτοκράτορας ὁ Λέων ὁ Γ' ὁ Ἰσαυρος, θέλησε νὰ κάμῃ μιὰ μεταρρύθμιση γιὰ τὸ

καλό του κράτους. Τό κακό ήταν ὅτι ἀπὸ τὸ ἕνα ἄκρο πῆγε στὸ ἄλλο. Ἀντὶ νὰ διαφωτίσῃ τὸ λαὸ γιὰ τὶς ὑπερβολὰς τῆς εἰκονολατρίας, ἀπαγόρευσε τὴν προσκύνηση τῶν εἰκόνων καὶ διέταξε (730) νὰ κρεμαστοῦν ψηλότερα στὶς ἐκκλησίες, ὥστε νὰ μὴν τὶς φτάνουν οἱ πιστοί, ἢ καὶ νὰ καταστραφοῦν. Πιὸ σκληρὴ ἀκόμα τακτικὴ ἀκολούθησε ὁ γιὸς του Κωνσταντῖνος ὁ Ε΄, ποὺ ἔκλεισε πολλὰ μοναστήρια καὶ κυνήγησε τοὺς φανατικοὺς καλόγερους.

Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ξεσηκωθῇ μεγάλο μέρος τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ οἱ Βυζαντινοὶ νὰ χωριστοῦν σὲ δυὸ ἀντιμαχόμενες παρατάξεις, τοὺς *εἰκονομάχους* καὶ τοὺς *εἰκονολάτρες*. Οἱ εἰκονολάτρες εἶχαν μὲ τὸ μέρος τους τὸν ὀνομαστὸ θεολόγο τῶν Ἱεροσολύμων Ἰωάννη τὸ Δαμασκηνό, ποὺ δίδασκε ὅτι οἱ εἰκόνες εἶναι τὰ βιβλία τῶν ἀγραμμάτων. Εἰκονολάτρες ἦταν καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδας, ποὺ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια τοὺς ἄρεσαν οἱ ζωγραφικὲς παραστάσεις. Ξεσηκώθηκαν λοιπὸν καὶ ἐπιχείρησαν, χωρὶς ἐπιτυχία, νὰ καταλάβουν τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰβάλουν ἄλλον αὐτοκράτορα. Ξεσηκώθηκαν ἐπίσης οἱ βυζαντινὲς πόλεις τῆς Ἰταλίας.

Ἡ *εἰκονομαχία* κράτησε περισσότερο ἀπὸ ἕναν αἰῶνα. Ἐνδιάμεσα ἡ *Εἰρήνη* ἢ Ἡ *Ἀθηναία*, ποὺ συμπαθοῦσε τοὺς εἰκονολάτρες, προσπάθησε νὰ συμβιβάσῃ τὶς δυὸ παρατάξεις. Ἡ *Σύνοδος ποὺ συνεκάλεσε τὸ 787* ξεκαθάρισε τὰ πράγματα: ἡ λατρεία εἶναι γιὰ τὸ Θεό· γιὰ τὶς εἰκόνες ἐπιτρέπεται τιμητικὸ προσκύνημα, ποὺ ἀποδίδεται στὸ εἰκονιζόμενο πρόσωπο καὶ ὄχι στὸ ξύλο καὶ στὰ χρώματα τῆς εἰκόνας. Γιὰ τὴν ἐπέμβασή της αὕτῃ ὁ πάπας τῆς Ρώμης τὴν ὀνόμασε «νέα Ἑλένη».

Ἀλλὰ οἱ συνεχιστὲς τῶν Ἰσαύρων ἦταν οἱ περισσότεροι εἰκονομάχοι καὶ ἡ διαμάχη ἄναψε πάλι. Αὕτῃ τῇ φορὰ οἱ εἰκονολάτρες εἶχαν τὴν ὑποστήριξη τοῦ *Θεοδώρου Στουδίτη*. Ὁ Θεόδωρος ἦταν ἡγούμενος τῆς μονῆς Στουδίου στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ εἶχε μεγάλη ὑπόληψη ἀνάμεσα στὸν κλῆρο καὶ τὸ λαό. Γι' αὐτὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἐξορία του ἀκόμα ἀσκοῦσε μεγάλη ἐπιρροή.

Τελευταῖος εἰκονομάχος αὐτοκράτορας ἦταν ὁ *Θεόφιλος*. Μετὰ τὸ θάνατό του ἡ γυναίκα του *Θεοδώρα*, ποὺ ἦτάν εἰκονολά-

τρισσα, έλυσε όριστικά τó ζήτημα τών εικόνων, σύμφωνα με τήν όρθοδοξία, δηλ. τήν όρθή πίστη. Στη Σύνοδο τοῦ 843 αποφασίστηκε ή όριστική *άναστήλωση τών εικόνων* καί ή προσκύνησή τους, όπως όριζε ή προηγούμενη εικονόφιλη Σύνοδος. 'Η *άναστήλωση* έγινε τήν πρώτη Κυριακή τής Μεγάλης Σαρακοστής, πού όνομάστηκε *Κυριακή τής 'Ορθοδοξίας* καί ή 'Εκκλησία μας τήν έορτάζει από τότε μέχρι σήμερα.

'Η εικονομαχία έδωσε τήν εύκαιρία νά ξεκαθαριστούν τά πράγματα γύρω από τή λατρεία τών εικόνων καί τόν προορισμό τών μοναστηριών. Από τó άλλο μέρος ζημίωσε πολύ τó Βυζάντιο, γιατί στάθηκε αίτία: α) νά γίνουν πολλές έσωτερικές *άναστατώσεις*· β) νά καταστραφούν πολλά έργα τέχνης, εικόνες καί ψηφιδωτά· καί γ) νά ψυχρανθούν οί σχέσεις με τή Δυτική 'Εκκλησία καί νά χάση τó Βυζάντιο τίς πόλεις τής κεντρικής 'Ιταλίας, όπως θά δοῦμε παρακάτω.

6. Τó σχίσμα τών 'Εκκλησιών καί ή αποξένωση από τή Δύση

'Υπήρχαν από παλιότερα όρισμένες διαφορές σέ θέματα πίστης καί λατρείας ανάμεσα στίς 'Ανατολικές 'Εκκλησίες καί τή Ρωμαιοκαθολική. 'Αλλά εκείνο πού έβαλε σέ κίνδυνο τήν ένότητα τών 'Εκκλησιών ήταν ή άξίωση τοῦ *πάπα* (δηλ. τοῦ πατριάρχη τής Ρώμης) νά έχη τά πρωτεΐα ανάμεσα σέ όλους τούς πατριάρχες. Τά πράγματα χειροτέρεψαν τήν έποχή τής εικονομαχίας. 'Ο πάπας, πού δέ συμφωνούσε με τούς εικονομάχους, ξεσήκωσε τίς βυζαντινές πόλεις τής 'Ιταλίας καί σ' αυτό επάνω ζήτησε τή βοήθεια τών Λομβαρδών. 'Ετσι χάθηκαν οί πόλεις τής κεντρικής 'Ιταλίας.

Σέ άπάντηση ό *Λέων Γ' ό 'Ισαυρος* προσάρτησε τίς 'Εκκλησίες τής Κάτω 'Ιταλίας, τής Σικελίας καί τής 'Ελλάδας στο Πατριαρχείο τής Κωνσταντινουπόλεως. Αυτό έγινε αίτία νά στραφούν οί πάπες πρós τούς *Φράγκους*, πού ή δύναμή τους όλο καί μεγάλωνε. 'Η στροφή πρós τούς Φράγκους πήρε καί έπίσημη μορφή όταν στα 800 ό ίδιος ό πάπας έστεψε τó βασιλιά τών Φράγκων *Καρλομάγνο (Κάρολο τó Μέγα)* με τó στέμμα τοῦ αυτοκράτορα τών Ρωμαίων.

'Η κατάσταση χειροτέρεψε ακόμα περισσότερο, όταν πα-

τριάρχης στην Κωνσταντινούπολη έγινε ο *Φώτιος*. Ο πάπας, έπειδή θεώρησε ότι η έκλογή του Φωτίου δεν έγινε σύμφωνα με τους κανόνες της Έκκλησίας, τον αναθεμάτισε. Το ίδιο έκαμε και ο Φώτιος για τον πάπα το 867. Έτσι άρχισε το σχίσμα ανάμεσα στην Όρθόδοξη και τη Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία. Το Σχίσμα έγινε όριστικό το 1054, όταν πατριάρχης στην Κωνσταντινούπολη ήταν ο *Μιχαήλ Κηρουάριος*.

Με το σχίσμα διασπάστηκε η ενότητα των Έκκλησιών και η Δύση έδειξε αδιαφορία για τους κινδύνους του Βυζαντίου. Στράφηκε μάλιστα και έναντίον του, όπως θα δούμε, την εποχή των σταυροφοριών, και σε μιá από αυτές κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη. Από την άλλη μεριά το σχίσμα βοήθησε τους Έλληνες να μην άφομοιωθούν από τους ρωμαιοκαθολικούς λαούς της Δυτικής Εύρώπης.

7. Πρώτα σημάδια για μιá αναγέννηση των ελληνικών γραμμάτων

Στην τελευταία περίοδο της εποχής που εξετάζομε παρουσιάζονται άρκετοι άνθρωποι των γραμμάτων, που πληθαίνουν τους επόμενους δυό αιώνες. Οί άνθρωποι αυτοί μελετούν τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και τονίζουν τη μεγάλη μορφωτική τους αξία. Τέτοιοι ήταν οί εικονομάχοι *Ίωάννης Γραμματικός* και *Λέων ο Φιλόσοφος* ή *Μαθηματικός*. Τότε ιδρύθηκε και το *Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας* στην Κωνσταντινούπολη. Άλλα πάνω από όλους ξεχωρίζει για τη μόρφωσή του ο πατριάρχης *Φώτιος*. Ο Φώτιος έγραψε την περίφημη *Μυριόβιβλο*, που περιέχει αναλύσεις 280 συγγραμμάτων που είχε διαβάσει.

ΤΟ ΗΞΕΡΕΣ ΑΥΤΟ;

‘Υπερβολές εικονολατρίας

— ‘Ανάμεσα στον άμόρφωτο λαό ή *λατρεία τῶν εικόνων* καταντούσε πολλές φορές πραγματική ειδωλολατρία. “Ετσι ἔφταναν στο σημείο νά μεταχειρίζονται ξυσίματα ἀπό τις εἰκόνες σά φάρμακο ἢ ἀντί γιά τή Θεία Εὐχαριστία.

— “Ενας σύγχρονος ἱστορικός ὑπολόγισε ὅτι κατὰ τὸν 8ο αἰῶνα θὰ πρέπει νά ὑπῆρχαν στο Βυζάντιο ἑκατὸ χιλιάδες περίπου *καλόγεροι*.

Μεγάλοι ‘Ιεράρχες

— ‘Ο *‘Ιωάννης Δαμασκηνός* ἔγραψε θεολογικά συγγράμματα καὶ ἐκκλησιαστικούς ὕμνους. ‘Ανάμεσα σ’ αὐτοὺς εἶναι καὶ τὸ πασχάλινὸ «‘Αναστάσεως ἡμέρα.....». Θεωρεῖται ἐπίσης ὁ συγγραφέας ἢ διασκευαστὴς τῆς «‘Οκτῶχου».

Σαρακηνοί

Τὸ ἀραβικὸ κράτος τῶν Σαρακηνῶν στὴν Κρήτη κράτησε περίπου 140 χρόνια (ἀπὸ τὸ 824-961). ‘Η πρωτεύουσά τους *Χάνδακας* πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὸ βαθὺ χαντάκι ποὺ εἶχαν σκάψει γύρω στο φρούριο.

— Στὰ χρόνια τοῦ Νικηφόρου τοῦ Α’ οἱ *Σαρακηνοί* μαζί με τοὺς *Σλάβους* τῆς Πελοποννήσου πολιορκῆσαν τὴν *Πάτρα*. ‘Αλλὰ οἱ Πατρινοί, ἔχοντας τις ἐλπίδες τους στὴ βοήθεια τοῦ πολιούχου ‘Αγίου ‘Ανδρέα, ἔκαμαν ἐξοδο καὶ σκόρπισαν τὰ στίφη τῶν πολιορκητῶν. ‘Η παράδοση ἀναφέρει ὅτι εἶδαν με τὰ ἴδια τους τὰ μάτια τὸν “Άγιο ‘Απόστολο νά πηγαίνει μπροστὰ καβάλα στο ἄλογό του.

“Ενας δικαιοκρίτης βασιλιάς

— ‘Ο *Θεόφιλος* ἦταν πολὺ δίκαιος βασιλιάς. ‘Εννοοῦσε τὰ δικαστήρια νά κάνουν σωστὰ καὶ γρήγορα τὴ δουλειά τους. Παρακολουθοῦσε τις δίκες καὶ συχνὰ δίκαζε ὁ ἴδιος. “Οταν κάποτε ἀνακαλύφθηκε πλοῖο με ἐμπόρευμα ἀποκλειστικὰ γιά λογαριασμό τῆς γυναίκας του, διέταξε καὶ τὸ ἔκαψαν φορτωμένο. “Άλλοτε πάλι μαστίγωσε τὸ γυναικάδελφὸ του *Πετρωνᾶ*, τὸ στρατηγὸ, γιὰ τὴ ψηλά του σπίτια σκέπασαν τὸ φτωχικὸ σπιτάκι κάποιας χήρας.

Μοναχή και ύμνογράφος ἀντί γιά βασίλισσα

— Ἡ *Κασσιανή* (ἡ Κασία) ἦταν μιὰ πολὺ μορφωμένη καὶ ἐξυπνὴ κοπέλα, ὑποψήφια γιὰ βασίλισσα, στὰ καλλιστεῖα ποὺ ἔκαμε ἡ μητριά τοῦ Θεόφιλου γιὰ τὸ γιό της. Ἀρχικὰ ὁ Θεόφιλος ἔδειξε τὴν προτίμησή του γι' αὐτήν. Ἀλλὰ ἡ ἐτοιμότητα καὶ ἡ τόλμη της τὸν ἔκαμαν ν' ἀλλάξῃ γνώμη καὶ νὰ διαλέξῃ τὴ Θεοδώρα. Ὁ Θεόφιλος, γιὰ νὰ πειράξῃ τὴν Κασσιανὴ τῆς εἶπε ὅτι ἀπὸ τὴ γυναίκα προέρχονται τὰ κακὰ (ἐννοώντας τὸ ξεγέλασμα τῆς Εὐας ἀπὸ τὸ φίδι). Ἐκείνη, χωρὶς νὰ τὰ χάσῃ, ἀπάντησε ὅτι ἀπὸ τὴ γυναίκα ἐπίσης προέρχονται τὰ μεγαλύτερα καλὰ (ἐννοώντας τὴν Παναγία ποὺ γέννησε τὸ Χριστὸ καὶ γενικὰ τὴ γυναίκα-μητέρα). Ἀργότερα ἔγινε μοναχή. Ἐγράψε ποιήματα καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους. «Ενας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι καὶ τὸ γνωστὸ «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή...», ποὺ ψάλλεται τὴ Μεγάλῃ Τρίτῃ.

Παρατσούκλια αὐτοκρατόρων

— Ἀρκετοὶ αὐτοκράτορες πέρασαν στὴν Ἱστορία μὲ κάποιο παρατσούκλι:

Κωνσταντῖνος Δ' ὁ Πωγωνάτος
Κωνσταντῖνος Ε' ὁ Κοπρώνυμος
Λέων Δ' ὁ Χάζαρος
Μιχαὴλ Β' ὁ Τραυλὸς
Μιχαὴλ Γ' ὁ Μέθυσος

Τὸ παρατσούκλι μπορεῖ νὰ ἀναφερόταν σὲ κάποια πραγματικὴ ἀναπηρία ἢ ἐλάττωμα. Τὶς περισσότερες φορὲς ἦταν ἄδικο καὶ τὸ ἐβγαζαν οἱ ἀντίπαλοι τοῦ αὐτοκράτορα.

Σκοτεινὲς σελίδες τοῦ Βυζαντίου

— Ἀνάμεσα στὶς σκοτεινὲς σελίδες τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἡ *τύφλω-ση τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ ΣΤ'* καὶ ἡ *δολοφονία τοῦ Λέοντα τοῦ Ε'* τοῦ Ἀρμένιου μέσα στὴν ἐκκλησία τῶν ἀνακτόρων ἀνήμερα τὰ Χριστούγεννα.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1) Τί θυμᾶσαι;

— Ἡ συμπληρωματικὴ νομοθεσία τοῦ Λέοντα τοῦ Γ' τοῦ Ἰσαυροῦ: Ὁ - - - -

- Μικρές έκτασεις γῆς ποὺ καλλιεργοῦσαν οἱ στρατιῶτες τῶν συνόρων: σ - - - - -
- Ἡ πρωτεύουσα τῶν Σαρακηνῶν στὴν Κρήτη: Χ - - - - -
- Ὁνομαστὸς γιὰ τὴν ἀγριότητά του βασιλιάς τῶν Βουλγάρων: Κ - - - - -
- Ἔτσι ὀνομάζονται τὰ τραγούδια ποὺ ἄρχισε νὰ τραγουδᾷ ὁ λαὸς γιὰ τοὺς ἀραβομάχους ὑπερασπιστὲς τῶν συνόρων: Ἀ - - - - -
- Ὁ ἡγεμόνας τῶν Σλάβων τῆς Μοραβίας ποὺ ζήτησε ἱεραποστόλους ἀπὸ τὸ Βυζάντιο: Ρ - - - - -
- Φράγκος βασιλιάς ποὺ πῆρε τὸ στέμμα τοῦ ρωμαίου αὐτοκράτορα ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ πάπα: Κ - - - - -
- Τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν ἔγινε ὀριστικό, ὅταν πατριάρχης στὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν ὁ Μιχαὴλ Κ - - - - -
- Στὰ χρόνια τοῦ Ἰωάννη Γραμματικοῦ καὶ τοῦ Φωτίου ἰδρύθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ πανεπιστήμιο τῆς Μ - - - - -
- Ἦταν μεγάλος φίλος τῆς δικαιοσύνης: Θ - - - - -
- Ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ χαλίφη, τὴν ὁποία κατέστρεψε ὁ Θεόφιλος: Σ - - - - -
- Ἐγράψε τὴ «Μυριόβιβλο»: Φ - - - - -
- Στρατηγὸς τοῦ Μιχαὴλ ποὺ πῆρε ἐκδίκηση γιὰ τὴν καταστροφή τοῦ Ἀμορίου: Π - - - - -
- Ἡ τυχερὴ τῶν καλλιστείων γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς βασίλισσας: Θ - - - - -

— Ήταν πολύ εξυπνη για να γίνη βασίλισσα: Κ - - - - -

(Χάνδακας - Μαγναύρας - Κηρουλάριος - Καρλομάγνος - Έκλογη -
Άκριτικά - στρατιωτόπια - Κροῦμος - Ρατισλάβος - Φώτιος -
Θεοδώρα - Κασσιανή - Θεόφιλος - Σωζόπετρα - Πετρωνάς)

2) Δίνεται ένα σύνολο ιστορικών προσώπων που έζησαν την εποχή των
Ίσαύρων και των συνεχιστών τους:

Λέων Γ' ό Ίσαυρος, Ίωάννης Δαμασκηνός, Κωνσταντίνος ό Ε',
Ειρήνη ή Άθηναία, Λέων ό Φιλόσοφος, Θεόδωρος Στουδίτης,
Θεοδώρα, Ίωάννης Γραμματικός, Θεόφιλος.

Χώρισέ το στα ύποσύνολά του:

Εικονομάχοι:

.....
.....

Εικονολάτρες:

.....
.....

3) Τρία «λιοντάρια» του Βυζαντίου:

α) Λ - - - Γ' ό - - - - -

β) Λ - - - Ε' ό - - - - -

γ) Λ - - - ό Μ - - - - -

α) Νίκησε τους Άραβες στη Φρυγία.

β) Νίκησε τους Βουλγάρους στη Μεσημβρία.

γ) Είχε κοφτερή σκέψη.

4) Ποιους όνόμασαν έτσι και γιατί;

— Μιλτιάδης του Βυζαντίου.

— Πρώτος Βουλγαροκτόνος

— Νέα Έλένη

— Άκρίτες

— Άπόστολοι των Σλάβων και των Βουλγάρων

Άπάντησε προφορικά.

6

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΣΤΙΣ ΔΟΞΕΣ ΤΟΥ Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ (867-1057)

1. 'Ο ιδρυτής της δυναστείας, οί σημαντικότεροι αυτοκράτορες και τὰ κυριότερα γεγονότα

Ἡ δυναστεία πῆρε τὸ ὄνομα μακεδονική ἀπὸ τὸν ιδρυτὴ τῆς *Βασιλείου Α'* τὸ *Μακεδόνα*. Ὁ Βασίλειος καταγόταν ἀπὸ ἀγροτική οἰκογένεια καὶ ξεκίνησε τὴ σταδιοδρομία του ὡς ἵπποκόμος τῶν ἀνακτόρων. Ἦταν ἕνας γεροδεμένος, ἔξυπνος καὶ ἐπιβλητικὸς ἄντρας, ποὺ γρήγορα ἀπόχτησε μεγάλα ἀξιώματα. Τελικὰ ἀνέβηκε στὸ θρόνο, ἀφοῦ ἐξόντωσε τὸν προκάτοχό του Μιχαὴλ τὸν Γ'. Κάτι τέτοιο δὲν ἦταν, δυστυχῶς, σπάνιο στὰ ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινὰ χρόνια.

Ἡ *μακεδονική δυναστεία* κυβέρνησε τὸ κράτος δυὸ περίπου αἰῶνες. Ἡ περίοδος αὐτὴ θεωρεῖται ἀπὸ τὶς ἐνδοξότερες τοῦ Βυζαντίου. Οἱ μακεδόνες αυτοκράτορες ἔδωσαν, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀποφασιστικὰ χτυπήματα σὲ παλιοὺς καὶ νέους ἐχθροὺς τοῦ Βυζαντίου, Ἀραβες, Βουλγάρους, Ρώσους κ.ἄ. καὶ ἄπλωσαν πάλι τὰ σύνορα τοῦ κράτους ὡς τὸ Δούναβη, τὴν Κασπία, τὴ

Νομίσματα : με τὸ Νικηφόρο Φωκά (ἀριστερά), με
τὸ Βασίλειο Β' τὸ Βουλγαροκτόνο (δεξιά)

Συρία καὶ τὴ Μεσοποταμία (βλέπε χάρτη). Ἦταν ἐπίσης, οἱ περισσότεροι, καλοὶ κυβερνήτες, φρόντισαν γιὰ τὴ γεωργία, τὴ βιοτεχνία καὶ τὸ ἐμπόριο, καὶ στὴν ἐποχὴ τους τὰ γράμματα καὶ οἱ τέχνες ἔφτασαν σὲ μεγάλη ἀκμὴ.

Περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους βασιλιάδες τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ξεχώρισαν καὶ δοξάστηκαν τρεῖς:

ὁ Νικηφόρος Φωκάς (963-969),

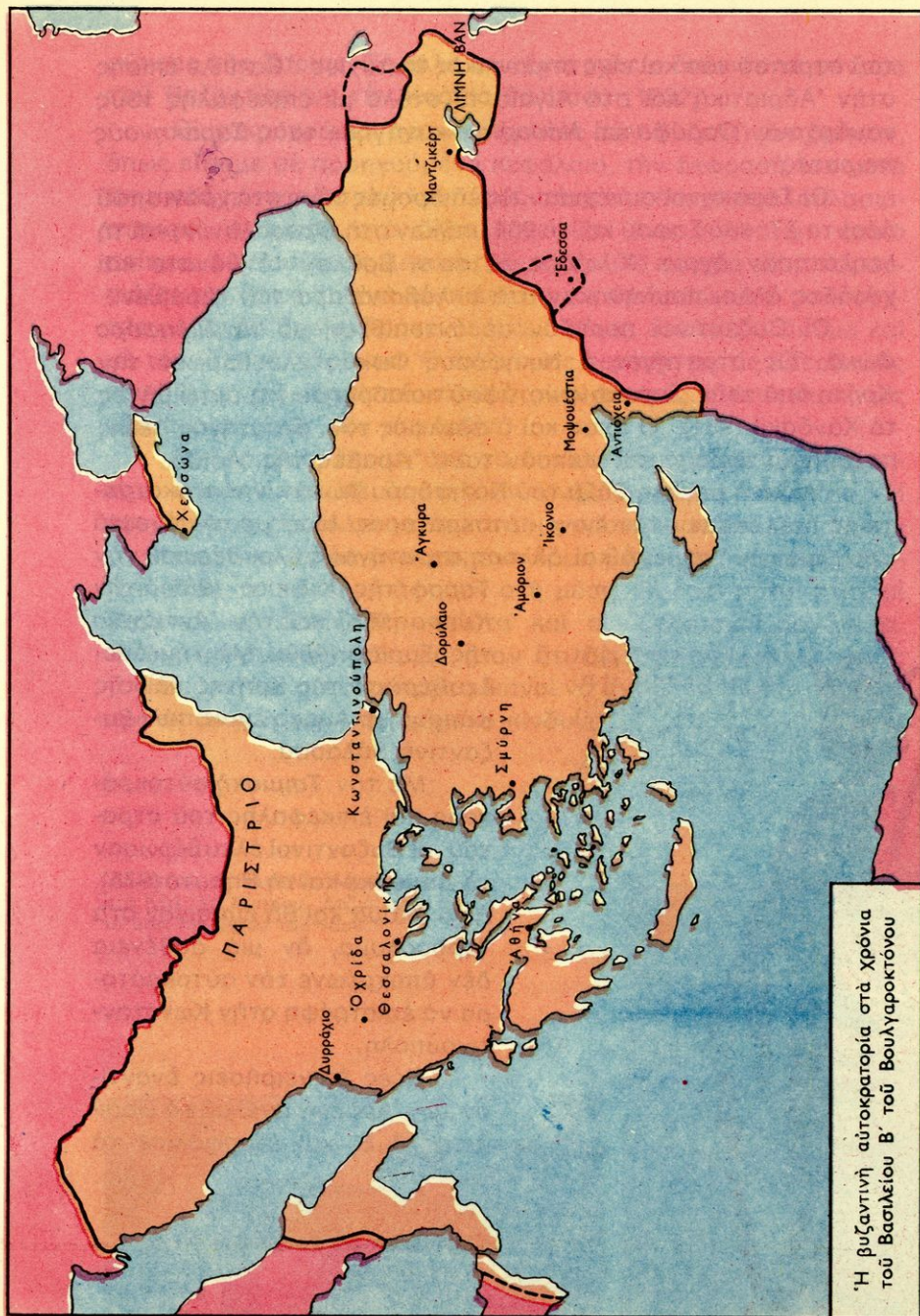
ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς (969-976)

καὶ ὁ Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος (976-1025)

Ἐπειτα ἀπ' αὐτοὺς τὸ Βυζάντιο ἄρχισε νὰ παρακμάζει, γιὰτὶ ἔπεσε διχόνοια ἀνάμεσα στοὺς πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς, καὶ οἱ περισσότεροι αὐτοκράτορες παραμέλησαν τὶς ὑποθέσεις καὶ τὴν ἀσφάλεια τοῦ κράτους.

2. Οἱ Βυζαντινοὶ περνοῦν σὲ ἀντεπίθεση ἐναντίον τῶν Ἀράβων

Ἡ μακεδονικὴ δυναστεία συνέχισε τοὺς ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Ἀράβων. Ὁ Βασίλειος ὁ Α' ἐκμεταλλεύτηκε τὶς διχόνοιες ποὺ παρουσιάστηκαν ἀνάμεσα στοὺς Ἀραβες καὶ ἄνοιξε μακροχρόνιο πόλεμο μαζί τους. Δυὸ φορές μπῆκε ὁ ἴδιος ἐπικεφαλῆς

του στρατού του και είχε σημαντικές επιτυχίες. Έστειλε επίσης στην Ἀδριατική και στο Αἰγαῖο τὸ στόλο μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς ναυάρχους Ὠροῦφα καὶ Νάσαρ καὶ κυνήγησε τοὺς Σαρακηνοὺς πειρατές.

Οἱ Σαρακηνοὶ συνέχισαν τὶς ἐπιδρομὲς τοὺς στὰ χρόνια τοῦ Λέοντα ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ καὶ τὸ 904 μπῆκαν στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ λεηλάτησαν ἄγρια. Χιλιάδες κάτοικοι βρῆκαν τὸ θάνατο καὶ χιλιάδες ἄλλοι πουλήθηκαν στὰ σκλαβοπάζαρα τῶν Ἀράβων.

Οἱ Βυζαντινοὶ περνοῦν σὲ ἀντεπίθεση μὲ τὸ Νικηφόρο Φωκά. Ὡς στρατηγὸς ὁ Νικηφόρος Φωκάς ἐλευθέρωσε τὴν Κρήτη ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς, ἀφοῦ πολιορκήσε γιὰ ὀχτῶ μῆνες τὸ Χάνδακα (961). Ὁ ἴδιος καὶ ὁ ἀδελφός του, στρατηγὸς Λέων, πολέμησαν ἐπίσης καὶ νίκησαν τοὺς Ἀραβες τῆς Ἀσίας.

Ἀλλὰ ἡ μεγάλη δόξα τοῦ Νικηφόρου Φωκά εἶναι οἱ ἐκστρατείες πού ἔκαμε ὅταν ἔγινε αὐτοκράτορας. Μαζί μὲ τὸν ἀνεψιό του Ἰωάννη Τσιμισκὴ καὶ ἄλλους στρατηγοὺς ἐλευθέρωσε τὴν

Ταρσό τῆς Κιλικίας (965), τὴν Κύπρο (965) καὶ τὴν Ἀντιόχεια τῆς Συρίας (969). Μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου τὸ Αἰγαῖο ἔγινε πάλι βυζαντινὴ θάλασσα.

Μὲ τὸν Τσιμισκὴ αὐτοκράτορα καὶ ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ οἱ Βυζαντινοὶ ἐλευθέρωσαν τὴ Δαμασκὸ καὶ τὴ Βηρυτὸ (975). Λίγο ἀκόμα καὶ θὰ ἔμπαιναν στὰ Ἱεροσόλυμα, ἂν μιὰ ἀσθένεια δὲν ὑποχρέωνε τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν Κωνσταντινούπολη.

Νέες ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἀνέλαβε ὁ Βασίλειος ὁ Β' καὶ ἐξασφάλισε τὰ

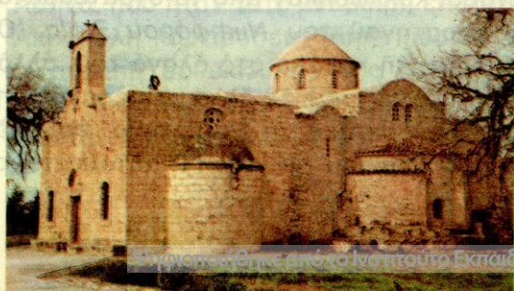
Ὁ αὐτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς

σύνορα της Συρίας. Σὲ ἄλλη του ἐκστρατεία ἀπλωσε τὰ σύνορα τοῦ Βυζαντίου ὡς τὴν Κασπία θάλασσα (1022).

Οἱ μακροχρόνιοι ἥρωικοὶ ἀγῶνες τῶν Βυζαντινῶν βρῆκαν, ὅπως εἶπαμε σὲ προηγούμενο κεφάλαιο, τὴν ἐκφρασὴ τους στὰ ἀκριτικὰ τραγούδια τοῦ λαοῦ, ποὺ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ πολλαπλασιάστηκαν. Ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ξεχωρίζει ἓνα πολὺστιχο ἐπικὸ ποίημα, ὁ «*Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας*». Τὸ ποίημα αὐτὸ παρουσιάζει τὸν ἥρωά του νὰ κάνῃ ἀπίστευτα κατορθώματα, παλεύοντας μὲ ἄγρια θηρία, δράκοντες, ἀμαζόνες, ἀπελάτες, ἀκόμα καὶ μὲ τὸν ἴδιο τὸ Χάροντα. Ὁ ἀνώνυμος ποιητὴς μὲ τὶς ὑπερβολές του ἤθελε νὰ δείξῃ τί παλικάρια ἦταν οἱ ἀκρίτες, οἱ ὑπερασπιστὲς τῶν ἁκρῶν, δηλ. τῶν συνόρων.

Οἱ Ἀραβες, ἔπειτα ἀπὸ τὰ δυνατὰ χτυπήματα ποὺ δέχτηκαν, ἔπαψαν πιά νὰ ἀποτελοῦν κίνδυνο γιὰ τὸ Βυζάντιο. Ἡ ἀτυχία ἦταν ὅτι ἄλλοι νεοφώτιστοι μουσουλμανικοὶ λαοὶ πῆραν τὴ θέση τους καὶ μὲ ἀνανεωμένη ὁρμὴ βάλθηκαν νὰ πραγματοποιήσουν, ὅ,τι ἐκείνοι ἄφησαν στὴ μέση. Οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἦταν οἱ *Τούρκοι*, οἱ *Σελτζούκοι* πρῶτα καὶ οἱ *Ὀθωμανοὶ* ἀργότερα. Ἀκόμα μεγαλύτερη ἀτυχία ἦταν ὅτι δὲ βρέθηκαν ἐπικεφαλῆς τοῦ Βυζαντίου αὐτοκράτορες ἱκανοὶ νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τὸν ἐπερχόμενο κίνδυνο.

Ἀριστερά: ἡ Παναγία Ἀγγελокτίστου
στὸ Κίτι τῆς Κύπρου. Δεξιά: ψηφιδω-
τὸ ἀπὸ τὴν ἀψίδα τοῦ ναοῦ

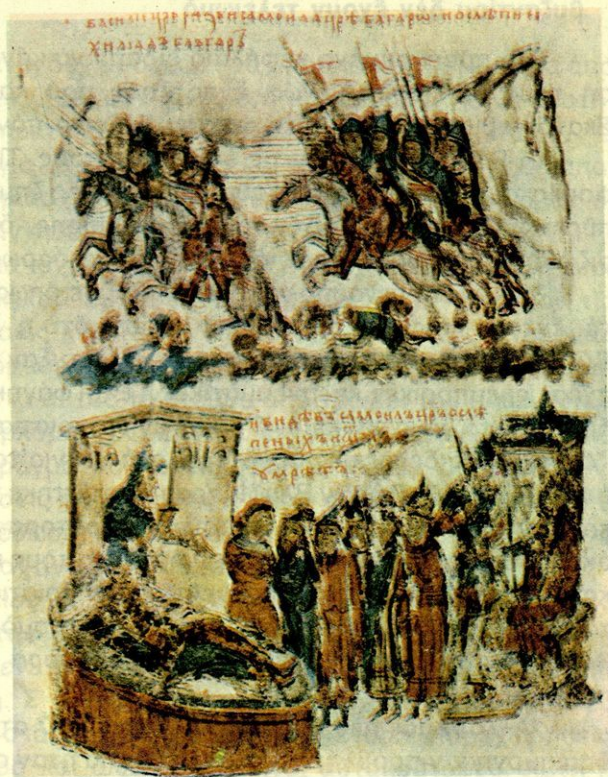
3. Οί Βυζαντινοί εξουδετερώνουν τὸ βουλγαρικό κίνδυνο

Ἡ εἰρήνη ποὺ ἔκλεισαν οἱ Βούλγαροι μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κρούμου διατηρήθηκε ὡς τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Βόγορη. Ὁ γιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Βόγορη *Συμεὼν* ὄνειρεύτηκε νὰ γίνη κύριος τοῦ Βυζαντίου, γι' αὐτὸ καὶ ὀνόμασε τὸν ἑαυτό του «τσάρο τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ρωμαίων». Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ κυριέψῃ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἄρχισε μιὰ σειρὰ ἀπὸ φοβερὲς ἐπιδρομὲς καὶ λεηλασίες, ποὺ κράτησαν ὅσο καὶ ἡ βασιλεία του (893-927). Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς αὐτὲς οἱ Βούλγαροι κατέβηκαν ὡς τὸν Ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου. Οἱ Βυζαντινοὶ χρειάστηκε νὰ ζητήσουν τὴ βοήθεια τῶν Οὐγγρων, γιὰ νὰ τὰ βγάλουν πέρα μὲ τὸ Συμεὼν.

Ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Συμεὼν οἱ ἐχθροπραξίες ἐπαναλήφθηκαν. Αὐτὴ τὴ φορὰ ὁ *Νικηφόρος Φωκᾶς* κάλεσε σὲ βοήθεια τοὺς Ρώσους. Οἱ Ρῶσοι κυριέψαν τὴ Βουλγαρία, ἀλλὰ, παρὰ τὴ συμφωνία, θέλησαν νὰ τὴν κρατήσουν δική τους. Χρειάστηκε νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ αὐτοκράτορας *Ἰωάννης Τσιμισκῆς* γιὰ νὰ τοὺς διώξῃ καὶ νὰ κάμῃ τὴ Βουλγαρία βυζαντινὴ ἐπαρχία.

Ὁ πόλεμος ἐπαναλήφθηκε πιὸ ἄγριος, ὅταν τσάρος τῶν Βουλγάρων ἔγινε ὁ *Σαμουήλ*, στὰ χρόνια τοῦ Βασιλείου τοῦ Β'. Στὴν ἀρχὴ ὁ Σαμουήλ εἶχε σημαντικὲς ἐπιτυχίες. Ἀνάστησε τὸ παλιὸ βουλγαρικό κράτος καὶ ἄπλωσε τὰ σύνορά του ἴσαμε τὴν Πελοπόννησο. Ἀλλὰ ὁ Βασίλειος ὁ Β' φάνηκε ἰκανότερός του. Μιὰ πρώτη μεγάλη νίκη κέρδισε ὁ στρατηγός του *Νικηφόρος Οὐρανός* στὸ *Σπερχειὸ* ποταμὸ (996). Μέσα στὴν ἐπόμενη εἰκοσαετία ὁ Βασίλειος σφυροκόπησε μὲ πείσμα τοὺς Βουλγάρους καὶ ἀπελευθέρωσε τὶς κυριότερες ὀχυρὲς θέσεις τῆς νότιας Μακεδονίας. Τελικὰ ὑποχρέωσε τὸ Σαμουήλ νὰ δώσῃ τὴν πιὸ ἀποφασιστικὴ μάχη στὸ *Κλειδί*, στὰ βόρεια τῶν Σερρῶν (1014). Στὴ μάχη αὐτὴ οἱ Βούλγαροι κυκλώθηκαν ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ στρατηγοῦ του *Νικηφόρου Ξιφία*. Ὁ Σαμουήλ μόλις μπόρεσε νὰ σωθῇ καβάλα στὸ ἄλογό του, ἀλλὰ δὲν ἄργησε νὰ πεθάνῃ ἀπὸ τὴ λύπη του. Σὲ ἄλλα τέσσερα ἀκόμη χρόνια ὁ Βασίλειος ὑπέταξε ὀριστικὰ τὴ Βουλγαρία, ποὺ δὲ σήκωσε πιά κεφάλι γιὰ δυὸ περίπου αἰῶνες. Γι' αὐτοὺς τοὺς

Έπάνω :
 'Ο Βασίλειος Β'
 νικά
 τὸ Σαμουήλ.
 Κάτω :
 'Ο Σαμουήλ
 πεθαίνει ἀπὸ
 τῆ λύτῃ του
 (μικρογραφία)

νικηφόρους ἀγῶνες του ἐναντίον τῶν Βουλγάρων ὁ Βασίλειος Β' πέρασε στὴν ἱστορία μὲ τὸ ὄνομα *Βουλγαροκτόνος*.

Μετὰ τὸν τερματισμὸ τοῦ πολέμου ὁ Βασίλειος ἔκαμε μιὰ θριαμβευτικὴ περιοδεία στὴ νότια Ἑλλάδα μὲ τελικὸ σταθμὸ τὴν Ἀθήνα, πού ἦταν τότε μιὰ μικρὴ ἐπαρχιακὴ πόλη. Ἀνέβηκε στὴν Ἀκρόπολη καὶ προσευχήθηκε μέσα στὸν Παρθενῶνα, πού εἶχε μετατραπῇ σὲ ἐκκλησία τῆς Παναγίας. Ἦταν μιὰ συμβολικὴ πράξη, πού ἤθελε νὰ τονίσῃ τὴ νίκη τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐναντίον ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐπικίνδυνους ἐχθροὺς του.

4. Ρῶσοι, Οὔγγροι, Πατσινάκες... Οἱ ἐπικίνδυνοι γείτονες τοῦ βυζαντίου δὲν ἔχουν τελειωμὸ

Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο εἶδαμε νὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους οἱ *Ρῶσοι* ἢ *Ρῶς*, ἓνας λαὸς ποὺ κατέβηκε ἀπὸ τὴ Σκανδιναβία καὶ ἀπλώθηκε ὡς τὸν Εὐξεινο πόντο.

Οἱ Ρῶσοι συνέχισαν τὶς ἐπιδρομὲς τους. Τὶς περισσότερες φορὲς τὰ μονόξυλά τους πάθαιναν μεγάλες ζημιὲς ἀπὸ τὸ ὑγρὸ πῦρ τῶν Βυζαντινῶν. Δὲν μπόρεσαν ἐπίσης, ὅπως εἶδαμε, νὰ ριζώσουν στὴ Βουλγαρία, ἀπ' ὅπου τοὺς σάρωσε ὁ Τσιμισκής.

Ἡ Κωνσταντινούπολη τοὺς τραβοῦσε ὅπως τὸ δυνατό φῶς τὰ ἔντομα τῆς νύχτας. "Ὅταν εἶδαν ὅτι ἡ κατάκτηση τοῦ Βυζαντίου δὲν ἦταν εὐκόλο πράγμα, ἀνέπτυξαν μαζί του φιλικὲς σχέσεις, ἐμπορικὲς καὶ πνευματικὲς." Ἐτσι φάνηκαν πρόθυμοι νὰ δεχτοῦν τὸ χριστιανισμό. Πρώτη ἐγίνε χριστιανὴ ἡ βασίλισσα "Ὀλγα. Λίγες δεκαετίες ἀργότερα, στὰ χρόνια τοῦ *Βασιλείου Β'*, ὁ ἡγεμόνας τῶν Ρώσων Βλαδίμηρος βαπτίστηκε χριστιανὸς (989) καὶ παντρεύτηκε τὴν ἀδελφὴ τοῦ αὐτοκράτορα "Αννα. Οἱ Ρῶσοι ἀκολούθησαν τὸ παράδειγμα τοῦ ἡγεμόνα τους καὶ βαπτίστηκαν κατὰ χιλιάδες στὸν ποταμὸ Δνείπερο. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, τὰ γράμματα καὶ οἱ τέχνες καὶ γενικὰ ὁ πολιτισμὸς τοῦ Βυζαντίου βοήθησαν τὸ ρωσικὸ ἔθνος νὰ μπῇ γρήγορα στὸ δρόμο τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου.

"Ἄλλοι λαοὶ τῶν βόρειων συνόρων ποὺ στὸ ἴδιο διάστημα δημιούργησαν προβλήματα στὸ Βυζάντιο ἦταν οἱ *Οὔγγροι* καὶ οἱ *Πατσινάκες*, μογγολικῆς καταγωγῆς, ὅπως καὶ οἱ Τούρκοι. Τοὺς *Οὔγγρους*, στὴν ἀρχή, οἱ Βυζαντινοὶ τοὺς χρησιμοποίησαν, ὅπως εἶδαμε, ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. "Υστερα τοὺς ἔστειλαν ἱεραποστόλους, γιὰ νὰ τοὺς διδάξουν τὸ χριστιανισμό. Ἀλλὰ οἱ Οὔγγροι ἄρχισαν νὰ περνοῦν τὸ Δούναβη καὶ νὰ κάνουν ἐπιδρομὲς ἴσαμε τὴ Θράκη. Νικήθηκαν ὅμως σὲ κάποια ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐπιδρομὲς (961) καὶ ἀποσύρθηκαν στὴ βάση τους.

Οἱ *Πατσινάκες* εἶχαν ἐγκατασταθῇ στὴ σημερινὴ Ρουμανία καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔκαναν τὶς ἐπιδρομὲς τους στὶς βυζαντινὲς ἐπαρχίες. Οἱ τελευταῖοι αὐτοκράτορες τῆς μακεδονικῆς δυναστείας τοὺς ἀντιμετώπισαν ἄλλοτε μὲ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ ἄλλοτε μὲ τὴ διπλωματία, κλείνοντας μαζί τους συνθήκες εἰρήνης.

5. Οἱ Βυζαντινοὶ κάνουν μάταιες προσπάθειες νὰ κρατηθοῦν στὴν Ἰταλία

Οἱ Βυζαντινοὶ δὲν μπόρεσαν νὰ ἀποσπᾶσουν τὴ Σικελία ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς. Ἐκαμαν ὅμως ὅ,τι μπορούσαν, γιὰ νὰ κρατήσουν καὶ νὰ ἐπεκτείνουν τὶς κτήσεις τους στὴν Ἰταλία. Ὁ *Βασίλειος ὁ Α΄*, γιὰ νὰ ἔχη τὴ φιλία καὶ τὴν ὑποστήριξη τοῦ πάπα, ἔβαλε ἄλλο πατριάρχη στὴ θέση τοῦ Φωτίου. Ἀργότερα ὅμως οἱ Βυζαντινοὶ συνάντησαν δυσκολίες, γιατί στὴ Δύση δημιουργήθηκε ἓνα καινούριο ἰσχυρὸ κράτος, «*Ἡ Ἀγία ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους*», ποὺ ἤθελε δικές του καὶ τὶς βυζαντινὲς κτήσεις τῆς Κάτω Ἰταλίας. Ὁ Γερμανὸς ἡγεμόνας *Ῥοθων ὁ Α΄* ὀνόμασε τὸν ἑαυτό του «αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων», ἀφοῦ πῆρε κι αὐτὸς τὸ στέμμα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ πάπα, ὅπως παλιότερα ὁ Καρλομάγνος. Ζήτησε ἔπειτα τὴν ἀναγνώριση ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, πράγμα ποὺ ὁ *Νικηφόρος Φωκάς* δὲ θέλησε ν' ἀκούση. Οἱ σχέσεις καλυτέρεψαν, ὅταν ἔγινε αὐτοκράτορας ὁ *Τσιμισκῆς* καὶ ἔδωσε σύζυγο στὸν *Ῥοθωνα Β΄*, διάδοχο τοῦ θρόνου, τὴ βυζαντινὴ πριγκίπισσα Θεοφανώ.

Ὁ *Βασίλειος ὁ Β΄*, γιὰ νὰ προστατέψῃ τὶς βυζαντινὲς κτήσεις τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς, ζήτησε τὴ βοήθεια τῶν *Βενετῶν*, ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ γίνωνται ἰσχυρὴ ναυτικὴ δύναμη. Σ' ἀντάλλαγμα τοὺς παραχώρησε ναυτιλιακὲς διευκολύνσεις, στὰ βυζαντινὰ λιμάνια. Τέτοιες παραχωρήσεις ἔκαμαν ἀργότερα καὶ ἄλλοι βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες. Αὐτὴ ἡ τακτικὴ μὲ τὸν καιρὸ ἔγινε αἰτία νὰ περάσῃ τὸ ἐμπόριο τῆς Μεσογείου στὰ χέρια τῆς Βενετίας καὶ τῶν ἄλλων ναυτικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας. Τελικά, ὅπως θὰ δοῦμε στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, οἱ βυζαντινὲς κτήσεις ἔπεσαν στὰ χέρια τῶν *Νορμανδῶν*, ἐνὸς νέου γερμανικοῦ λαοῦ, ποὺ στράφηκε κι αὐτὸς ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου. Οἱ παραχωρήσεις στὴ Βενετία, τὸ ὀριστικὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν (ποὺ ἔγινε κι αὐτὸ στὸ τέλος τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, 1054), καὶ λίγο ἀργότερα ἡ κατάκτηση τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς ἦταν τρία μεγάλα πλήγματα γιὰ τὸ Βυζάντιο. Ἀπὸ τότε ἔπαψαν νὰ ἐπεμβαίνουν οἱ Βυζαντινοὶ στὴ Δύση καὶ ἄρχισαν νὰ ἐπεμβαίνουν οἱ Εὐρωπαῖοι στὴν Ἀνατολή.

Βυζαντινά ιστορημένα (ζωγραφισμένα) χειρόγραφα (κώδικες)

6. Ἡ τέχνη καὶ τὰ γράμματα σὲ ἀνθήση

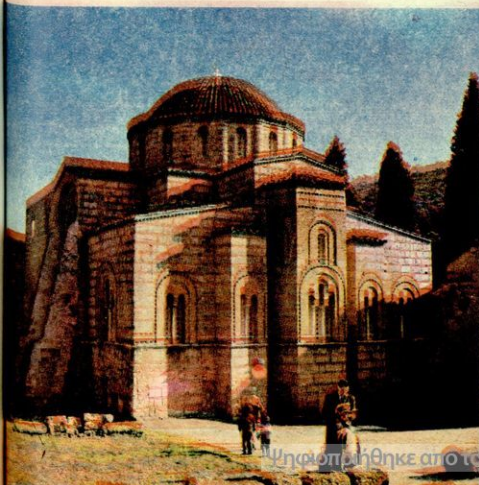
Πρώτα καλὰ σημάδια φάνηκαν, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τὴν προηγούμενη περίοδο. Στὰ χρόνια τῆς μακεδονικῆς δυναστείας καὶ ἀργότερα τὸ Βυζάντιο ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ὠραῖα δείγματα στὶς καλὲς τέχνες καὶ στὰ γράμματα.

Στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τῇ γλυπτικῇ οἱ ἱστορικοὶ μιλοῦν γιὰ μιὰ δευτέρη χρυσὴ ἐποχὴ. Ἡ πρώτη ἦταν στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τότε ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος ἐχτίσαν τὴν Ἀγία Σοφία, ποὺ ἦταν κάτι τὸ καινούριο στὴν ἀρχιτεκτονικὴ. Τώρα οἱ ἀρχιτέκτονες δημιουργοῦν τὸν καθαρὰ βυζαντινὸ ρυθμό, ποὺ ἡ ἐκκλησία ἔχει σχῆμα σταυροῦ μὲ τροῦλο. Καθαρὰ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ Νέα Ἐκκλησία (δὲ σώθηκε), ποὺ ἐχτίσε ὁ Βασίλειος ὁ Α΄ μέσα στὸν περίβολο τῶν ἀνακτόρων. Δείγματα τέτοιων ναῶν, μὲ μικρὲς παραλλαγές, εἶναι ἡ Καπνικαρέα, ἡ Καισαριανή, οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, ὁ ναὸς τοῦ Δαφνιοῦ, ὅλοι αὐτοὶ στὴν Ἀθήνα, ὁ Ὅσιος Λουκάς στὴ Βοιωτία καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Πολύ ώραία ἔργα ἔδωσαν ἐπίσης οἱ βυζαντινοὶ *ἀγιογράφοι*. Σ' αὐτὰ κατόρθωσαν νὰ συνταιριάσουν τὴν παλιὰ ἀγιογραφικὴ τέχνη, ποὺ ἤθελε αὐστηρὲς τὶς μορφές καὶ τὴ στάση τῶν Ἀγίων, μὲ κάτι ἀπὸ τὴ φυσικότητα καὶ τὴ χάρη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης. Θαυμάσια εἶναι τὰ *ψηφιδωτὰ* τοῦ *Δαφνιοῦ* καὶ τοῦ *Ὁσίου Λουκά*.

Στὰ γράμματα ἔχομε πολυδιαβασμένους *λογίους*, ποὺ παρουσιάζουν τὶς μελέτες τους μέσα σὲ συγγράμματα γνωστὰ μὲ τὸ ὄνομα *ἐγκυκλοπαίδειες*. Οἱ λόγιοι αὐτοὶ εἶχαν μεγάλη ἀρχαιομάθεια. Μελετοῦσαν τοὺς ἀρχαίους Ἑλλήνες συγγραφεῖς, τοὺς ἐρμήνευαν καὶ τοὺς ἔκαναν γνωστοὺς στὴν ἐποχὴ τους. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο βοήθησαν πολὺ τὸ Βυζάντιο νὰ συνδεθῇ στενὰ μὲ τὸ ἀρχαῖο ἐλληνικὸ παρελθόν. Μὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι Βυζαντινοί, ποὺ εἶχαν ἀνώτερες θέσεις, ἦταν μορφωμένοι ἄνθρωποι καὶ ἤξεραν ὄχι μόνον νὰ διαβάζουν ἀλλὰ καὶ νὰ γράφουν σὲ ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα. Ὁνομαστὸς λόγιος τὴν περίοδο αὐτὴ ἦταν ὁ *Μιχαὴλ Ψελλός*.

Ἀριστερά : Τὸ Δαφνί.
Δεξιὰ : Ψηφιδωτὸ ἀπὸ τὴ Σταύρωση
τοῦ Δαφνιοῦ

ΤΟ ΗΞΕΡΕΣ ΑΥΤΟ;

Οἱ Σαρακηνοὶ στὴν Κρήτη καὶ ὁ Νίκων ὁ Μετανοεῖτε

— Ἐπειδὴ στὰ 136 χρόνια κατοχῆς τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς πολλοὶ Κρητικοὶ ἐξισλαμίστηκαν, ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἔστειλε τὸν ἱεραπόστολο *Νίκωνα* νὰ τοὺς ἐπαναφέρῃ στὴν ὀρθή πίστη. Ὁ Νίκων ἔμεινε γνωστός μὲ τὸ ὄνομα *Νίκων ὁ Μετανοεῖτε*, γιατί στὰ κηρύγματά του συνεχῶς ἐπαναλάμβανε αὐτὴ τὴ λέξη.

Ἀκριτικὰ τραγούδια

— Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πολὺστιχο ἐπικὸ ποίημα «*Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας*» οἱ λαογράφοι ἔχουν συγκεντρώσει πληθὸς ἄλλα ἀκριτικὰ τραγούδια, ποὺ συνήθιζε νὰ τὰ τραγουδᾷ ὁ λαὸς ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ παρουσιάζει τὸ Διγενὴ νὰ ψυχομαχῇ:

*Ὁ Διγενῆς ψυχομαχεῖ κι ἡ γῆ τότε τρομάσσει.
Βροντᾷ κι ἀστράφτει ὁ οὐρανὸς καὶ σειέται ὁ ἀπάνω κόσμος,
κι ὁ κάτω κόσμος ἄνοιξε καὶ τρίζουν τὰ θεμέλια,
κι ἡ πλάκα τὸν ἀνατριχιά πῶς θὰ τότε σκεπάσῃ,
πῶς θὰ σκεπάσῃ τὸν αἰτὸ τῆς γῆς τὸν ἀντρειωμένο...*

Ἐνα ἄλλο τὸν παρουσιάζει νὰ παλεύῃ μὲ τὸ Χάρο στὰ μαρμαρένια ἀλώνια:

*...Καὶ πῆγαν καὶ παλαίψανε στὰ μαρμαρένια ἀλώνια.
Κι ὅθε χτυπάει ὁ Διγενῆς τὸ αἷμα αὐλάκι κάνει,
κι ὅθε χτυπάει ὁ Χάροντας τὸ αἷμα τράφο κάνει.*

Ὁ Παλαμᾶς γιὰ τὸ Βασίλειο τὸ Βουλγαροκτόνο

— Ὁ Κωστής Παλαμᾶς ἔχει γράψει ἓνα πολὺστιχο ἐπικὸ ποίημα γιὰ τὸ Βασίλειο Βουλγαροκτόνο. Εἶναι «*Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ*». Μέσα σ' αὐτὸ ἐξιστορεῖ καὶ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Βασιλείου στὴν Ἀθήνα καὶ τὸ προσκύνημα τῆς Παναγίας μέσα στὸν Παρθενῶνα. Ἐκεῖ εἶναι καὶ ἡ ὡραία περιγραφή τῆς Ἀθήνας, ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸ γνωστὸ

*Πρωί, καὶ λιοπερίχυτη καὶ λιόκαλ' εἶναι ἡ μέρα
κι ἡ Ἀθήνα ζαφειρόπετρα στῆς γῆς τὸ δαχτυλίδι.*

Πορφυρογέννητοι καὶ μεγάλοι ἀξιωματοῦχοι

— «*Πορφυρογέννητοι*» ὀνομάζονταν οἱ αὐτοκράτορες ποὺ εἶχαν γεννηθῇ σὲ καιρὸ ποὺ βασίλευε ὁ πατέρας τους.

—“Ο,τι περίπου εἶναι σήμερα οἱ ὑπουργοί, ἦταν στὸ Βυζάντιο οἱ *λογοθέτες*. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ ὀνομαζόταν *μέγας δομέστικος*, ὁ ὑπουργὸς οἰκονομικῶν *λογοθέτης τοῦ γενικοῦ* ἢ *μέγας λογοθέτης*, τῶν συγκοινωνιῶν *λογοθέτης τοῦ δρόμου* κλπ.

Κρατικὰ μονοπώλια τοῦ Βυζαντίου

— Στὸ Βυζάντιο τὸ κράτος εἶχε τὸ μονοπώλιο εἰδῶν πολυτελείας, ὅπως τὰ σμάλτα, τὰ πορφυρά ἐνδύματα, τὰ ἐλεφαντουργήματα, τὰ χρυσὰ καὶ ἀσημένια σκεύη, τὰ μεταξωτὰ εἶδη κ.ἄ. καὶ εἶχε τεράστια ἔσοδα.

Κώδικες καὶ συναξάρια

— Στὰ χρόνια τοῦ Βυζαντίου δὲν εἶχε ἀκόμα ἀνακαλυφθῇ ἡ τυπογραφία. *Οἱ κώδικες*, δηλ. τὰ βιβλία τῆς ἐποχῆς, γράφονταν μὲ τὸ χέρι ἐπάνω σὲ *πάπυρους* καὶ *περγαμηνές* καὶ κόστιζαν πολὺ. Γιὰ νὰ γίνῃ μιὰ βιβλιοθήκη μὲ πολλοὺς τόμους, χρειαζόταν μόχθος καὶ χρόνος πολὺς καὶ μεγάλη δαπάνη. Τὰ *χειρόγραφα* ἦταν συνήθως δουλειὰ τῶν μοναχῶν. Μερικὰ ἦταν εἰκονογραφημένα μὲ ωραιότατες θρησκευτικὲς παραστάσεις. Ἔτσι τὰ μοναστήρια εἶχαν γίνῃ ἕνα εἶδος τυπογραφεία τῆς ἐποχῆς. Πολλὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ συγγράμματα σώθηκαν χάρις στὰ ἀντίγραφα ποὺ κράτησαν σὲ διάφορα μοναστήρια.

— Πολὺ συνηθισμένο ἀνάγνωσμα τῶν Βυζαντινῶν ἦταν οἱ *βίοι Ἁγίων* ἢ *συναξάρια*.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1) Τί θυμάσαι από τα πρόσωπα και τα πράγματα της μακεδονικής δυναστείας;

— Σ' αυτό το ποτάμι ξπαθε την πρώτη πανωλεθρία ό Σαμουήλ:

Σ - - - - -

— Στρατηγός του Βουλγαροκτόνου με θαλασσί επώνυμο:

Ν - - - - - Ο - - - - -

— Ή μάχη στο μέρος αυτό άνοιξε στο Βουλγαροκτόνο τις πύλες της Βουλγαρίας : Κ - - - - -

— Βούλγαρος ήγεμόνας με όνομα Έβραίου Κριτή: Σ - - - - -

— Το μικρό όνομα του Διγενή Άκρίτα: Β - - - - -

— Στρατηγός του Βουλγαροκτόνου με όνομα ψαριού:

Ξ - - - - -

— Ήθελε νά ονομάζεται «Τσάρος των Βουλγάρων και των Ρωμαίων»: Σ - - - - -

— Τόποι αντιγραφής των βιβλίων: μ - - - - -

— Τα βιβλία ήταν τότε χ - - - - - και γράφονταν επάνω σε π - - - - - ή π - - - - -

— Συνηθισμένο ανάγνωσμα των Βυζαντινών: Σ - - - - -

— Τα βιβλία που έδειχναν την πολυμάθεια των βυζαντινών λογίων: έ - - - - -

— Έτσι λέγονταν οί αυτοκράτορες που είχαν γεννηθί ένώ βασίλευε ό πατέρας τους: Π - - - - -

— Έτσι λέγονταν τότε οί ύπουργοί: Λ - - - - -

— Ό τίτλος του άρχηγού του στρατού ήταν Μ - - - - -

Δ - - - - -

καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου

Δ - - - - - τοῦ Π - - - - -

— Ὁ Βασίλειος ὁ Α' ἔχτισε τὴ Ν - - Ἐ - - - - - ποῦ ἦταν
καθαρὰ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ.

— Ὁ Τσιμισκὴς συμπεθέρεψε μὲ τὸ γερμανὸ ἡγεμόνα Ὁ - - - -
τοῦ τοῦ ἔδωσε τὴν πριγκίπισσα Θ - - - - - γιὰ γυναῖκα
τοῦ γιοῦ του καὶ ὁ Βασίλειος Β' συμπεθέρεψε μὲ τοὺς Ρώσους,
δίνοντας τὴν ἀδελφή του Ἀ - - - σύζυγο τοῦ ἡγεμόνα τους
Β - - - - -

(Ἄννα - Ὅθωνα - Μέγας Δομέστικος - Νέα Ἐκκλησία - μονα-
στήρια - Λογοθέτες - συναξάρια - ἐγκυκλοπαίδειες - Πορφυρογέν-
νητοι - Θεοφανῶ - Βλαδίμηρου - παπύρους - περγαμηνές -
χειρόγραφα - Δρουγγάριος τοῦ Πλωίμου - Σπερχειὸς - Νικηφόρος
Οὐρανός - Συμεών - Σαμουήλ - Κλειδί - Βασίλειος - Ξιφίας)

2) Δίνεται ἓνα σύνολο προσώπων, ποῦ ἀναφέρονται στὰ χρόνια τῆς
μακεδονικῆς δυναστείας

Α = Βασίλειος Α' ὁ Μακεδών, Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας,
Ὁρόφυας, Νάσαρ, Νικηφόρος Φωκάς, Νίκων, Ἰωάννης Τσιμισκῆς,
Σαμουήλ, Συμεών, Νικηφόρος Οὐρανός, Νικηφόρος Ξιφίας,
Ὅθων, Βλαδίμηρος, Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος.

Χώρισέ το στὰ ὑποσύνολά του:

Αὐτοκράτορες:.....

Στρατηγοί:.....

Ναύαρχοι:.....

Στρατηγοὶ ποῦ ἔγιναν αὐτοκράτορες:.....

Ξένοι ηγεμόνες:.....

Λόγιοι:.....

Ίεραπόστολοι:.....

Μυθικοί ήρωες:.....

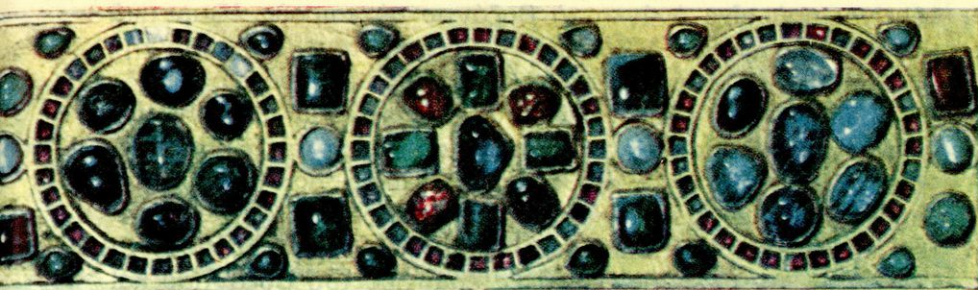
3) Ὑπὲρ ἢ ἐναντίον;

Ἀπὸ τὰ παρακάτω γεγονότα ἄλλα ἦταν ὑπὲρ τοῦ Βυζαντίου, δηλ. στερέωναν τὴ δύναμή του, καὶ ἄλλα ἦταν ἐναντίον του, δηλ. τὸ ἔφερναν σὲ δύσκολη θέση. Διάβασέ τα καὶ βάλε μπροστὰ ἀπὸ τὸ καθένα Υ (ὑπὲρ) ἢ Ε (ἐναντίον).

Οἱ Μακεδόνες αὐτοκράτορες:

- Πέρασαν σὲ ἀντεπίθεση ἐναντίον τῶν Ἀράβων καὶ ἀπομάκρυναν τὸν ἀραβικὸ κίνδυνο.
- Πολέμησαν τοὺς Βουλγάρους, ὥσπου ὁ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος ὑπέταξε τὸ κράτος τους.
- Ἀνέπτυξαν φιλικὲς σχέσεις μὲ τοὺς Ρώσους καὶ τοὺς ἔφεραν στὸ χριστιανισμὸ.
- Γιὰ νὰ ἔχουν τὴν ὑποστήριξη τῶν Βενετῶν ἐναντίον τῶν Σαρακενῶν τοὺς ἔκαμαν μεγάλες ναυτιλιακὲς διευκολύνσεις.
- Οἱ τελευταῖοι τῆς δυναστείας ἄφησαν νὰ γίνῃ ὀριστικὸ τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν.

Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ (1057-1204)

1. Κυριότεροι αυτοκράτορες και γεγονότα

Ἡ δόξα τῆς μακεδονικῆς δυναστείας σταμάτησε ἀπότομα μὲ τὸ θάνατο τοῦ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου (1025). Οἱ διάδοχοί του δὲν φάνηκαν τὸ ἴδιο ἱκανοὶ καὶ ἄφησαν τὸ κράτος νὰ πάρῃ τὸν κατήφορο. Ἀπὸ τὸν κατήφορο αὐτὸ τὸ συγκράτησαν προσωρινὰ οἱ Κομνηνοί, ποὺ βασίλεψαν ἕνα ὁλόκληρο αἰῶνα. Στὰ χρόνια τους τὸ Βυζάντιο γνώρισε ἄλλη μιὰ περίοδο ἀκμῆς, ποὺ ἦταν καὶ ἡ τελευταία.

Οἱ μεγάλοι αυτοκράτορες αὐτῆς τῆς οἰκογένειας ἦταν:

ὁ Ἀλέξιος Α' (1081-1118),

ὁ Ἰωάννης Β' (1118-1143) καὶ

ὁ Μανουὴλ Α' (1143-1180).

Τοὺς Κομνηνοὺς διαδέχτηκαν οἱ Ἀγγελοι (1185-1204). Ἀλλὰ οἱ αυτοκράτορες τῆς δυναστείας τῶν Ἀγγέλων δὲν ἦταν

ἐκεῖνοι ποὺ εἶχε ἀνάγκη τὸ Βυζάντιο σὲ καιροὺς ἐξαιρετικά δύσκολους, ὅπως θὰ δοῦμε. Ἡ βασιλεία τους ἔληξε μὲ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους.

Στὸν ἐνάμιση αὐτὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Ἀγγέλων ἔγιναν μερικά ἀποφασιστικῆς σημασίας γεγονότα. Τὸ Βυζάντιο δέχτηκε ἀσταμάτητες ἐπιθέσεις ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χάσῃ τὰ περισσότερα ἐδάφη του καὶ τελικὰ νὰ ὑποκύψῃ. Στὴν Ἀνατολὴ οἱ *Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι* ἀπέσπασαν τὴ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη τὶς ἀσιατικὲς ἐπαρχίες τοῦ Βυζαντίου καὶ ἵδρυσαν σουλτανάτο στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἀπὸ τὸ βορρῆ οἱ *Πατινῆκοι* καὶ οἱ *Οὐγγροι* συνέχισαν τὶς ἐπιδρομὲς τους, ἐνῶ οἱ *Σέρβοι* καὶ οἱ *Βούλγαροι* ἀνασύστησαν τὰ κράτη τους στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο. Στὴ Δύση ἀπὸ πολὺ νωρὶς οἱ *Νορμανδοὶ* ἔγιναν κύριοι τῶν βυζαντινῶν κτήσεων στὴν Ἰταλία καί, στὴ συνέχεια, ἐπιχείρησαν νὰ καταλύσουν τὸ Βυζάντιο μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ καταστρεπτικὲς ἐπιδρομὲς. Ὅ,τι δὲν μπόρεσαν νὰ καταφέρουν οἱ Νορμανδοί, τὸ πέτυχαν ὁ πάπας καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης μὲ τὶς *σταυροφορίες*.

2. Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι: οἱ νεοφώτιστοι τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἀνατολή

Ἐπειτα ἀπὸ τὶς μεγάλες του κατακτήσεις ὁ ἀραβικὸς κόσμος εἶχε ἀρχίσει νὰ παρακμάζῃ. Αἰτίες στάθηκαν: τὸ μεγάλο ἄπλωμα τοῦ ἀραβικοῦ κράτους σὲ τρεῖς ἡπείρους (Ἀσία, Ἀφρικὴ καὶ Εὐρώπη), τὸ κομματίασμά του σὲ μικρότερα χαλιφάτα καὶ οἱ ἐσωτερικὲς διαιρέσεις. Γιὰ τὸ Βυζάντιο οἱ Ἀραβες ἔπαψαν νὰ ἀποτελοῦν κίνδυνο ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ αὐτοκράτορες τῆς μακεδονικῆς δυναστείας πέρασαν ἀπὸ τὴν ἄμυνα στὴν ἀντεπίθεση καὶ στερέωσαν τὰ ἀνατολικά σύνορα τοῦ κράτους σὲ μεγάλο βάθος.

Ἀλλὰ μετὰ τὶς νίκες τῶν μακεδόνων αὐτοκρατόρων ἔγινε κάτι ἀνάλογο μὲ ὅ,τι ἐπακολούθησε τοὺς νικηφόρους πολέμους τοῦ Ἡρακλείου. Ἐνας ἄλλος λαός, μογγολικῆς καταγωγῆς, οἱ *Τοῦρκοι*, ἦρθε νὰ πάρῃ τὴ θέση τῶν Ἀράβων. Πρῶτοι οἱ *Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι*, ὅπως ὀνομάστηκαν ἀπὸ τὸ φύλαρχό τους *Σελτζούκ*, μετακινήθηκαν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ σημερινοῦ Τουρκεστὰν στὰ

τέλη του 10ου αιώνα και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του χαλιφάτου της Βαγδάτης. Έκεί δέχτηκαν τη θρησκεία του ισλάμ και με άρχηγό τους τον *Τογρούλ* πήραν την εξουσία στα χέρια τους.

Μέσα στον 11ο αιώνα οι Σελτζούκοι απέσπασαν χωρίς μεγάλη δυσκολία τις βυζαντινές επαρχίες στη Μεσοποταμία, τη Συρία και την Παλαιστίνη. Στο Βυζάντιο η εξουσία είχε παραλύσει από τις διαμάχες ανάμεσα στους Δυνατούς (όπως ονομάζονταν οι ισχυροί γαιοκτήμονες) και τους Παλατιανούς. Έτσι δέ βρέθηκε κανείς να κινηθῇ ἔγκαιρα ἐναντίον τῶν Σελτζούκων.

Ἐπειτα ἦρθε ἡ σειρά τῆς Ἀρμενίας. Αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου ἦταν τότε ὁ γενναῖος *Ρωμανὸς Δ΄ ὁ Διογένης*. Ὁ Ρωμανὸς εἶδε τὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεχε ἡ αὐτοκρατορία ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους καὶ ὀργάνωσε νικηφόρες ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τους. Στὸ τέλος ἔκαμε τὸ σφάλμα νὰ ἀπορρίψῃ εἰρηνευτικὲς προτάσεις τοῦ ἀντιπάλου του καὶ μὲ τὸ μισθοφορικὸ στρατό του νὰ προχωρήσῃ μέσα στὴν Ἀρμενία. Σὲ μιὰ μάχη ποὺ ἐγίνε στο *Ματζικέρτ* (1071) ὁ βυζαντινὸς στρατὸς διαλύθηκε καὶ ὁ Ρωμανὸς πιάστηκε αἰχμάλωτος. Ὁ σουλτάνος *Ἄλπ-Ἀρσλάν* φέρθηκε μὲ γενναιοψυχία καὶ τοῦ χάρισε τὴ ζωή, ὅχι φυσικὰ χωρὶς ἀνταλλάγματα. Στὴν Κωνσταντινούπολη οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ρωμανοῦ τὸν περιέμεναν γιὰ νὰ τὸν τυφλώσουν καὶ νὰ τὸν στείλουν ἐξορία. Ἡ ἥττα στο *Ματζικέρτ* ἦταν μεγάλο πλήγμα γιὰ τὸ Βυζάντιο, γιατί ἀφῆσε ἀνοιχτὸ τὸ δρόμο στὴν προέλαση τῶν Σελτζούκων.

Πραγματικὰ ὁ ἐπόμενος σουλτάνος προχώρησε ἀνεμπόδιστα μέσα στὴ Μικρὰ Ἀσία, φτάνοντας ὡς τὴ Χρυσούπολη (1079). Ἐνας ἀπὸ τοὺς κληρονόμους του, ὁ *Σουλεϊμάν*, ἱδρυσε τὸ *σουλτανάτο τῆς Ρωμανίας* μὲ πρωτεύουσα τὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας, κοντὰ στὴν Κωνσταντινούπολη. Χάνοντας τὴ Μ. Ἀσία, τὸ Βυζάντιο πάθαινε ἓνα θανάσιμο ἀκρωτηριασμό, γιατί ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἔδινε τοὺς καλύτερους στρατιῶτες καὶ στρατηγούς καὶ τοὺς περισσότερους φόρους.

Οἱ *Κομνηνοὶ* δὲν ἔμειναν ἀδιάφοροι μπροστὰ στὴν κατάσταση ποὺ δημιουργήθηκε στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἀλλὰ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ κάνουν ἓνα πολυμέτωπο ἀγῶνα καὶ κυρίως ἔπρεπε νὰ

συγκεντρώσουν τις προσπάθειές τους στην αντιμετώπιση των Νορμανδών και των σταυροφόρων. Έτσι δὲν στάθηκε δυνατόν νὰ ὀργανώσουν μεγάλες ἐκστρατείες, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἡράκλειος, καὶ νὰ ἀπαλλάξουν τὴ Μικρὰ Ἀσία ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους.

Σημαντικὴ ἦταν ἡ ἐπιτυχία τοῦ Ἀλέξιου Α' Κομνηνοῦ νὰ στρέψῃ τὸ κύμα τῶν σταυροφόρων ἐναντίον τῶν Σελτζούκων καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὴ Νίκαια, τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ μερικὲς ἀκόμη ἀπὸ τὶς ἀσιατικὲς ἐπαρχίες. Οἱ Σελτζοῦκοι ἔκαμαν τότε πρωτεύουσά τους τὸ Ἰκόνιο.

Συνεχίζοντας τὸ ἔργο τοῦ πατέρα του ὁ Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς ὁδήγησε τὸ βυζαντινὸ στρατὸ σὲ νικηφόρες ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Σελτζούκων. Μὲ τὶς ἐπιχειρήσεις αὐτὲς ἄπλωσε τὴν κυριαρχία τοῦ Βυζαντίου καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας.

Τὸ ἴδιο πῆγε νὰ κάμῃ καὶ ὁ γιὸς του Μανουὴλ Α' Κομνηνός. Στὴν ἀρχὴ εἶχε ἐπιτυχίες. Ἀλλὰ σὲ μιὰ μάχη στὸ Μυριοκέφαλο (1176) ὁ στρατὸς του ἔπαθε μεγάλη καταστροφή. Ἡ δευτέρη αὐτὴ ἡττα τῶν Βυζαντινῶν ἄφηνε πιά τελείως ἀνυπεράσπιστη τὴ Μικρὰ Ἀσία στὸ ἔλεος τῶν Τούρκων.

3. Νορμανδοὶ καὶ σταυροφόροι ἀπὸ τὴ Δύση σὲ ἀλλεπάλληλα κύματα

α) Ἐπιδρομὲς Νορμανδῶν

Ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία δέχτηκε ἀλλεπάλληλες ἐπιθέσεις ἀπὸ διάφορους λαοὺς στὰ ἀνατολικά καὶ βόρεια σύνορά της. Στὴ Δύση ἐπιχείρησε νὰ ἀπλωθῇ στὰ ἐδάφη τῆς παλαιᾶς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, χωρὶς μεγάλη ἐπιτυχία. Πάντως σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ γραμμὴ τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους δὲν ἀπειλήθηκε σοβαρὰ ἀπὸ κανένα.

Στὰ χρόνια τῶν Κομνηνῶν ἀρχίζει ἓνα τρίτο ρεῦμα ἐπιθέσεων, αὐτὴ τὴ φορά ἀπὸ τὴ Δύση πρὸς τὴν Ἀνατολή. Τὸ ρεῦμα αὐτὸ τὸ ἐγκαينίασαν οἱ *Νορμανδοί*. Οἱ Νορμανδοὶ ξεκίνησαν ἀπὸ τὴ Σκανδιναβία καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴ βόρεια Γαλλία. Ἀπὸ ἐκεῖ κατέβηκαν καὶ στὴν Ἰταλία καὶ μὲ ἀρχηγό τους τὸ *Ροβέρτο*

Γουισκάρδο ἵδρυσαν τὸ βασίλειο τῶν δυὸ Σικελιῶν. Τὸ 1071 ἔπεσε στὰ χέρια τους καὶ ἡ τελευταία βυζαντινὴ κτῆση στὴν Ἰταλία. Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὸ οἱ Νορμανδοὶ στράφηκαν ἐναντίον τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ τῆς Ἀδριατικῆς καὶ ἔκαμαν τρεῖς καταστρεπτικὰς ἐπιδρομὰς ἐναντίον του.

Στὴν πρώτη (1081-1085) οἱ Νορμανδοὶ ἀποβιβάστηκαν στὴν Ἠπειρο. Ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνός, ποὺ τοὺς περίμενε, εἶχε ἐτοιμάσει στρατὸ καὶ παράλληλα ἔκλεισε συμμαχία μὲ τοὺς Βενετούς, κάνοντάς τους ἐμπορικὰς διευκολύνσεις. Οἱ Βενετοὶ νίκησαν τοὺς Νορμανδοὺς στὴ θάλασσα. Στὴ στεριά νικήθηκε ὁ βυζαντινὸς στρατὸς καὶ οἱ Νορμανδοὶ προχώρησαν λεηλατώντας καὶ καταστρέφοντας ὡς τὴ Θεσσαλία καὶ πολιορκῆσαν τὴ Λάρισα. Ἀναγκάστηκαν ὅμως νὰ λύσουν τὴν πολιορκία καὶ νὰ γυρίσουν πίσω στὴν Ἰταλία, γιατί ὁ Ἀλέξιος τοὺς ἔφερε σὲ δύσκολη θέση.

Ἡ δεύτερη ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν ἔγινε στὰ χρόνια τοῦ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ (1147). Μὲ ἀρχηγό τους τὸ Ρογήρο Β' οἱ Νορμανδοὶ κυρίεψαν τὴν Κέρκυρα καὶ κατόπιν ξεχύθηκαν καὶ

Μεσαιωνικὸ κάστρο στὴν Ἰταλία

ληηλάτησαν πολλά ἑλληνικά παράλια. Ἰδιαίτερα τοὺς τράβηξαν ἡ *Θήβα* καὶ ἡ *Κόρινθος*, ποὺ εἶχαν ἀνεπτυγμένη βιοτεχνία μεταξιοῦ. Οἱ ἐπιδρομεῖς, ἀφοῦ λήστεψαν τὰ σπίτια καὶ τὶς ἐκκλησίαις, πῆραν μαζί τους στὴ Σικελία πολλοὺς μεταξοβιοτέχνες, γιὰ νὰ ἀναπτύξουν ἐκεῖ τὴ μεταξουργία. Οἱ ἐπιδρομὲς αὐτὲς δὲν εἶχαν συνέχεια, γιατί ὁ Μανουὴλ μετέφερε τὸν πόλεμο στὴν ἴδια τὴν Ἰταλία. Τελικὰ ὅμως δὲν μπόρεσε νὰ κρατήσει τὶς πόλεις ποὺ κυρίεψε ἐκεῖ.

Τὴν τρίτη φορά οἱ Νορμανδοὶ μὲ βασιλιά τους τὸν *Γουλιέλμο Β'* ἦρθαν στὴν Ἑλλάδα καλεσμένοι ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ αὐτοκράτορα *Ἀνδρόνικου Α' Κομνηνοῦ* (1185). Ὁ στρατός τους ἀποβιβάστηκε στὴν Ἡπειρο καὶ ὁ στόλος κατέλαβε τὰ νησιά τοῦ Ἰονίου. Ἀπὸ ἐκεῖ προχώρησαν καὶ πολιορκήσαν τὴ *Θεσσαλονίκη*. Ἡ πόλη ἔπρεπε ἔπειτα ἀπὸ ἥρωικὴ ἄμυνα τῶν κατοίκων τῆς καὶ οἱ ἐπιδρομεῖς ἔκαναν φοβερὲς σφαγὲς καὶ λεηλασίες. Στὴ συνέχεια οἱ Νορμανδοὶ ἔβαλαν στόχο τους τὴν Κωνσταντινούπολη. Στὸ μεταξὺ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου ἐγίνε ὁ *Ἰσαάκιος Ἀγγελος*. Οἱ Νορμανδοὶ νικήθηκαν ἀπὸ τὸ στρατηγὸ τοῦ *Ἀλέξιο Βρανᾶ* καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Ἑλλάδα.

β) Σταυροφορίες

Ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ ἔφερε τὴ διάλυση τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἦταν οἱ *σταυροφορίες*. Σταυροφορίες λέγονται οἱ ἐπιχειρήσεις ποὺ ἔκαναν οἱ χριστιανοὶ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, γιὰ νὰ ἀπελευθερώσουν τοὺς Ἀγίους Τόπους ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους. Τὰ μέρη ὅπου ἔζησε καὶ μαρτύρησε ὁ Θεάνθρωπος εἶχαν γίνε τόπος προσκυνήματος γιὰ τοὺς χριστιανοὺς. Οἱ Ἀραβες κατακτητὲς δὲν ἔφεραν σοβαρὰ ἐμπόδια σ' αὐτό. Ἀλλὰ ὅταν ἡ Παλαιστίνη ἔπρεπε στὰ χέρια τῶν Σελτζούκων, τὰ πράγματα δυσκόλεψαν πολὺ. Ἡ κατάσταση αὐτὴ δημιούργησε θρησκευτικὸ ἀναβρασμὸ στὴ Δύση. Ὁ πάπας, ποὺ ἦταν ἀναγνωρισμένος ἀρχηγὸς ὅλης τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, μπόρεσε εὐκόλα νὰ κινητοποιήσει τοὺς λαοὺς σὲ ἱερὸ πόλεμο ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Στὸ κάλεσμά του ἔτρεξαν πλήθη ἐνδιαφερομένων: ἀπλοὶ ἄνθρωποι ποὺ φλέγονταν ἀπὸ χριστιανικὴ πίστη· τυχοδιῶκτες ποὺ βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναζητήσουν τὴν τύχη τους στὴν

παραμυθένια Ἀνατολή· ἱππότες ποὺ εἶδαν νὰ ἀνοίγωνται μπροστά τους μεγάλοι ὀρίζοντες γιὰ δράση· φεουδάρχες, δηλ. μεγάλοι γαιοκτήμονες, ποὺ φιλοδοξοῦσαν ν' ἀποκτήσουν καινούρια φέουδα· ἔμποροι ποὺ ἐκμεταλλεύτηκαν τὴν εὐκαιρία νὰ ἀπλώσουν τὸ διαμετακομιστικὸ τους ἐμπόριο στὰ λιμάνια καὶ τὶς ἀγορὲς τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ὁ ἴδιος ὁ πάπας, παράλληλα πρὸς τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἀγίων Τόπων, ἀπέβλεπε συγκεκαλυμμένα στὴν ὑποταγὴ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας στὴ Δυτικὴ.

Σταυροφορίες ἔγιναν πολλὲς (μεταξὺ 1096-1270), ἀλλὰ περισσότερη σχέση μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Βυζαντίου ἔχουν ἡ πρώτη, ἡ τρίτη καὶ ἡ τέταρτη. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ πῆραν μέρος σ' αὐτὲς ὀνομάστηκαν ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς *σταυροφόροι*, γιατί εἶχαν ραμμένο στὸ ροῦχο τους ἓνα πάνινο κόκκινο σταυρό. Ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ὁ σκοπὸς ἦταν καθαρότερα θρησκευτικός, σιγὰ σιγὰ φάνηκε ὅτι οἱ ἡγεμόνες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἤθελαν νὰ ἐπεκτείνουν τὴν κυριαρχία τους σὲ ἐδάφη τῆς Ἀνατολῆς. Σὲ πολλὲς σταυροφορίες τὸ βυζαντινὸ κράτος ἔγινε πέρασμα καὶ στὴν τέταρτη σταυροφορία στόχος τῶν σταυροφόρων. Στὸ πέρασμά τους οἱ σταυροφόροι δημιουργοῦσαν σοβαρὰ προβλήματα, γιατί τὰ πλήθη αὐτὰ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ τροφίμα καὶ πολλὲς φορὲς ξεχύνονταν σὲ ἀρπαγὲς καὶ ἄλλες βαρβαρότητες.

Ἡ *πρώτη σταυροφορία* κράτησε τέσσερα χρόνια (1095-1099). Πρῶτα ξεκίνησε μιὰ προφυλακὴ ἀπὸ ἀσύντακτες μάζες ἀνδρῶν καὶ γυναικοπαίδων μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ μοναχὸ *Πέτρο τὸν Ἐρημίτη*. Ἐπειτα ἀπὸ μακρὰ πορεία μέσα ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη καὶ τὰ Βαλκάνια, ἔφθασαν στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνὸς τοὺς πέρασε ἀπέναντι στὴ Μικρὰ Ἀσία, ἀλλὰ ἐκεῖ τοὺς ἀποδεκάτισαν οἱ Σελτζοῦκοι καὶ μόνο λίγα ἀπομεινάρια γύρισαν πίσω στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀκολούθησε ἡ τακτικὴ ἐκστρατεία μὲ τέσσερα στρατιωτικὰ σώματα, ποὺ ξεκίνησαν ἀπὸ διαφορετικὰ σημεῖα τῆς Εὐρώπης μὲ διαφορετικούς ἀρχηγούς καὶ συγκεντρώθηκαν στὴν Πόλη. Ὁ Ἀλέξιος Α΄, ὅπως ἔχομε δεῖ, μὲ ἐπιδεξιότητα τοὺς χρησιμοποίησε ἐναντίον τῶν Σελτζοῦκων, γιὰ νὰ ξαναπάρῃ τὴ Νίκαια καὶ ἄλλες πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας. Οἱ σταυροφόροι διέσχισαν τὴ Μ. Ἀσία ἀπὸ τὰ Β.Δ. στὰ Ν.Α. μέσα σὲ ἀφάνταστες δυσκολίες καὶ τρομερὲς ἀπώλειες σὲ

άνθρωπινες ζωές. Ἡ συγκίνησή τους ἦταν ἀπερίγραπτη, ὅταν κάποτε πάτησαν τὰ ἱερὰ χῶματα τῆς Παλαιστίνης. Τέλος μὲ ὀρμητικὴ ἔφοδο ἔγιναν κύριοι τῆς Ἱερουσαλὴμ (15.7.1099), ἀφήνοντας τὴν ἐκδικητικὴ τους μανία νὰ ξεσπάσῃ ἐναντίον τῶν ἀλλοθρήσκων.

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἀγίων Τόπων οἱ σταυροφόροι ἱδρυσαν δικά τους φεουδαρχικὰ κράτη, μὲ σπουδαιότερο τὸ *Βασίλειο τῆς Ἱερουσαλὴμ*. Ὁ βασιλιάς του *Γοδεφρείδος ντὲ Μπουγιὸν* πῆρε τὸν τίτλο τοῦ *προστάτη τοῦ Ἀγίου Τάφου*. Ὁ πάπας ἐπίσης διόρισε δικό του πατριάρχη τῆς Ἱερουσαλὴμ.

Ἡ *τρίτη σταυροφορία* (1189-1193) ἔγινε γιατί ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου ἀνακατέλαβε τὴν Ἀγία Πόλη. Αὐτὴ τὴ φορὰ πῆραν μέρος στὴν ἐκστρατεία οἱ τρεῖς μεγαλύτεροι βασιλιάδες τῆς Εὐρώπης, χωρὶς τελικὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἱερουσαλὴμ. Ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς, ὁ βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας *Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος*, περνώντας ἀπὸ τὴν *Κύπρο*, τὴν ἀπέσπασε ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς (1191) καὶ τὴν παρεχώρησε στὸ *Γάλλο βασιλιά τῆς Ἱερουσαλὴμ Λουζινιάν*.

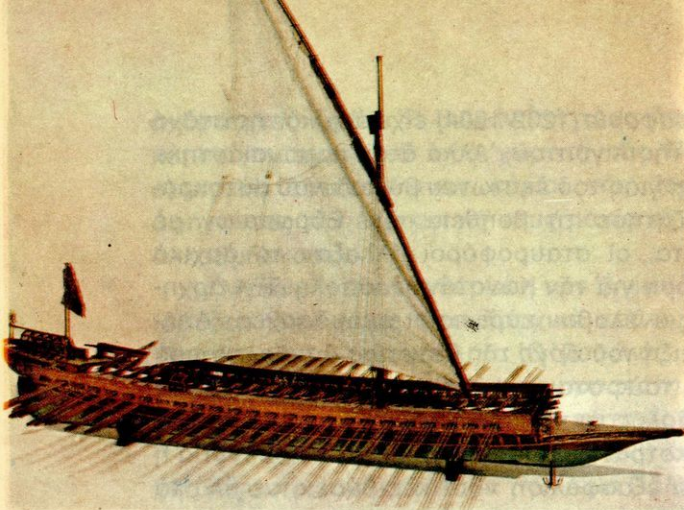
Ἡ σταυροφορία τοῦ Πέτρου τοῦ Ἑρημίτη, (μικρογραφία)

Ἡ τέταρτη σταυροφορία (1202-1204) εἶχε ἀρχικὸ τῆς στόχο τοὺς μουσουλμάνους τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλὰ ὅταν παρουσιάστηκε ὁ Ἀλέξιος Δ΄ Ὑγγελος, γιὸς τοῦ ἑκπρωτου βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Ἰσαάκιου, καὶ ζήτησε τὴ βοήθεια τῶν Εὐρωπαίων μετεράστια ἀνταλλάγματα, οἱ σταυροφόροι ἄλλαξαν τὸ ἀρχικὸ σχέδιο καὶ ἔβαλαν πλῶρη γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη. Τὴν ἀρχηγία τῆς σταυροφορίας ἀνέλαβαν εὐρωπαῖοι φεουδάρχες. Ἀποφασιστικὴ ἦταν ἡ ἰνάμιξη τοῦ *δόγη τῆς Βενετίας Δάνδολου*, ποὺ ἀνέλαβε νὰ μεταφέρῃ τοὺς σταυροφόρους μετὰ τὰ βενετσιάνικα καράβια. Ὁ γέρο Δάνδολος, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ συμφωνημένα βασιλικά ναῦλα αὐτῆς τῆς ἐκστρατείας, εἶδε νὰ δίνεται στὴ Βενετία ἡ ἐξαιρετικὴ εὐκαιρία νὰ ἐξασφαλίσῃ ναυτικὲς βάσεις σὲ ὅλα τὰ βυζαντινὰ παράλια τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Οἱ σταυροφόροι πολιορκήσαν τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀπομάκρυναν τὸ σφετεριστὴ τοῦ θρόνου. Ἀλλὰ ὁ Ἀλέξιος Δ΄ δὲν μπόρεσε νὰ συγκεντρώσῃ ὅλο τὸ ποσὸν ποὺ εἶχε ὑποσχεθῇ καὶ ἐπέβαλε βαρὺτατὴ φορολογία. Ὁ λαὸς ξεσηκώθηκε καὶ στὸ θρόνο ἀνέβηκε ὁ Ἀλέξιος Ε΄, ὁ λεγόμενος *Μούρτζουφλος*. Ὁ νέος αὐτοκράτορας δὲν δέχτηκε τοὺς ὄρους τῶν σταυροφόρων καὶ ἡ πολιορκία ἐπαναλήφθηκε. Ἀλλὰ οὔτε αὐτός, οὔτε ὁ *Θεόδωρος Λάσκαρης*,

Ἡ πολιορκία καὶ κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους,
(μικρογραφία)

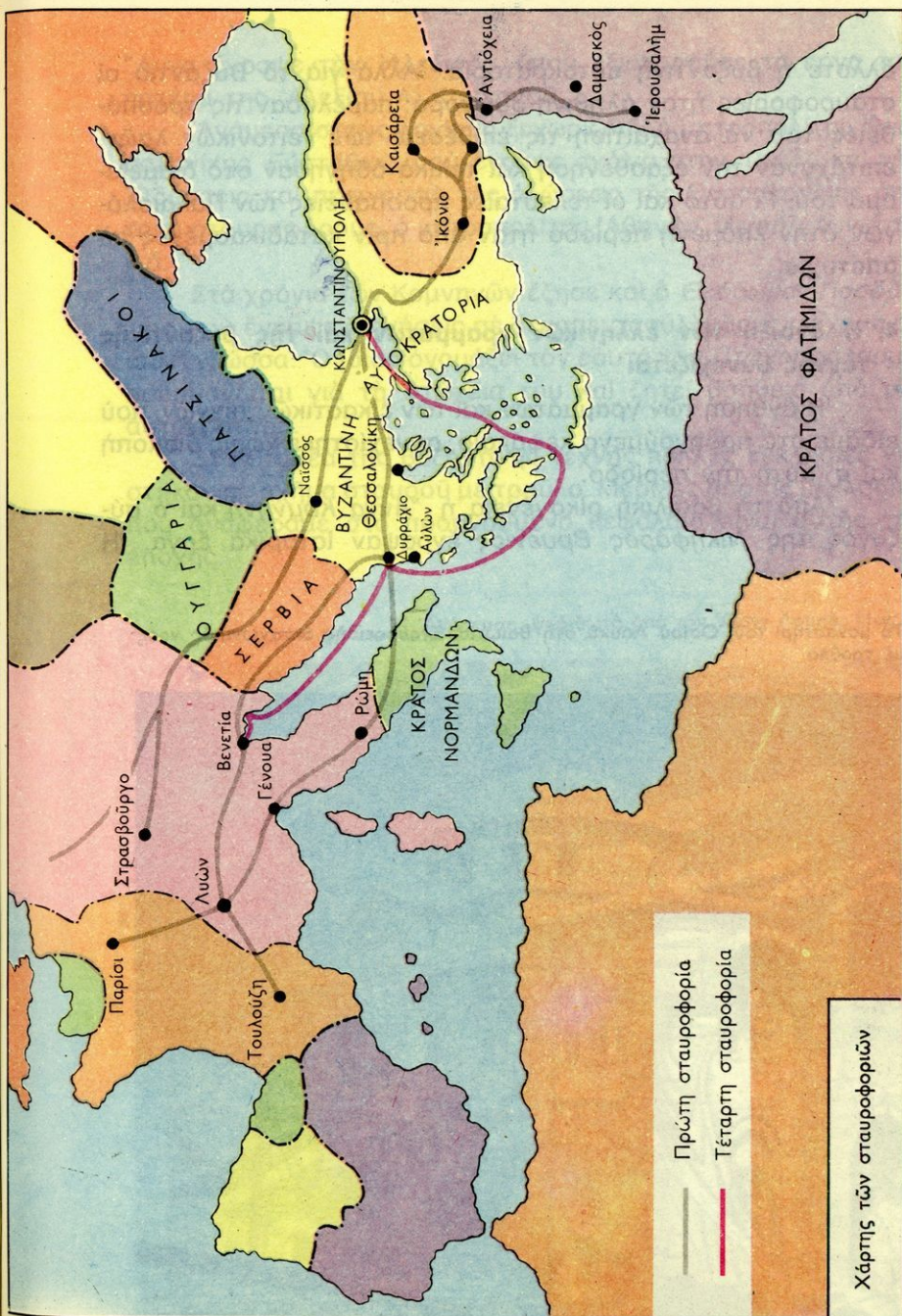

Βενετσιάνικο πλοίο

που τὸν διαδέχτηκε, μπόρεσάν νά σώσουν τὴν κατάσταση. Οἱ σταυροφόροι μπήκαν στὴν Κωνσταντινούπολη στίς 12 Ἀπριλίου 1204 καὶ φέρθηκαν σὰν τοὺς χειρότερους κατακτητές, ληστεύοντας καὶ καταστρέφοντας ἐπὶ τρεῖς ὁλόκληρες ἡμέρες.

Μετὰ τὴ λεηλασία ἔγινε ἡ μοιρασιά τῆς κατακτημένης αὐτοκρατορίας. Ὁ τίτλος τοῦ αὐτοκράτορα δόθηκε στὸν *Βαλδουίνο τῆς Φλάνδρας* (Βελγίου), ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη πῆρε τὴ Θράκη, τὰ ἀσιατικὰ παράλια καὶ τὰ νησιά Λέσβο, Χίο καὶ Σάμο. Ὁ Ἰταλὸς *Βονιφάτιος Μομφερατικός* ἔγινε βασιλιάς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν κτήσεων. Ὁ πιὸ κερδισμένος ἀπ' αὐτὴ τὴν κερδοφόρα ἐπιχείρηση βγῆκε ὁ δόγης τῆς Βενετίας, γιατί ἐξασφάλισε ἐκεῖνο ποὺ ᾔθελε: τὰ καλύτερα λιμάνια τοῦ Ἰονίου, τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν Στενῶν. Πέτυχε ἐπίσης νὰ ἐκλέγεται Βενετὸς πατριάρχης στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἔγιναν καὶ ἄλλες σταυροφορίες μὲ στόχο τὴν Αἴγυπτο, τὴν Παλαιστίνη, τὴ Συρία καὶ τὴν Τυνησία. Ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐλευθερώθηκε καὶ πάλι ὑποδουλώθηκε. Γενικὰ οἱ κατακτήσεις τῶν σταυροφόρων εἶχαν πρόσκαιρα μόνο ἀποτελέσματα. Τὰ κρατίδια ποὺ ἱδρύσαν οἱ σταυροφόροι δὲν ἄργησαν νὰ πέσουν πάλι στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Μόνο οἱ διασκορπισμένες ἐμπορικὲς ἀποικίες τῶν Βενετῶν (καὶ τῶν Γενουατῶν) μπόρεσαν νὰ κρατηθοῦν περισσότερο. Οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης ὠφελήθηκαν πολὺ καὶ οἰκονομικὰ καὶ πολιτιστικὰ ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία τους μὲ τίς χώρες ποὺ ὄριζε

ἄλλοτε ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Ἀλλὰ γιὰ τὸ Βυζάντιο οἱ σταυροφορίες ἦταν ἀληθινὴ συμφορά: παρέλυσαν τὶς προσπάθειές του νὰ ἀναχαιτίσῃ τὶς ἐπιθέσεις τῶν γειτονικῶν λαῶν, ἐπιτάχυναν τὴν ἐξασθένηση καὶ τελικὰ ὁδήγησαν στὸ διαμελισμὸ του. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ τελευταῖες προσπάθειες τῶν Παλαιολόγων στὴν ἐπόμενη περίοδο ἦταν ἀπὸ πρὶν καταδικασμένες σὲ ἀποτυχία.

4. Ἡ ἀνοιξὴ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς βυζαντινῆς τέχνης συνεχίζεται

Ἡ ἀνθήσῃ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ποὺ εἶδαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, συνεχίστηκε χωρὶς διακοπὴ καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίοδο.

Ἀπὸ τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια ἡ Ἄννα Κομνηνὴ καὶ ὁ σύζυγός της Νικηφόρος Βρυένιος ἔγραψαν ἱστορικὰ ἔργα. Ἡ

Τὸ μοναστήρι τοῦ Ὁσίου Λουκά στὴ Βοιωτία. Σταυροειδὴς ὀκταγωνικὸς ναὸς μὲ τρούλο

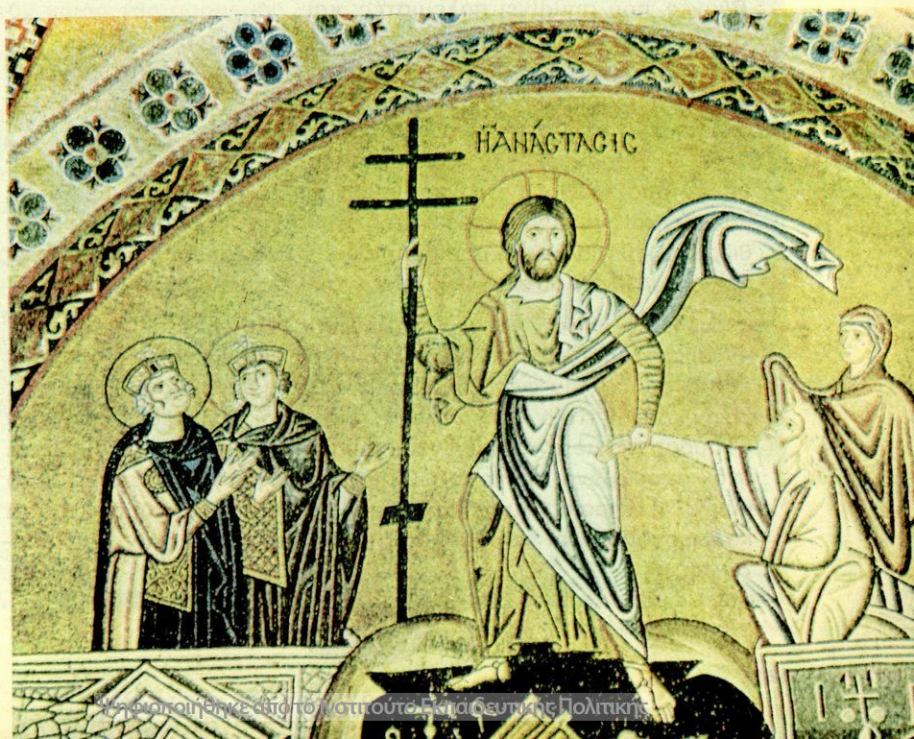
Ἄννα ἔγραψε τὴν Ἀλεξιάδα, ὅπου ἐξιστοροῦσε τὰ ἔργα τοῦ πατέρα της Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ.

Ἀνάμεσα στοὺς λογίους ξεχωρίζουν ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, ποὺ ἔγραψε σχόλια στὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσεια καὶ περιγραφή τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους, ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης κ.ἄ.

Στὰ χρόνια τῶν Κομνηνῶν ἔζησε καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, ποὺ ἔγραψε διηγήσεις σὲ δεκαπεντασύλλαβους στίχους σὲ ἀπλὴ γλῶσσα. Ὁ ἴδιος ὀνομάζει τὸν ἑαυτό του Πτωχοπρόδρομο, παρπονεῖται γιὰ τὴ φτώχεια του καὶ ζητεῖ βοήθεια ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα.

Στὸν τομέα τῆς βυζαντινῆς τέχνης πολλὲς ἐκκλησίες χτίστηκαν σὲ σχῆμα σταυροῦ μὲ τροῦλο. Μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες ποὺ ἀναφέραμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο εἶναι αὐτῆς τῆς ἐποχῆς.

Ἡ Ἀνάσταση, ψηφιδωτὸ ἀπὸ τὸν Ὅσιο Λουκά, 11ος αἰ.

ΤΟ ΗΞΕΡΕΣ ΑΥΤΟ;

Οι Κομνηνοί

— Οί Κομνηνοί πήραν τὸ ὄνομά τους ἀπὸ τὸ χωριὸ τῆς καταγωγῆς τους Κόμνη τῆς Θράκης.

— Ὁ Ἰωάννης Β΄ Κομνηνὸς ἦταν ἕνας ἐξαίρετος κυβερνήτης καὶ ἄνθρωπος. Γι' αὐτὸ ὁ λαὸς τὸν ἀγάπησε καὶ τὸν ὀνόμασε *Καλοῖω-άννη*. Πληγώθηκε σὲ κυνήγι ἀγριοχοίρων στὴν Κιλικία, ὅταν πολέμοῦσε τοὺς Σελτζούκους, καὶ πέθανε σὲ ἡλικία 55 ἐτῶν.

— Ὁ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνὸς εἶχε πολὺ ἐπηρεαστῇ ἀπὸ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν ἵπποτῶν τῆς Δύσης καὶ τοὺς μιμήθηκε μὲ ἐπιτυχία. Ὁ ἴδιος ἦταν σπουδαῖος καβαλάρης καὶ στὸν πόλεμο ἄλλαζε πολλὰ ἄλογα, ἀλλὰ ἰδιαίτερη προτίμηση εἶχε σὲ ἕνα πού τὸ ἔλεγε «Ἀγρίμιν».

Νορμανδοί, Βίκιγκς καὶ Βάραγγοι

— Οἱ Γερμανοὶ πού κατέβηκαν ἀπὸ τὴ Σκανδιναβία στὴ νότια Εὐρώπη εἶναι γνωστοὶ μὲ διάφορα ὀνόματα:

Νορμανδοί, πού σημαίνει ἄνθρωποι τοῦ βορρᾶ·

Βίκιγκς, πού σημαίνει πολεμιστές· καὶ

Βάραγγοι, πού σημαίνει θαλασσοπόροι καὶ ἔμποροι.

Οἱ *Βίκιγκς* ἦταν φοβεροὶ πειρατές, πού ταξίδευαν ἐπάνω σὲ μαῦρα πλοίαρια μὲ κουπιὰ καὶ πανὶ καὶ μ' ἕνα μυθικὸ τέρας σκαλισμένο στὴν πλῶρη τῶν караβιῶν τους.

Οἱ *Βάραγγοι* ἦταν ἐξαιρετικοὶ πολεμιστὲς καὶ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ὡς μισθοφόροι. Ἦταν ψηλοὶ μὲ ξανθὰ μαλλιά καὶ γαλανὰ μάτια. Στὸ στήθος φοροῦσαν ἀλυσιδωτὸ θώρακα καὶ γιὰ ὄπλο χρησιμοποιοῦσαν ἕνα τσεκούρι. Στὶς μάχες πολλοὶ μαζί σχηματίζουν ἕνα εἶδος ἀνθρώπινου τείχους.

Φεουδάρχες, ἱππότες καὶ ἱπποτικὰ τάγματα

— Οἱ *φεουδάρχες* στὴ Δύση ἐξουσίαζαν μεγάλες ἐκτάσεις γῆς πού ὀνομάζονταν *φέουδα*. Ἀνάλογα μὲ τὴ δύναμη πού διέθεταν, εἶχαν καὶ τὸν τίτλο τους: *δοῦκες*, *μαρκήσιοι*, *κόμητες*, *βαρῶνοι*. Ὁ φεουδάρχης μὲ τὴν οἰκογένειά του καὶ τὴν ἀκολουθία του ἔμενε στὸν ὀχυρωμένο *πύργο* του. Οἱ κυριότερες ἀσχολίες του ἦταν τὸ κυνήγι, ἡ ἱππασία, οἱ μονομαχίες καὶ ὁ πόλεμος. Τὰ κτήματά του τὰ καλλιεργοῦσαν οἱ *χωρικοί*, πού οἱ περισσότεροι ἦταν *δουλοπά-ροικοι*.

Τὰ παιδιὰ τῶν εὐγενῶν, ὅταν μεγάλωναν, γίνονταν *ἰππότες*, δηλ. ἀρματωμένοι καβαλάρηδες, καὶ εἶχαν πολὺ ἀνεπτυγμένο τὸ αἶσθημα τῆς τιμῆς. Ἦξεραν ἐπίσης νὰ φέρωνται μὲ ξεχωριστὴ λεπτότητα στὶς γυναῖκες.

— Ἡ *ὀνομασία τοῦ νέου ἰππότη* γινόταν στὰ δεκαπέντε τοῦ χρόνιου σὲ εἰδικὴ τελετὴ. Ὁ ὑποψήφιος φοροῦσε ἄσπρο χιτῶνα μὲ ἄσπρη ζώνη, ποὺ συμβόλιζαν τὴν ἀγνότητα, κόκκινο μανδύα, γιὰ νὰ τοῦ θυμίζη ὅτι πρέπει νὰ προσφέρῃ τὸ αἷμα τοῦ γιὰ τὴν Ἐκκλησία, καὶ μαῦρες κάλτσες, γιὰ νὰ τοῦ θυμίζουν ὅτι εἶναι θνητός. Ἀφοῦ παρακολουθοῦσε μιὰ λειτουργία, ὁ ἀνάδοχος τοῦ ἔδινε τὸ ξίφος καὶ τὰ σπιρουνία. Τέλος τοῦ ἔδινε μιὰ σβερκιά, κάποτε τόσο δυνατὴ, ὥστε ὁ νεαρὸς χρειαζόταν ἀρκετὰ λεπτὰ γιὰ νὰ συνέλθῃ.

— Οἱ ἰππότες εἶχαν γίνει θρυλικοὶ γιὰ τὶς περιπέτειες καὶ τὰ κατορθώματά τους, πραγματικὰ ἢ φανταστικά. Μὲ τὸν καιρὸ ἄρχισαν νὰ ξεπέφτουν καὶ νὰ χάνουν τὶς ὥρες τους σὲ θεαματικὲς ἐπιδείξεις. Ὁ Δὸν Κιχώτης τοῦ Θερβάντες εἶναι ἡ γελοιογραφία ἑνὸς φαντασμένου ἰππότη, ὅπως εἶχαν καταντήσῃ πολλοὶ ἰππότες τὸν καιρὸ τῆς παρακμῆς τους.

— Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἀγίων Τόπων, γιὰ νὰ τοὺς προστατέψουν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, οἱ σταυροφόροι ὀργάνωσαν τρία *μοναχικὰ ἰπποτικὰ τάγματα*: τὸ τάγμα τῶν ἰπποτῶν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλὴμ, τὸ τάγμα τῶν ἰπποτῶν τοῦ ναοῦ καὶ τὸ τάγμα τῶν Τευτόνων. Οἱ ἰππότες ἦταν ταυτόχρονα καλόγεροι καὶ στρατιῶτες μὲ διπλὲς ὑποχρεώσεις.

Οἱ Φράγκοι στὴν Πόλη

— Τρεῖς μέρες κράτησε ἡ *ληλασία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους* (1204). Οἱ σταυροφόροι ἄρπαζαν ὅ,τι πολύτιμο ἔβρισκαν μπροστὰ τους: ἱερὰ σκεύη ἐκκλησιῶν, πολύτιμα μέταλλα ἀπὸ ἔργα τέχνης κλπ. Δὲ δίστασαν νὰ μπάσουν μέσα στὴν Ἀγία Σοφία μουλάρια, γιὰ νὰ φορτώσουν τὴ λεία τους.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1) Τί θυμάσαι;

- Οί Σελτζούκοι τοῦ Σουλεϊμάν κυρίεψαν τὴ Μ. Ἀσία καὶ ἵδρυσαν τὸ σουλτανάτο τῆς Ρωμανίας μὲ πρωτεύουσα τὴ Ν - - - - καὶ ἀργότερα τὸ Ἰ - - - -
- Ἡ προφυλακὴ τῆς πρώτης σταυροφορίας εἶχε ἐπικεφαλῆς τὸν Π - - - - τὸν Ἐ - - - -
- Ἀποφασιστικὴ ἀνάμιξη στὴν τέταρτη σταυροφορία εἶχε ὁ δόγης τῆς Βενετίας Δ - - - -
- Ὁ Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς ἦταν ἕνας ἐξαιρετὸς κυβερνήτης καὶ ἄνθρωπος, γι' αὐτὸ καὶ ὁ λαὸς τὸν ὀνόμασε Κ - - - -
- Οἱ φεουδάρχες στὴ Δύση, ἀνάλογα μὲ τὴ δύναμη ποὺ διέθεταν, εἶχαν καὶ τὸν τίτλο τους: δ - - - - μ - - - - κ - - - - β - - - -
- Οἱ Γερμανοὶ ποὺ κατέβηκαν ἀπὸ τὴ Σκανδιναβία εἶναι γνωστοὶ μὲ διάφορα ὀνόματα: Ν - - - - , Β - - - - , Β - - - -

(δούκας, μαρκήσιος, κόμης, βαρῶνος - Νίκαια, Ἰκόνιο - Νορμανδοί, Βίκινγκς, Βάραγγοι - Καλοϊωάννη - Πέτρο τὸν Ἐρημίτη - Δάνδολος).

2) Δίνεται ἓνα σύνολο προσώπων ποὺ ἐζησαν στὰ χρόνια τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Ἀγγέλων:

Α = Ἀλέξιος Α' Κομνηνός, Ἰωάννης Β' Κομνηνός, Μανουὴλ Α' Κομνηνός, Σελτζούκ, Τογρούλ, Ρωμανός Δ' ὁ Διογένης, Ἀλπ-Ἀρσλάν, Σουλεϊμάν, Ἰσαάκιος ὁ Ἀγγελος, Μιχαὴλ Χωνιάτης, Ροβέρτος Γυισκάρδος, Ρογήρος Β', Γουλιέλμος Β', Ἀνδρόνικος Α' Κομνηνός, Ἀννα Κομνηνὴ, Εὐστάθιος, Δάνδολος, Πέτρος ὁ

Έρμηίτης, Γοδεφρείδος ντὲ Μπουγιόν, Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος, Ἀλέξιος Ε΄ ὁ Μούρτζουφλος, Θεόδωρος Λάσκαρης, Βαλδουῖνος τῆς Φλάνδρας, Βονιφάτιος Μομφερατικός, Θεόδωρος Πρόδρομος.

Χώρῳ τὸ στὰ ὑποσύνολά του:

Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες:.....

.....

.....

Τοῦρκοι ἄρχηγοί:.....

.....

Νορμανδοὶ βασιλιάδες:.....

.....

.....

Ἀρχηγοὶ σταυροφόρων:.....

.....

.....

Βενετσιάνοι δόγηδες:.....

.....

Λόγιοι:

.....

3) Ἐνωσε μὲ γραμμὲς αὐτὰ ποὺ πᾶνε μαζὶ

Ἱστορικά στοιχεῖα

«Ἀλεξιάδα»

Βασίλειο τῆς Ἱερουσαλῆμ

Κατάληψη τῆς Κύπρου

Δόγης τῆς Βενετίας

Φράγκος αὐτοκράτορας τῆς Κων/πολης

Ἱταλὸς βασιλιάς τῆς Θεσσαλονίκης

Ἱστορικά πρόσωπα

Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος

Βονιφάτιος ὁ Μομφερατικός

Βαλδουῖνος τῆς Φλάνδρας

Δάνδολος

Γοδεφρείδος ντὲ Μπουγιόν

Ἄννα Κομνηνὴ

4) Τò βρίσκεις σωστό ή όχι;

Ἀπάντησε προφορικά καί δικαιολόγησε τή γνώμη σου.

— Ἡ διαμάχη γιά τήν ἐξουσία παρέλυσε τò βυζαντινò κράτος σέ κρίσιμες περιστάσεις.

— Ἦταν σφάλμα ή παραχώρηση προνομίων στοὺς Βενετούς.

— Ἦταν ἀσυγχώρητη ή ἀδιαφορία τῶν πρὶν ἀπὸ τοὺς Κομνηνοὺς αὐτοκρατόρων μπροστὰ στὴν προέλαση τῶν Σελτζούκων.

— Μόνη ή γενναιότητα στὸν πόλεμο δὲν εἶναι ἀρκετή, ὅπως ἔδειξαν οἱ ἥττες τῶν Βυζαντινῶν στὸ Ματζικέρτ καί στὸ Μυριοκέφαλο.

— Ἦταν λάθος τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ νὰ ξανοιχτῇ σέ ἐπιχειρήσεις στὴν Ἰταλία, τῇ στιγμῇ ποὺ ἔζωναν τò κράτος κίνδυνοι ἀπὸ παντοῦ.

— Ἦταν προδοτικὴ ή ἐνέργεια τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Δ' τοῦ Ἀγγέλου νὰ ζητήσῃ τῇ βοήθεια τῶν σταυροφόρων, γιά νὰ ἀπομακρύνῃ τὸ σφετεριστὴ τοῦ θρόνου.

— Τίποτα δὲν μποροῦσε νὰ σώσῃ τò Βυζάντιο, τριγυρισμένο ὅπως βρέθηκε ἀπὸ ἰσχυροὺς ἀντιπάλους.

— Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν Ἀγίων Τόπων ἦταν μόνο μιὰ πρόφαση γιά τοὺς περισσότερους σταυροφόρους, ἐνῶ τὰ πραγματικὰ ἐλατήρια ἦταν ή κατάκτηση καί ὁ πλουτισμός.

— Οἱ Θεσσαλονικιώτες δὲν εἶδαν μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς Σαρακηνοὺς καί τοὺς Νορμανδούς, οὔτε ή Ἱερουσαλὴμ ἀνάμεσα στοὺς σταυροφόρους καί τοὺς Σελτζούκους — ή μόνη διαφορὰ ἦταν στὰ ἐμβλήματα τῆς θρησκείας τους.

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΑΝΑΛΑΜΠΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

(1204 - 1453)

1. Ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε ἄπλωνε τὴν κυριαρχία του τὸ Βυζάντιο

Μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους, στὰ μέρη ποὺ ὄριζε ὡς τότε τὸ Βυζάντιο δημιουργήθηκαν πολλὰ κρατίδια. Ἀπὸ αὐτὰ ἄλλα ἰδρύθηκαν ἀπὸ δυτικοευρωπαίους φεουδάρχες καὶ ἄλλα ἀπὸ Βυζαντινοὺς ποὺ προέρχονταν ἀπὸ μεγάλες στρατιωτικὲς οἰκογένειες.

α) Φράγκοι, Καταλανοί, Βενετοί, Γενουάτες, Ἰωαννίτες ἱππότες

Ὅπως εἶδαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, οἱ ἐπικεφαλῆς τῆς τέταρτης σταυροφορίας συμφώνησαν νὰ μοιραστοῦν τὰ ἐδάφη τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ Βαλδουῖνος τῆς Φλάνδρας ἔγινε αὐτοκράτορας τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας τῆς Ρωμανίας, ποὺ ἐξουσίαζε τὴ Θράκη, τὰ γειτονικὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ μερικὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ εἶχε πρωτεύουσα τὴν Κωνσταντινούπολη. Τὰ ἄλλα λατινικὰ κρατίδια ἀναγνώριζαν ἓνα εἶδος

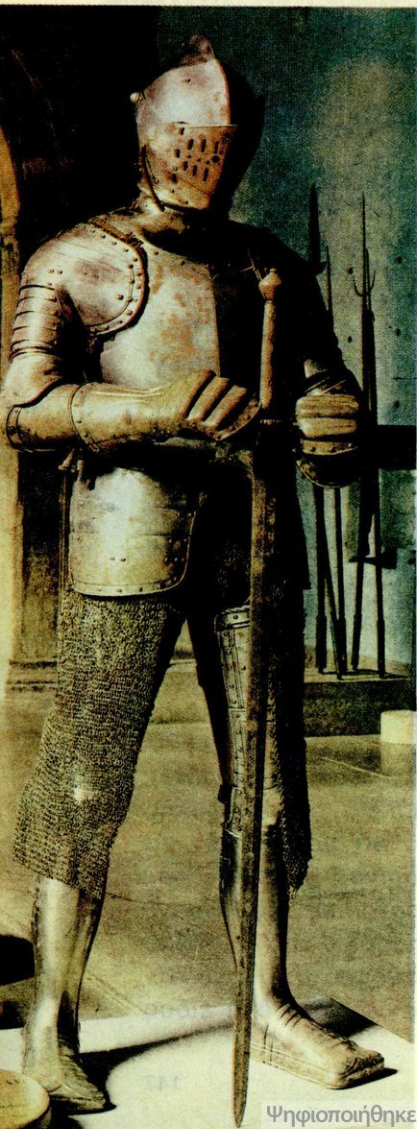
υποτέλειας στὸν αὐτοκράτορα. Ὁ *Βονιφάτιος ὁ Μομφερατικός* πῆρε τὸ *Βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης* μὲ τὶς εὐρωπαϊκὲς κτήσεις τοῦ Βυζαντίου. Πολὺ γρήγορα ὅμως καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ κράτη βρέθηκαν σὲ δύσκολη θέση καὶ μέσα σὲ λίγες δεκαετίες διαλύθηκαν, γιατί πολεμήθηκαν ἀπὸ βυζαντινοὺς ἀντιπάλους τους καὶ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους.

Περισσότερο διατηρήθηκαν καὶ ἄφησαν τὰ σημάδια τους στὸν τόπο ὀρισμένα λατινικὰ κρατίδια καὶ κτήσεις στὴ νότια Ἑλλάδα καὶ στὰ νησιά. Τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ αὐτὰ ἦταν.

1) Τὸ *δουκάτο τῶν Ἀθηνῶν*, μὲ πρῶτο ἄρχοντα τὸ Γάλλο εὐπατρίδη *Ὁθωνα Ντελαρός*. Τὰ μέρη ἐκεῖνα τὰ ὑπερασπίστηκε μὲ ἥρωισμό ὁ ἄρχοντας τοῦ Ναυπλίου *Λέων Σγουρός*. Τὸ δουκάτο πέρασε γιὰ ἓνα διάστημα στὰ χέρια *Καταλανῶν* ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, ποὺ βρέθηκαν νὰ ὑπηρετοῦν ὡς μισθοφόροι τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα. Τοὺς Καταλανοὺς διαδέχτηκαν οἱ Ἴταλοι *δουῖκες Ἀτζαγιόλες* ὡς τὸ 1456, ποὺ τὸ δουκάτο ὑποτάχθηκε στοὺς *Τούρκους*.

2) Τὸ *Πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας*, μὲ πρωτεύουσα τὴν *Ἀνδραβίδα* καὶ κυβερνήτες του τοὺς *Βιλλεαρδουίνους*, μιὰ οἰκογένεια Γάλλων εὐγενῶν. Οἱ Βιλλεαρδουῖνοι χάρισαν τὸ πριγκιπάτο σὲ δώδεκα βαρωνίες καὶ στὶς ἀκρόπολεις πολλῶν πόλεων ἔχτισαν κάστρα, ποὺ τὰ ἐρείπιά τους σώζονται μέχρι σήμερα.

Φράγκικη πανοπλία

Ήταν καλοί κυβερνήτες, σεβάστηκαν τις συνήθειες και τη γλώσσα των έλληνικῶν πληθυσμῶν και έγιναν αγαπητοί στο λαό. Τὸ πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας ἀπλώθηκε στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ τὸ βυζαντινὸ δεσποτάτο τοῦ Μιστρᾶ περιόρισε τὴν ἑκτασή του καὶ τελικὰ τὸ ὑπέταξε (1430).

3) Ἡ *Ρόδος*, μαζί με πολλὰ ἀπὸ τὰ Δωδεκάνησα, γνώρισαν τὴν κυριαρχία τῶν *ἱπποτῶν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου* γιὰ περισσότερο ἀπὸ δυὸ αἰῶνες. Τότε χτίστηκε τὸ ἐντυπωσιακὸ *Κάστρο τῶν ἱπποτῶν* γύρω ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Ρόδου καὶ ἔντεκα ἄλλα μικρότερα στὴν ὑπαιθρο. Τὸ 1522 ἡ Ρόδος ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων.

4) Οἱ *Βενετοί* πῆραν τὴ μερίδα τοῦ λέοντος ἀπὸ τὴ νησιώτικη Ἑλλάδα καὶ ἱδρυσαν ἡμιαυτόνομες κτήσεις, ποὺ συνδέονταν μετὰ τὴ μητροπολιτικὴ Βενετία.

Οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς Κυκλάδες περιῆλθαν στὸ *δουκάτο τῆς Νάξου καὶ τοῦ Ἀρχιπελάγους* τοῦ *Μάρκου Σανούδου* μετὰ πρωτεύουσα τὴ Νάξο. Ἡ *Τήνος* καὶ ἡ *Μύκονος* έγιναν φέουδο τῆς οἰκογενείας τῶν *Γκύζηδων*. Τὰ πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ νησιά αὐτὰ ὑποδουλώθηκαν στοὺς Τούρκους τὸ 1537.

Στὴν *Κρήτη* ἐπικράτησαν οἱ Βενετοί, ἀφοῦ ἤρθαν σὲ σύγκρουση μετὰ τοὺς ἀντιζήλους τοὺς Γενουάτες. Ὁ δούκας διοικητῆς εἶχε ἔδρα του τὸν *Χάνδακα* (σημερινὸ Ἡράκλειο), ποὺ οἱ

Τὸ κάστρο τῆς Μεθώνης

Βενετοὶ τὸν ὀχύρωσαν ἀργότερα μ' ἓνα ἄπαρτο κάστρο. Βενετσιάνικα κάστρα χτίστηκαν πολλὰ καὶ σὲ ἄλλες θέσεις, ἰδίως κατὰ μῆκος τῶν βόρειων ἀκτῶν τοῦ νησιοῦ. Οἱ Κρητικοὶ ἔκαμαν ἐπανειλημμένες ἐπαναστάσεις, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τοὺς Βενετούς, χωρὶς νὰ τὸ κατορθώσουν. Πάντως κάτω ἀπὸ τὴν ἐνετικὴ κυριαρχία, οἱ Ἑλληνες τῆς Κρήτης μπόρεσαν νὰ διατηρήσουν ἐπαφὴ μὲ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, ποὺ τότε ἔμπαινε στὴν Ἀναγέννηση, καὶ νὰ παρουσιάσουν μιὰ δική τους παράλληλη ἀναγέννηση στὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες. Οἱ Βενετοὶ ἔμειναν στὴν Κρήτη περίπου τέσσερεις καὶ μισὸ αἰῶνες. Τοὺς διαδέχτηκαν οἱ Τοῦρκοι τὸ 1669 ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἀπίστευτη πολιορκία τοῦ Χάνδακα, ποὺ κράτησε 23 ὁλόκληρα χρόνια. Μὲ τὴν ἀφίξη τῶν Τούρκων ἡ πολιτιστικὴ ἀνθήση τοῦ νησιοῦ σταμάτησε ἀπότομα.

Τὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου, ἄλλο νωρίτερα καὶ ἄλλο ἀργότερα, πέρασαν στὴν κυριαρχία τῆς Βενετίας, ποὺ κράτησε ὡς τὸ 1797. Οἱ Ἑφτανησιῶτες δὲν εἶδαν μὲ πολλὴ συμπάθεια τοὺς Βενετούς. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἦταν τυχεροὶ ποὺ δὲ γνώρισαν καθόλου τὴν τουρκικὴ σκλαβιά. Ὅπως καὶ οἱ Κρητικοί, δὲν ἔχασαν τὴν ἐπαφὴ τοὺς μὲ τὴν Εὐρώπη, γι' αὐτὸ καὶ ὅταν ἐλευθερώθηκε ἡ Ἑλλάδα βρέθηκαν περισσότερο πολιτισμένοι ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους Ἑλληνες.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κτήσεις αὐτὲς οἱ Βενετοὶ διατήρησαν καὶ μεμονωμένες ναυτικὲς βάσεις, ὅπως τὸ Δυρράχιο στὴν Ἥπειρο, τὴ Μεθώνη καὶ τὴν Κορώνη στὴν Πελοπόννησο κ.ἄ.

Ἡ Εὐβοία ἐγίνε τὸ μῆλο τῆς ἔριδας ἀνάμεσα στοὺς Βενετούς, Λομβαρδοὺς καὶ Φράγκους. Ἐνδιάμεσα ἓνας Λομβαρδὸς

Τὸ κάστρο καὶ
τὸ μοναστήρι
τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου
στὴν Πάτμο

ίπποτης πολέμησε για λογαριασμό του Βυζαντίου και απέσπασε μεγάλο μέρος του νησιού. Οι Βενετοί έγιναν κύριοι της Χαλκίδας και την οχύρωσαν, για να έχουν εξασφαλισμένο το πέρασμα του πορθμού. Η Εύβοια υποτάχτηκε όριστικά στους Τούρκους το 1470.

Η Κύπρος, όπως είδαμε, παραχωρήθηκε στη γαλλική βασιλική οικογένεια των Λουζινιάν. Αργότερα και το νησί της Αφροδίτης πέρασε στην κυριαρχία των Βενετών. Το 1570 πάτησαν εκεί το πόδι τους οι Τούρκοι.

5) Οι Γενοβάτες (ή Γενοβέζοι) έκαμαν κτήσεις τους τα νησιά Λέσβο και Χίο. Τη Λέσβο κυβέρνησαν οι Κατελουζοί μέχρι το 1462 και τη Χίο οι Ίουστινιάνοι μέχρι το 1566, όποτε τα νησιά αυτά υποδουλώθηκαν στους Τούρκους.

β) Χωριστά κρατίδια με βυζαντινούς άρχοντες

Τέσσερα ήταν τα κράτη αυτά: ή αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, το δεσποτάτο της Ήπειρου, ή αυτοκρατορία της Νικαίας και το δεσποτάτο του Μιστρά, που δημιουργήθηκε αργότερα. Το καθένα τους ανέπτυξε πλούσια δράση και φιλοδόξησε να αναστήσει τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Έκείνο που δεν έκαμαν ήταν να ενώσουν τις δυνάμεις τους για ένα τόσο φιλόδοξο σκοπό. Αντίθετα, ήρθαν σε συγκρούσεις το ένα με το άλλο, πράγμα που εξασθένησε τις δυνάμεις τους.

1. Η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας

Ήταν ένα ανεξάρτητο κράτος στα νότια παράλια του Εύξεινου Πόντου με πρωτεύουσα την Τραπεζούντα. Το ίδρυσαν και το κυβέρνησαν άρχοντες από την οικογένεια των Κομνηνών. Διατηρήθηκε δυόμισι αιώνας και στο διάστημα αυτό καλλιέργησε και διαφύλαξε τον ελληνικό πολιτισμό. Το 1461 υποτάχτηκε στους Τούρκους, αλλά ή ελληνική ψυχή των κατοίκων έμεινε αδόλωτη σ' όλο το μάκρος της άσηκωτης σκλαβιάς. Αυτό το διαπιστώνουμε και σήμερα στα τραγούδια και τις παραδόσεις των Ποντίων προσφύγων, που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα τα νεώτερα χρόνια.

Ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι, τοιχογραφία ἀπὸ τὸ νάρθηκα τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸ Νησί τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου στὰ χρόνια τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου λειτουργοῦσε ἡ σχολὴ τῶν Φιλανθρωπινῶν

2) Τὸ δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου

Τὸ κράτος αὐτό, ποὺ ἱδρύσασε ὁ Μιχαὴλ Ὁ Ἀγγελὸς Δούκας Κομνηνός, εἶχε πρωτεύουσά του τὴν Ἄρτα καὶ ἔπιασε ὅλη τὴ δυτικὴ Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ Δυρράχιο ὡς τὴ Ναύπακτο. Ὁ Μιχαὴλ εἶχε δυὸ ἀδελφούς. Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Θεόδωρος πολέμησε τοὺς Φράγκους καὶ εἶχε μεγάλες ἐπιτυχίες. Πῆρε τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου στέφθηκε «βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων» καὶ προχωρώντας ἔφτασε ὡς ἔξω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀλλὰ σὲ μιὰ μάχη μὲ τοὺς Βουλγάρους ἔπαθε μεγάλη καταστροφή. Ὁ Μανουὴλ, ὁ ἄλλος ἀδελφός, ἦρθε σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς αὐτοκράτορες τῆς Νικαίας, ποὺ διεκδικοῦσαν κι αὐτοὶ τὸ θρόνο τοῦ Βυζαντίου, καὶ νικήθηκε. Ἀπὸ τότε τὸ δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου ἔπενε σὲ παρακμῇ, ὥσπου ὑποτάχθηκε πρῶτα στοὺς Ἱταλοὺς καὶ ἀργότερα στοὺς Τούρκους. Ἑλληνικὰ σημάδια ἀπὸ τὸ πέρασμα τοῦ δεσποτάτου διατηροῦνται μέχρι σήμερα στὴ γῆ τῆς Ἡπείρου, ὅπως εἶναι πολλὲς βυζαντινὲς ἐκκλησίαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

3) Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας

Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸ Θεόδωρο Λάσκαρη, ποὺ εἶχε στεφθῇ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου λίγο πρὶν ἢ Κωνσταντινούπολη πέση στὰ χέρια τῶν σταυροφόρων.

Αὐτὸς καὶ οἱ διάδοχοί του Ἰωάννης Βατάτζης καὶ Θεόδωρος Β' Λάσκαρης δημιούργησαν ἓνα ἰσχυρὸ κράτος, ποὺ περιλάμβανε τὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς Μ. Ἀσίας καὶ μεγάλο μέρος τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μὲ τὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ Κωνσταντινούπολη, τὸ μόνο σχεδὸν κατάλοιπο τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας τῆς Ρωμανίας, ἦταν φανερό ὅτι δὲ θὰ κρατοῦσε πολὺ ἀκόμη. Ἡ ἀνάκτησή της ἔγινε χωρὶς ἀντίσταση ἀπὸ ἓνα ἀπόσπασμα ποὺ εἶχε στείλει ὁ αὐτοκράτορας τῆς Νικαίας *Μιχαὴλ Παλαιολόγος*. Ὁ ἴδιος ἦρθε στὴν Κωνσταντινούπολη στὶς 15 Αὐγούστου 1261 καὶ στέφθηκε καὶ ἐπίσημα αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου μέσα στὴν Ἀγία Σοφία, ὡς Μιχαὴλ Η΄. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ τελευταία περίοδος τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, μιὰ περίοδος ἀγωνίας ποὺ κράτησε δυὸ αἰῶνες.

4) Τὸ δεσποτάτο τοῦ Μιστρά

Δυὸ χρόνια πρὶν πάρῃ πίσω τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ *Μιχαὴλ Παλαιολόγος* εἶχε νικήσῃ τὸ δεσπότη τῆς Ἠπείρου καὶ τοὺς συμμάχους του Φράγκους τοῦ Μοριᾶ στὴ *μάχη τῆς Πελαγονίας*, κοντὰ στὴν Καστοριά. Στὴ μάχη ἐκεῖνη ἔπιασε αἰχμάλωτο

→ Ἡ Παντάνασσα τοῦ Μιστρά

τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας *Γουλιέλμο Βιλλεαρδουίνο*. Τὸν ἀπελευθέρωσε σὲ τρία χρόνια, ἀφοῦ πῆρε ὡς ἀντάλλαγμα τὰ *φρούρια τῆς Μονεμβασίας, τῆς Μάνης καὶ τοῦ Μιστρᾶ* στὴν Πελοπόννησο. Ἐκεῖ δημιουργήθηκε τὸ *δεσποτάτο τοῦ Μιστρᾶ*, ποὺ τὸ κυβέρνησαν συγγενεῖς τῶν αὐτοκρατόρων, οἱ περισσότεροι Παλαιολόγοι. Ἀπὸ τὸ Μιστρᾶ ξεκίνησε γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη ὁ *Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος*, γιὰ νὰ γίνῃ ὁ τελευταῖος μαρτυρικὸς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου.

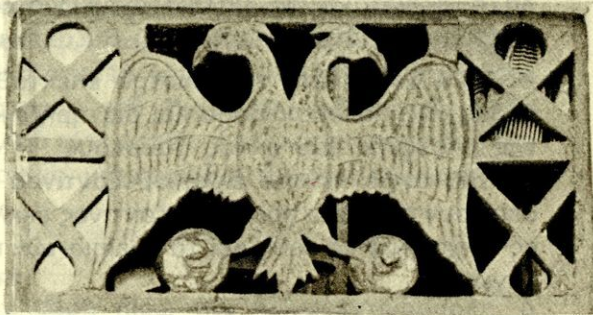
Τὸ δεσποτάτο τοῦ Μιστρᾶ ἐπεκτάθηκε στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ διατηρήθηκε ὡς τὸ 1460, χρονιὰ τῆς ὑποταγῆς του στοὺς Τούρκους. Ἡ ὀχυρωμένη πόλη τοῦ Μιστρᾶ ἔγινε κέντρο ἑλληνοβυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως τὸ δείχνουν ἀκόμα οἱ πολλὲς βυζαντινὲς ἐκκλησίες μὲ τὶς θαυμάσιες τοιχογραφίες τους καὶ τὰ ἐρείπια τῶν παλατιῶν τῶν Παλαιολόγων.

2. Τὸ Βυζάντιο τῶν Παλαιολόγων

Μετὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ βυζαντινὸ κράτος, ποὺ νεκρανάσθησε ὁ *Μιχαὴλ Παλαιολόγος*, εἶχε πολὺ λίγα ἐδάφη: τὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τῆς Μ. Ἀσίας, μέρος τῆς Μακεδονίας μὲ τὴ Θεσσαλονίκη, μερικὰ νησιὰ τοῦ βορειοανατολικοῦ Αἰγαίου, τὴ Ρόδο καὶ τὸ δεσποτάτο τοῦ Μιστρᾶ.

Τὸ Βυζάντιο τῶν Παλαιολόγων φάνηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι δὲν εἶχε πολλὲς ἐλπίδες νὰ ἐπιζήσῃ· καὶ τοῦτο γιὰτί:

α) *Βρέθηκε κυκλωμένο ἀπὸ πολλοὺς καὶ ἐπικίνδυνους ἐχθροὺς*: τοὺς *Φράγκους*, ποὺ διεκδικοῦσαν τὸ θρόνο τοῦ Βυζαντίου· τοὺς *Βενετούς* καὶ τοὺς *Γενουάτες*, ποὺ γίνονταν ὅλο καὶ περισσότερο ἀπαιτητικοὶ στὴ θάλασσα· τοὺς *Βουλγάρους* καὶ τοὺς *Σέρβους*, ποὺ συνέχισαν τὶς ἐπιδρομὲς τους· καὶ τοὺς *Ὀθωμανοὺς Τούρκους*, ποὺ οἱ ἀδυναμίες τοῦ Βυζαντίου τοὺς ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία νὰ γίνουν μιὰ τρομερὴ στρατιωτικὴ δύναμη — αὐτὴ ποὺ κατέλυσε τὸ βυζαντινὸ κράτος καὶ ἔφερε σὲ δύσκολη θέση καὶ τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη.

Άριστερά : ο δικέφαλος
ἀετός τῶν Παλαιολόγων.

Δεξιά : ἡ ἴδια παράσταση σὲ σημερινό ἑλληνικό σπίτι

β) Δὲν εἶχε οἰκονομικά μέσα, οὔτε στρατὸ καὶ στόλο

Τὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἀποφέρῃ μεγάλα κέρδη, εἶχε περάσει στὰ χέρια τῆς Βενετίας καὶ τῶν ἄλλων ναυτικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας. Ὁ λίγος στρατὸς ἦταν μισθοφορικὸς καὶ πολλὲς φορές δημιουργοῦσε προβλήματα, ὅπως ἐγίνε με τοὺς Καταλανούς.

γ) Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Παλαιολόγους δὲ στάθηκαν στὸ ὕψος τῆς ἀποστολῆς τους στὶς δύσκολες ἐκείνες περιστάσεις

Δυὸ φορές ἐκδηλώθηκαν διχόνοιες γύρω ἀπὸ τὸ θρόνο, ποὺ ἔφτασαν ὡς τὴν προσωρινὴ διάσπαση τῆς ἐνότητας τοῦ κράτους. Μερικοὶ αὐτοκράτορες, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐξουσία, δὲ δίστασαν νὰ ἐπικαλεσθοῦν τὴν ὑποστήριξη καὶ αὐτῶν ἀκόμα τῶν Τούρκων.

Οἱ Παλαιολόγοι δὲν θέλησαν νὰ ἐπιδιώξουν συμμαχία με τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς - τοὺς πάντοτε ἀρπαχτικοὺς αὐτοὺς γείτονες - καὶ νὰ ἀντιταχθοῦν συνασπισμένοι στὴν προέλαση τῶν Τούρκων. Ὅλες τὶς ἐλπίδες τους γιὰ σωτηρία τὶς εἶχαν

στηρίζει στη Δύση. Για να εξασφαλίσουν όμως τη βοήθεια των Ευρωπαίων ηγεμόνων, έφτασαν να δεχτούν ως αντάλλαγμα την ύποταγή της 'Ανατολικής 'Εκκλησίας στη Δυτική. Τρεις βυζαντινοί αυτοκράτορες πήγαν οι ίδιοι με τις ακολουθίες τους στην Εύρώπη και τελικά ήρθαν σε συμφωνία για την ένωση των 'Εκκλησιών με τους όρους που έθετε ο πάπας. Μάταια όμως. 'Η βοήθεια που τόσο είχε ανάγκη το Βυζάντιο δέ φάνηκε.

Από το άλλο μέρος η ενέργεια αυτή του επίσημου κράτους έγινε αιτία να διαιρεθούν οι Βυζαντινοί σε δυο αντιμαχόμενες παρατάξεις: τους *ένωτικούς*, που υποστήριζαν την ένωση των 'Εκκλησιών και τους *άνθενωτικούς*, που δεν ήθελαν καθόλου ν' ακούσουν για ένωση. 'Ανθενωτικοί ήταν ο περισσότερος λαός και ο κατώτερος κλήρος. Τόσο ήταν το μίσος των άνθενωτικών για τους Φράγκους, ώστε έφταναν στο σημείο «να προτιμούν σαρίκι τούρκικο παρά κουκούλα λατινική», όπως γράφει ένας χρονικογράφος της εποχής εκείνης. Κι αυτά γίνονταν σε καιρό που κρινόταν η τύχη της Κωνσταντινουπόλεως και οι κάτοικοι έπρεπε να είναι ενωμένοι σαν ένας άνθρωπος.

Και μ' όλες αυτές τις δυσκολίες, το Βυζάντιο μπόρεσε να βαστάξει δυο ολόκληρους αιώνες. Κι όταν έπεσε, έπεσε όρθιο, μαζί με τον τελευταίο ήρωικό υπερασπιστή της Κωνσταντινουπόλεως, τον *Κωνσταντίνο Παλαιολόγο*, που φάνηκε αντάξιος των μεγαλύτερων ήρωικών μορφών της ελληνικής ιστορίας.

3. Οι 'Οθωμανοί Τούρκοι

Δεν υπήρχε τίποτα το ξεχωριστό στο ξεκίνημα των 'Οθωμανών, που να προμηνύη την κατοπινή τους εξέλιξη σε αυτοκρατορική δύναμη. Ήρθαν κι αυτοί από την κεντρική 'Ασία, ύστερα από τη μεγάλη μετακίνηση των Μογγόλων του *Τζέγγις-Χάν*. Αυτό έγινε προς το τέλος του 13ου αιώνα. Με την άδεια του σουλτάνου των Σελτζούκων εγκαταστάθηκαν σε μία μικρή περιοχή της Μ. 'Ασίας και τον υπηρέτησαν ως μισθοφόροι.

Ο άμέσως επόμενος σταθμός στην ιστορία τους ήταν ότι έγιναν μουσουλμάνοι και με αρχηγό τους τον *'Οσμάν* ή *'Οθωμάν* έκαμαν δικό τους ανεξάρτητο κράτος με πρωτεύουσα την Προύσα (1326). Από το σουλτάνο τους αυτόν πήραν το όνομα

Ὁθωμανοὶ Τοῦρκοι. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ὁσμὰν ὀργάνωσαν ἰσχυρὸ στρατὸ καὶ ἄρχισαν τοὺς κατακτητικούς πολέμους.

Ἐπειδὴ οἱ Ὁθωμανοὶ ἦταν ὀλιγάριθμοι, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνα χρησιμοποίησαν στὸ στρατὸ τους καὶ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς νεαροὺς χριστιανοὺς αἰχμαλώτους των, ἀφοῦ τοὺς ὑποχρέωσαν νὰ ἀλλαξοπιστήσουν. Ἀργότερα ἐφάρμοσαν τὸ *παιδομάζωμα*: ἄρπαζαν τὰ πιὸ γεροδεμένα χριστιανόπουλα καὶ τὰ ἐκλείναν σὲ στρατῶνες, ὅπου τοὺς ἔδιναν στρατιωτικὴ καὶ μουσουλμανικὴ ἀνατροφή. Ἀπὸ ἐκεῖ ἔβγαινε ὁ νέος στρατὸς τοῦ Ἰσλάμ, οἱ φανατισμένοι καὶ ὀρμητικοὶ *γενίτσαροι*. Αὐτὸ τὸ σύστημα τῆς στρατολογίσεως ἐξακολούθησε καὶ στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας γιὰ ἄρκετὸ διάστημα. Παράλληλα οἱ Ὁθωμανοὶ ἔκαμαν καὶ συστηματικὸ *ἐξισλαμισμό* τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας.

Ἀφοῦ ἔγιναν κύριοι τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ Ὁθωμανοὶ ἐκμεταλλεύτηκαν τὶς διχόνοιες τῶν Βυζαντινῶν γιὰ τὸ θρόνο καὶ πάτησαν τὸ πόδι τους στὴν εὐρωπαϊκὴ ἥπειρο. Ἀπὸ τότε ἄρχισε μιὰ ραγδαία προέλασή τους μέσα στὰ Βαλκάνια. Ἀπέσπασαν τὰ ἐδάφη τοῦ Βυζαντίου τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο, ἔκαμαν ἐπιδρομὲς στὴ νότια Ἑλλάδα, κατέλαβαν γιὰ πρώτη φορὰ τὴ Θεσσαλονίκη (1386) καὶ πολιορκήσαν ἄρκετὲς φορὲς τὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἡ πιὸ ἐπικίνδυνη ἀπὸ τὶς πολιορκίες αὐτὲς ἦταν ἐκείνη ποὺ ἔκαμε ὁ *Βαγιαζίτ*. Ἡ Κωνσταντινούπολη μᾶλλον θὰ ἔπεφτε, ἂν ὁ Βαγιαζίτ δὲν ἀποτραβιόταν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μ. Ἀσίας, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν *Ταμερλάνο*. Ἡ συντριβὴ καὶ ὁ θάνατος τοῦ Βαγιαζίτ ἔδωσαν τὴν εὐκαιρίαν στὸ *Μανουήλ Παλαιολόγο* νὰ ἀνακτήσῃ μερικὰ ἐδάφη καὶ τὴ Θεσσαλονίκη.

Ἀλλὰ σὲ λίγα χρόνια οἱ Τοῦρκοι συνέχισαν τὶς κατακτήσεις τους μὲ ἀνανεωμένη τὴν ὁρμή τους. Ὁ *Μουράτ Β'* ἔγινε κύριος τῆς *Θεσσαλονίκης* (1430) καὶ τῶν Ἰωαννίνων (1431). Ἐπειτα κατέβηκε στὴ νότια Ἑλλάδα καὶ στὸ *Ἐξαμίλι* τοῦ Ἰσθμοῦ διέλυσε τὸ στρατὸ τοῦ *Κωνσταντίνου Παλαιολόγου*, ποὺ ἦταν τότε δεσπότης τοῦ Μιστρά.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἄλλοι λαοὶ τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης πρόβαλαν ἀντίσταση στὴν ἐξάπλωση τῶν Ὁθωμανῶν, τὶς περισσότερες φορὲς χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ἔτσι

— στο *Κοσσυφοπέδιο* της Σερβίας νικήθηκαν οί συνασπισμένοι βαλκανικοί λαοί (1389).

— στη *Νικόπολη* της Βουλγαρίας νικήθηκε ὁ βασιλιάς τῆς Οὐγγαρίας *Σιγισμοῦνδος* ἐπικεφαλῆς μιᾶς χριστιανικῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Τούρκων (1389).

— ὁ στρατηγὸς τῶν Οὐγγρων *Ίωάννης Οὐνιάδης* εἶχε πολλὰς ἐπιτυχίες στοὺς πολέμους του μὲ τοὺς Ὄθωμανούς.

— στὴ *Βάρνα* τῆς Βουλγαρίας νικήθηκε ὁ βασιλιάς τῆς Οὐγγαρίας *Λαδίσλαος* ἐπικεφαλῆς μιᾶς ἄλλης ἐκστρατείας τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης (1444).

— στὰ χρόνια γύρω ἀπὸ τὴν ἄλωση σημαντικὰς ἐπιτυχίες εἶχε ὁ Ἀλβανὸς ἡγεμόνας *Γεώργιος Καστριώτης ἢ Σκεντέρμπεης*.

Αὕτῃ ἡ κινητοποίηση τῶν λαῶν τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης ἔβαλε κάποιο φραγμὸ στὴν ἀκατάσχετη προέλαση τῶν Τούρκων, ἀλλὰ δὲ στάθηκε δυνατόν νὰ ματαιώσῃ τὴν ὑποταγὴ τοῦ Βυζαντίου.

4. Ἡ ἄλωση τῆς Πόλης

Πρωταγωνιστὲς στὴν τελευταία πράξη τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἦταν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Βυζαντινῶν ὁ αὐτοκράτορας *Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος* καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ὄθωμανῶν ὁ σουλτάνος *Μωάμεθ Β΄ ὁ Πορθητῆς*.

Ὁ Κωνσταντῖνος — δεσπότης τοῦ Μιστρᾶ πρὶν γίνῃ αὐτοκράτορας τὸ 1449 — ἦταν μιὰ προσωπικότητα δυνατὴ καὶ εὐγενική, ποὺ πάνω ἀπ' ὅλα ἔβαζε τὸ χρέος καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια. Ἔτσι διάλεξε νὰ ὑπερασπιστῇ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἂν καὶ ἤξερε, ὅπως ἄλλοτε ὁ Λεωνίδας στὶς Θερμοπύλες, ὅτι οἱ βάρβαροι στὸ τέλος θὰ περνοῦσαν.

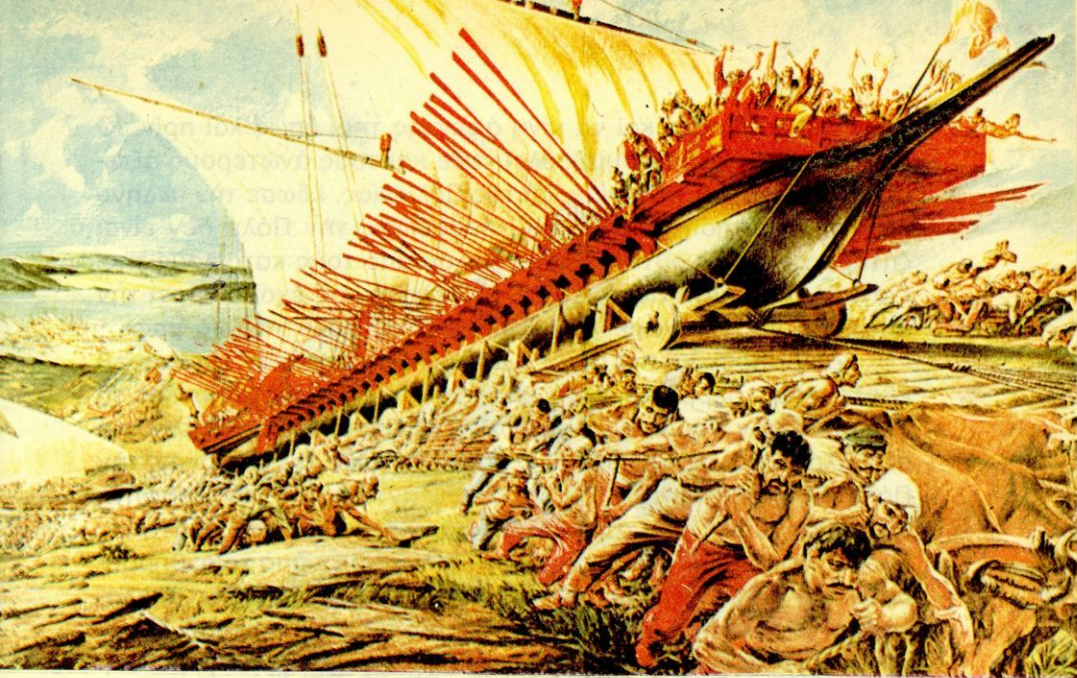
Ὁ Μωάμεθ Β΄ — ποὺ ἔγινε σουλτάνος τὸ 1451 στὰ 21 τοῦ χρόνια — ἦταν ἀπὸ τίς μεγαλύτερες φυσιογνωμίες τῆς ἐποχῆς του, μὲ ἐξαιρετικὰς διοικητικὰς ἱκανότητες στὸν πόλεμο καὶ τὴν εἰρήνη. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ φάνηκε ἀποφασισμένος νὰ κυριέψῃ τὴν Κωνσταντινούπολη, πραγματοποιώντας ἔτσι ἐπιθυμία τοῦ πατέρα του Μουράτ καὶ δική του φιλοδοξία καὶ βγάζοντας ἀληθινὰ τὰ λόγια τοῦ Προφήτη, ποὺ εἶχε πεῖ ὅτι «μεγαλύτερος στρατηγὸς θὰ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ θὰ πάρῃ τὴν Πόλη».

“Έκαμε λοιπόν μεγάλες προετοιμασίες. ”Έχτισε ένα ισχυρό φρούριο στην ευρωπαϊκή όχθη του Βοσπόρου, για να αποκόψη την Κωνσταντινούπολη από τον Εϋξεινο Πόντο. Έτοιμασε γύρω στις 250.000 στρατό, άριστα εξοπλισμένο, και 400 καράβια. Ό στρατός του ήταν εφοδιασμένος και με 70 πετροβόλα κανόνια με πυρίτιδα, πρωτοφανέρωτα τότε στις πολεμικές επιχειρήσεις. Με αυτά θα άνοιγαν ρήγματα στα τείχη.

“Ό,τι μπορούσε έκαμε και ό Κωνσταντίνος για να οργανώσει καλύτερα την άμυνα της Πόλης. Έπισκεύασε τὰ τείχη, έφραξε τόν Κεράτιο με χοντρή άλυσίδα, συγκέντρωσε έφόδια. Άλλά μπροστά στόν όγκο τών σουλτανικών δυνάμεων δέν είχε να άντιπαρατάξη παρά 7.000 περίπου μαχητές — 5.000 Έλληνες και 2.000 μισθοφόρους ξένους — και 40 καράβια. Τη διεύθυνση του πολέμου άνέθεσε στο γενναίο Γενουάτη στρατηγό ’Ιωάννη ’Ιουστινιάνη. Χρήματα δέν υπήρχαν και οι έκκλησίες για άλλη μιá φορά διέθεσαν τούς τελευταίους θησαυρούς τους.

Ή Κωνσταντινούπολη του Βυζαντίου

Οἱ Τούρκοι περνοῦν τὰ καράβια τους στὸν Κεράτιο κόλπο ἀπὸ τὴ στεριά.
(Πίνακας Γάλλου ζωγράφου)

Ἡ πολιορκία ἄρχισε στὶς 6 Ἀπριλίου 1453. Οἱ Τούρκοι βάλθηκαν νὰ σφυροκοποῦν τὰ τείχη στὰ πιὸ ἀδύνατα σημεῖα, νὰ σκάβουν λαγούμια ἀπὸ κάτω τους καὶ νὰ στήνουν ξύλινους πύργους σκεπασμένους μὲ δέρματα γιὰ νὰ μὴν καίγωνται. Στὴν ἀρχὴ οἱ Βυζαντινοὶ ἐξουδετέρωσαν τὶς ἀπόπειρες τῶν Τούρκων μὲ τὸ ὑγρὸ πῦρ καὶ μὲ ἄλλους τρόπους. Εἶχαν μάλιστα καὶ μιὰ σημαντικὴ ἐπιτυχία στὴ θάλασσα. Ὁ πλοίαρχος Φλαντανελᾶς μὲ πέντε μόνο καράβια μπόρεσε νὰ διασπάσῃ τὸν κλοιὸ καὶ νὰ μπῇ στὸν Κεράτιο κόλπο, ἀφοῦ προξένησε μεγάλες ζημιές στὸν τουρκικὸ στόλο. Ἐξω φρενῶν ὁ Μωάμεθ ἔβαλε καὶ ἔσυραν 70 καράβια ἀπὸ τὸ Βόσπορο μέσα στὸν Κεράτιο ἀπὸ τὴ στεριά. Ὑστερα ἀπ' αὐτὸ ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν πολιορκημένων ἔγινε ἀσφυκτικός.

Στὶς 16 Μαΐου ὁ Μωάμεθ ἔκαμε προτάσεις γιὰ παράδοση: Δὲ θὰ πείραζε τοὺς κατοίκους καὶ τὶς περιουσίες τους. Κι ὁ Κωνσταντῖνος μὲ τὴν ἀκολουθία του μπορούσε ἐλεῦθερα νὰ πάη

στην Πελοπόννησο καὶ νὰ γίνη ἀφέντης της, ὅπως καὶ πρίν. Ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ συμβουλευέτηκε καὶ τοὺς ἀνώτερους ἀξιωματοὺς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, ἔδωσε τὴν ἐλληνικότατη ἀπάντηση: «Τὸ νὰ σοῦ παραδώσω τὴν Πόλη δὲν εἶναι ζήτημα δικό μου οὔτε κανενὸς ἄλλου ἀπὸ τοὺς κατοίκους της. Γιατὶ ὅλοι μὲ μιὰ γνώμη καὶ μὲ τὴ θέλησή μας ἔχομε πάρει τὴν ἀπόφαση νὰ πεθάνωμε καὶ νὰ μὴ λογαριάσωμε τὴ ζωὴ μας».

Δὲν ἀπόμεινε πιά παρὰ ἡ τελικὴ ἀναμέτρηση. Ὁ Μωάμεθ ἔβαλε τοὺς δερβίσηδες νὰ κεντρίσουν τὸ φανατισμὸ καὶ τὴ φαντασία τῶν Τούρκων στρατιωτῶν μὲ ὑποσχέσεις γιὰ πλούσια ἀνταλλάγματα σὲ τούτη καὶ στὴν ἄλλη ζωὴ, ἂν ἔπαιρναν τὴν Πόλη. Ὅσοι ἔπεφταν στὴν ἔφοδο θὰ ἀντάμωναν τὸν Προφήτη μὲ τὶς λιχουδιές του στὸν Παράδεισο. Ὅσοι ζοῦσαν, γιὰ τρεῖς ἡμέρες θὰ μπορούσαν ν' ἀρπάξουν ὅ,τι ἤθελαν ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς τῆς Πόλης. Κρότοι τυμπάνων καὶ ἀλαλαγμοὶ χαρᾶς ἀχολογοῦσαν σ' ὅλη τὴν ἑκτασὴ τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου.

Μέσα στὴν πόλη ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν ἐντελῶς διαφορετικὴ. Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιὰ μιὰ τελευταία φορὰ ζητοῦσαν προστασία ἀπὸ τὴν Ὑπέρμαχο Στρατηγό. Μὲ ἐπικεφαλῆς τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Ὁδηγήτριας ἔκαμαν μιὰ μεγάλη λιτανεία μέσα στὴν πόλη καὶ γύρω γύρω στὰ τεῖχη. Ἐπειτα ὁ Κωνσταντῖνος συγκέντρωσε τοὺς ἄρχοντες καὶ τοὺς μίλησε μὲ συγκινητικὰ λόγια γιὰ τὸ χρέος ποὺ εἶχαν νὰ ἀγωνιστοῦν καὶ νὰ πέσουν γιὰ τὴ σωτηρία τῆς Πόλης, ποῦ ἦταν «ἡ ἐλπίδα καὶ ἡ χαρὰ ὅλων τῶν Ἑλλήνων». Τέλος συγκεντρώθηκαν ὅλοι, βασιλιάς, ἄρχοντες, κληρὸς καὶ λαός, μέσα στὴν Ἁγία Σοφία, ὅπου ἔγινε ἡ τελευταία λειτουργία. Κλαίοντας ὁ λαὸς εἶδε τὸ μελλοθάνατο βασιλιά του νὰ ζητᾷ συχώρεση ἀπὸ ὅλους, νὰ παίρνη τὴ Θεία Κοινωνία κι ὕστερα νὰ χάνεται μέσα στὴ νύχτα.

Ἦταν παραμονὴ τῆς 29ης Μαΐου 1453. Ὅλη ἐκεῖνη τὴ νύχτα ὁ Κωνσταντῖνος καβάλα στὸ ἄλογό του πηγαينوερχόταν στὰ τεῖχη ἐπιθεωρώντας καὶ ἐμψυχώνοντας τὶς φρουρὲς ποὺ ἀγρυπνοῦσαν. Ἡ ὥρα εἶχε προχωρήσει, ὅταν κι ὁ ἴδιος ἔπιασε τὴ θέση του, σὰν ἀπλὸς στρατιώτης, σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἀδύνατα σημεῖα τῶν τειχῶν, κοντὰ στὴν *Πύλη τοῦ Ἀγίου Ρωμανοῦ*.

Κατὰ τὰ χαράματα ἄρχισε ὀρμητικὴ ἡ ἔφοδος τῶν Τούρκων.

85

Κωνσταντῖνος
ὁ παλαιολόγος:†

Ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου

Τῇ μεγαλύτερῃ πίεσῃ δέχτηκε τὸ τμήμα τῶν τειχῶν ποὺ ἐπόπτεψε ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντῖνος. Ὡστόσο οἱ πρῶτες ἐπιθέσεις τῶν πολιορκητῶν ἀποκρούστηκαν μὲ ἐπιτυχία. Τὰ πράγματα ἔδειχναν ὅτι ἡ Πόλη θὰ γλίτωνε ἄλλῃ μιᾷ φορὰ ἀπὸ τὰ νύχια τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλὰ σὲ μιὰ στιγμὴ πληγώθηκε ὁ Ἰουστινιάνης καὶ ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴ μάχη. Αὐτὸ δημιούργησε σύγχυση ἀνάμεσα στοὺς ὑπερασπιστὲς τῶν τειχῶν. Ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ ρήγματα ποὺ ἀνοιξαν τὰ κανόνια καὶ ἀπὸ τὴν *Κερκόπορτα* ἢ *Ξυλόπορτα* (μιὰ μικρὴ καστρόπορτα ποὺ βρέθηκε ἀνοιχτὴ ἢ παραβιάστηκε) μερικὲς χιλιάδες Γενίτσαροι πέρασαν στὴν Πόλη. Ἀπελπισμένη τότε ἀκούστηκε ἡ κραυγὴ: «Ἡ Πόλις ἔαλω» («Τὴν πήρανε τὴν Πόλη!») καὶ μεταδόθηκε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα σὲ ὅλη τὴ Βασιλεύουσα.

Στὴν Πύλῃ τοῦ Ἀγίου Ρωμανοῦ ὁ Κωνσταντῖνος μὲ τοὺς πιὸ πιστοὺς τοῦ συντρόφους πολεμοῦσε ἀκόμη. Σὲ μιὰ στιγμὴ εἶδε νὰ κυκλῶνεται ἀπὸ ἄγρια στίφη γενιτσάρων. «Ἡ Πόλη κυριεύεται κι ἐγὼ ἀκόμη ζῶ;» εἶπε καὶ μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι ἀντιμετώπισε ὀρθίος τὸ θάνατο. Πέφτοντας νεκρὸς, πρόφτασε νὰ φωνάξῃ: «Δὲν εἶναι κανένας χριστιανὸς νὰ μοῦ πάρῃ τὸ κεφάλι;»

Σκηνὲς τρόμου καὶ φρίκης συνόδευσαν τὴν ἄλωση: σφαγές, λεηλασίες, αἰχμαλωσίες, βανδαλισμοὶ καὶ ἄλλες βαρβαρότητες. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρες ἡ Πόλη παραδόθηκε στὸ ἔλεος τῶν κατακτητῶν. Πλήθη χριστιανῶν, ποὺ εἶχαν ζητήσῃ καταφύγιο στὴν Ἀγία Σοφία, ἔπεσαν ἐκεῖ θύματα τῆς μανίας τῶν γενιτσάρων.

Τῇ δεύτερῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τὴν ἄλωση ὁ Μωάμεθ μπῆκε θριαμβευτῆς στὴν Κωνσταντινούπολη. Κατευθύνθηκε στὴν Ἀγία Σο-

Ἐρείπια
τῶν τειχῶν
τῆς Πόλης

φία και από εκεί ανέπεμψε τις ευχαριστίες του στον 'Αλλάχ. Έπειτα ζήτησε να του φέρουν το κεφάλι του Κωνσταντίνου. Λέγεται ότι τον ξεχώρισαν ανάμεσα στο σωρό των πτωμάτων από τις βασιλικές περικνημίδες με τους χρυσοκέντητους δικέφαλους αετούς.

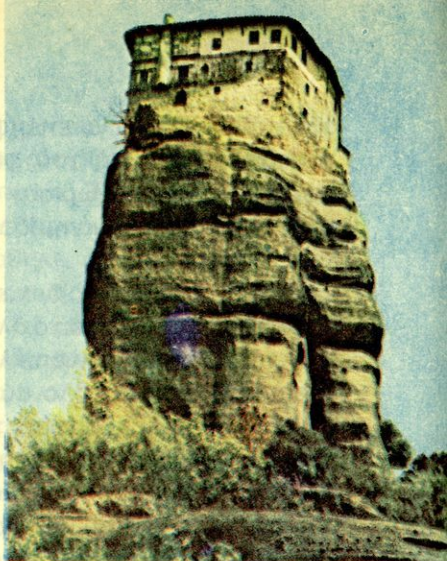
Στις επόμενες δεκαετίες, όπως έχουμε δει, οι Τούρκοι κυρίεψαν το ένα μετά το άλλο όλα σχεδόν τα ελληνικά εδάφη. Το ελληνικό έθνος έμεινε σκλαβωμένο στους Τούρκους τέσσερεις περίπου αιώνες. Σ' όλο αυτό το διάστημα δεν έχασε την πίστη του στην απελευθέρωσή του. Από την πρώτη μάλιστα στιγμή είχε δημιουργήσει θρύλους που έδειχναν αυτή του την πίστη. όπως τους θρύλους του μαρμαρωμένου βασιλιά και της φωνής από τον ουρανό που βεβαίωνε πως «πάλι με χρόνους με καιρούς πάλι δικά σας είναι». Στα χρόνια της σκλαβιάς συσπειρώθηκε γύρω από την Έκκλησία και ένωσε ελληνικό περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Με τη μεγάλη επανάσταση του 1821 το έθνος των θρύλων ξαναγεννήθηκε από την τέφρα, καθαρά ελληνικό.

5. Τελευταίες αναλαμπές στα γράμματα και τις τέχνες

Και μέσα στους δυο τελευταίους αιώνες της αγωνίας του Βυζαντίου δεν έλειψαν οι άνθρωποι που καλλιέργησαν τα γράμματα και τις τέχνες. Δυο από τους αυτοκράτορες — ο *Ίωάννης Κατακουζηνός* και ο *Μανουήλ Παλαιολόγος* — ήταν οι ίδιοι συγγραφείς.

Λαϊκοί και κληρικοί λόγιοι έδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον για τα αρχαία ελληνικά συγγράμματα. Τα μελετούσαν, τα έρμήνευαν και έκαναν προσεχτική διόρθωση των λαθών, που είχαν γίνει από αντιγραφή σε αντιγραφή και είχαν περάσει απαρατήρητα.

Ο μεγαλύτερος λόγιος της εποχής αυτής ήταν ο *Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων*, που έζησε και δίδαξε τα περισσότερα χρόνια του στο Μιστρά. Άλλοι σπουδαίοι λόγιοι ήταν: ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης *Γρηγόριος Παλαμάς*, ο μητροπολίτης Έφέσου *Μάρκος Εύγενικός*, που πολέμησε την ένωση· ο επίσης ανθενωτικός *Γεώργιος Σχολάριος*, που έγινε πρώτος πατριάρχης μετά την άλωση· ο ένωτικός *Βησσαρίων*, που έγινε αργότερα καρδινάλιος του πάπα· οι ιστορικοί *Δούκας* και *Γεώργιος Φραντζής*, που

Ἀριστερά : τὸ μοναστήρι
Γρηγορίου στὸ "Ἅγιον" Ὀ-
ρος. Ἰδρύθηκε στὰ χρόνια
τοῦ Ἰωάννου Παλαιολό-
γου. Δεξιά: Τὸ μοναστήρι
Ρουσάνου, χτισμένο στὸν
πῶ ἐντυπωσιακὸ βράχο
τῶν Μετεώρων

ἐγγραφαν γιὰ τὴν ἄλωση· οἱ λόγιοι *Μανουὴλ* καὶ *Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς* καὶ *Γεώργιος Τραπεζοῦντιος*, ποὺ δίδαξαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα στὴν Ἰταλία πρὶν ἀκόμα ἀπὸ τὴν ἄλωση κ.ἄ.

Στὰ χρόνια γύρω ἀπὸ τὴν ἄλωση δημιουργήθηκε ἓνα μεταναστευτικὸ ρεῦμα βυζαντινῶν λογίων πρὸς τὴ Δύση. Οἱ λόγιοι αὐτοὶ ἔφερναν μαζί τους πολύτιμα ἀρχαῖα κείμενα καὶ ἔδειξαν στοὺς Εὐρωπαίους τὴ μορφωτικὴ τους ἀξία. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ βοήθησαν στὴν Ἀναγέννηση, ποὺ φανερώθηκε στὴν Εὐρώπη τὸ 15ο καὶ 16ο αἰῶνα.

Στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴ ζωγραφικὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ βυζαντινὴ τέχνη παρουσιάζει καινούρια ἄνθηση. Δείγματα αὐτῆς τῆς τέχνης συναντᾶμε στὶς βυζαντινὲς ἐκκλησίαις τοῦ Μιστρά, τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τῶν Μετεώρων, τῆς Ἀρτας, τῆς Τραπεζοῦντας, τῆς Νίκαιας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης.

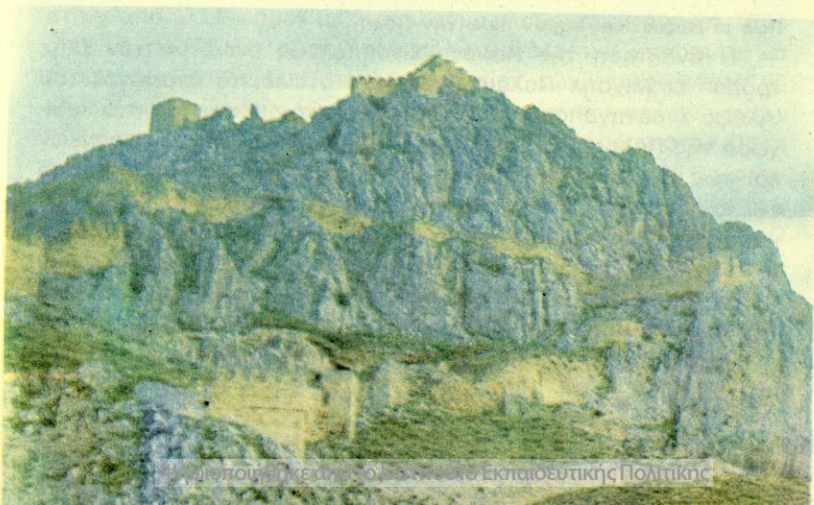
ΤΟ ΗΞΕΡΕΣ ΑΥΤΟ;

Ἑλληνοβυζαντινοὶ ἄρχοντες καὶ ἀρχοντοπούλες ποὺ ἀντιστάθηκαν στοὺς Φράγκους

— “Ὅταν οἱ Φράγκοι κατακοῦσαν τὴν Πελοπόννησο, βρῆκαν ἀντίσταση ἀπὸ τοπικοὺς ἑλληνοβυζαντινοὺς ἄρχοντες. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν ὁ *Λέων Σγουρός*. Ὁ Σγουρός δὲν μπόρεσε νὰ ἀνάχαιτση τοὺς σιδερόφραχτους ἱππότες οὔτε στὴ Ρούμελη οὔτε στὸ Μοριά καὶ στὸ τέλος κλείστηκε στὸ κάστρο τοῦ Ἀκροκρήνου. Οἱ Φράγκοι τὸν πολιορκήσαν στενά. Ὁ Λέων ἀντιστάθηκε ἥρωικά, ἀλλὰ βλέποντας ὅτι δὲν ὑπῆρχε πιά καμιὰ ἐλπίδα, ἔκαμε κάτι τὸ ἀπίστευτο. Ἀνέβηκε πάνω στὸν πῖο ψηλὸ βράχο τοῦ κάστρου καβαλάρης καὶ σπηρουνίζοντας τὸ ἄλογό του, ποὺ τοῦ εἶχε δέσει τὰ μάτια, πήδησε στὸ κενό. Καβαλάρης καὶ ἄλογο κομματιάστηκαν ἐπάνω στὰ ἄγρια βράχια.

— Ἐνα ἄλλο ἐπεισόδιο τῶν χρόνων ἐκείνων, ποὺ ἐγίνε θρύλος, εἶναι ὁ ἥρωικὸς θάνατος τῆς ἀρχοντοπούλας *Μαρίας Δοξαπατρῆ*. Ὁ πατέρας τῆς Μαρίας ὑπερασπίστηκε μὲ γενναιότητα τὸ «δυναμάριν» του στὴ Γορτυνία, ποὺ ἦταν τὸ κάστρο Ἀράκλοβο. Ὅταν πιά φάνηκε ὅτι κάθε παραπέρα ἀντίσταση ἦταν μάταιη, ἡ Μαρία Δοξαπατρῆ γκρεμίστηκε ἀπὸ τὶς ἐπάλξεις τοῦ κάστρου, γιὰ νὰ μὴν πέση στὰ χέρια τῶν Φράγκων.

Ὁ Ἀκροκρήνος μὲ τὸ βενετσιάνικο κάστρο του

Ἡ Φραγκοκρατία στὰ ἑλληνικὰ νησιά

— *Οἱ Βενετοὶ* ἔφεραν μαζί τους στὶς *Κυκλάδες* Καπουτσίνους ἱεραποστόλους καὶ ἔκαμαν προσηλυτισμὸ τῶν κατοίκων. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο πολλοὶ κάτοικοι, ἰδιαίτερα τῆς Σύρου καὶ τῆς Τήνου, ἔγιναν καθολικοί. Ἀκόμα καὶ σήμερα ὑπάρχουν ἀρκετοὶ στὴ Σύρο (γνωστοὶ μὲ τὸ ὄνομα φραγκοσυριανοὶ) καὶ σὲ ἄλλα νησιά.

— Ἡ *Εὐβοία*, ὅπως καὶ ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Κρήτη, εἶναι γεμάτη ἀπὸ καστέλια καὶ πολεμικοὺς πύργους. Οἱ Βενετοὶ ὀνόμασαν τὴ Χαλκίδα Νέγριπο ἢ Νεγρεπόντε καὶ ἀπὸ τότε καὶ γιὰ πολὺν καιρὸ καὶ οἱ Ἕλληνες τὴν ὀνόμαζαν Ἔγριπο.

— *Οἱ Γενοβέζοι ἄρχοντες τῆς Χίου* Ἰουστινιάνοι εἶχαν κάμει μιὰ μετοχικὴ ἐμπορικὴ ἐταιρεία, τὴ *Μαόνα*, ποὺ τοὺς ἄφηνε μεγάλα κέρδη. Ἀπὸ τὴ γενοβέζικη αὐτὴ οἰκογένεια ἦταν καὶ ὁ γενναῖος Ἰωάννης Ἰουστινιάνης, ποὺ ὀργάνωσε τὴν ἄμυνα τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

— *Οἱ Ἰωαννίτες ἱππότες*, ποὺ κυνηγημένοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῆς Παλαιστίνης εἶχαν καταφύγει στὴν Κύπρο, ἀγόρασαν τὴ *Ρόδο*, τὴν *Κῶ* καὶ τὴ *Λέρο* ἀπὸ ἓνα γενοβέζο ναύαρχο τοῦ Βυζαντίου. Στὸ διάστημα τῶν δυὸ περίπου αἰῶνων ποὺ ἔμειναν ἐκεῖ, χρησιμοποίησαν τοὺς καλύτερους τεχνικοὺς τῆς ἐποχῆς, γιὰ νὰ ὀχυρώσουν τὸ λιμάνι καὶ τὴν πόλη τῆς Ρόδου καὶ ἄλλες θέσεις ἐπάνω στὸ νησί. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἱπποτῶν, ποὺ ὀνομάζονταν *μάγιστροι*, κυβέρνησαν καλὰ καὶ ἔκαμαν τὸ νησί νὰ εὐτυχῇ.

Πῶς οἱ Βυζαντινοὶ πῆραν πίσω τὴν Πόλη

— Ἡ ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγίνε μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἶχε στείλει τὸ στρατηγὸ του Ἀλέξιο Στρατηγόπουλο μ' ἓνα στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα στὰ περὶχωρα τῆς Πόλης, γιὰ νὰ παρακολουθῇ τὶς κινήσεις τῶν Φράγκων καὶ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Στρατηγόπουλος πληροφορήθηκε ἀπὸ ἐθελοντὲς τῆς περιοχῆς ὅτι ἡ φρουρὰ τῆς Πόλης ἔλειπε σὲ κάποια κοντινὴ θαλασσινὴ ἐπιχείρηση. Ἐμπασε λοιπὸν μιὰ ὁμάδα ἀνδρῶν ἀπὸ κάποια ὑπόγεια εἴσοδο κι αὐτοὶ ἄνοιξαν τὶς πύλες καὶ στοὺς ὑπόλοιπους. Ὅταν τὰ βενετσιάνικα καράβια γύρισαν ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τους, οἱ Φράγκοι δὲν τόλμησαν νὰ ἐπιχειρήσουν ἀνακατάληψη τῆς Πόλης, ἀλλὰ σηκώθηκαν κι ἔφυγαν.

‘Ο χωλός Τιμούρ ἢ Ταμερλάνος

— ‘Ο Ταμερλάνος (1336-1405) ἦταν ἕνας μεγάλος κατακτητὴς τῆς κεντροδυτικῆς Ἀσίας, ποὺ ἔμεινε στὴν ἱστορία γιὰ τὶς ἀγριότητές του. Τ’ ὄνομά του ἦταν Τιμούρ Λένκ, ποὺ σημαίνει Τιμούρ ὁ Χωλός. Τὸ 1402 στὴ μάχη τῆς Ἀγκύρας διέλυσε τὸ στρατὸ τοῦ Βαγιαζίτ, ποὺ ὡς τότε νίκες μόνο εἶχε γνωρίσει, γι αὐτὸ καὶ τὸν ὀνόμαζαν Γιλδирίμ, δηλ. Κεραυνό. ‘Ο Βαγιαζίτ πιάστηκε αἰχμάλωτος καὶ πέθανε ἀπὸ τὴ λύπη του λίγους μῆνες ἀργότερα, κλεισμένος σ’ ἕνα σιδερένιο κλουβί. ‘Ο Ταμερλάνος διέσχισε τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἔφτασε ὡς τὴ Σμύρνη. Ἐπειτα γύρισε στὴ Σαμαρκάνδη τοῦ Τουρκεστάν, σχεδιάζοντας μιὰ μεγάλη ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Κίνας. Πέθανε ὅμως πρὶν τὴν πραγματοποίησή.

‘Ο Γεώργιος Καστριώτης ἢ Σκεντέρμπεης

— ‘Ο Γεώργιος Καστριώτης (1403-1468) ἦταν γιὸς τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ἀλβανίας Ἰωάννη Καστριώτη. Τὰ νεανικά του χρόνια τὰ πέρασε στὴν αὐλὴ τοῦ σουλτάνου Μουράτ Β’, ποὺ τὸν κρατοῦσε ὁμηρο γιὰ νὰ ἔχη ἐξασφαλισμένη τὴν ὑποταγὴ τοῦ πατέρα του. Ἐκεῖ ἐξιςλαμίστηκε, ἀναδείχτηκε στὸ στρατιωτικὸ ἐπάγγελμα καὶ πῆρε τὸ ὄνομα *Σκεντέρμπεης*, ποὺ στὰ τουρκικὰ σημαίνει Μπέης Ἀλέξανδρος. Ἀργότερα δραπετεύσε καὶ γύρισε πίσω στὴν πατρίδα του, ἔγινε πάλι χριστιανὸς καὶ ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του πολέμησε τοὺς Τούρκους μὲ μεγάλη γενναιότητα. Τὰ κατορθώματά του δημιούργησαν πολλοὺς θρύλους.

Πολεμικὰ μέσα καὶ τεχνάσματα τῆς ἐποχῆς

— Τὰ *πυροβόλα*, ποὺ διέθετε ὁ τουρκικὸς στρατός, τὰ εἶχε κατασκευάσει ἕνας Οὐγγρος τεχνίτης, ὁ *Οὐρβανός*, ποὺ ἐξαγοράστηκε ἀπὸ τὸ Μωάμεθ μὲ ἀντάλλαγμα πλουσιότατη ἀμοιβή. Ἐνα ἀπὸ τὰ πυροβόλα αὐτὰ ἦταν πολὺ μεγάλο καὶ μπορούσε νὰ ἐκσφενδονίζῃ μεγάλες πέτρες ἐναντίον τῶν τευχῶν. Αὐτὸ τὸ κανόνι εἶχε γίνεῖ ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν πολιορκημένων.

— Οἱ πολιορκητὲς Τοῦρκοι δοκίμασαν νὰ περάσουν στὴν Πόλη ἀπὸ *υπόνομους* ποὺ ἔσκαβαν κάτω ἀπὸ τὰ τεῖχη. Ἀλλὰ οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν ἕνα εἰδικὸ σ’ αὐτὴ τὴ δουλειά, τὸ μηχανικὸ *Γιοχάννες Γκράντ*, ποὺ ἐξουδετέρωσε τὶς ἀπόπειρες τῶν Τούρκων. ‘Ο Γκράντ ἔσκαβε *υπόνομους* ἀπὸ μέσα πρὸς τὰ ἔξω, ὥσπου συναντοῦσε τοὺς *υπόνομους* τῶν Τούρκων. Ἐπειτα τοὺς κατέστρεφε, καίγοντας τὰ ξύλινα ὑποστηρίγματα τους ἢ διοχετεύοντας νερὸ ἢ καπνὸ.

Λαϊκά σύμβολα και θρύλοι

— 'Ο *δικέφαλος αετός* για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε από τους αυτοκράτορες της Νικαίας. 'Αργότερα γίνεται το έμβλημα του βυζαντινού κράτους των Παλαιολόγων στην Κωνσταντινούπολη και στο Μιστρά. 'Ο δικέφαλος αετός, που το ένα κεφάλι του κοιτάζει δεξιά και το άλλο αριστερά, συμβολίζει την εξουσία του Βυζαντίου σε 'Ανατολή και Δύση. Μετά την άλωση έγινε το σύμβολο του πόθου των 'Ελλήνων να δουν αναστημένο το Βυζάντιο. 'Ο λαός ονόμασε το δικέφαλο αετό άγιο πουλί και τον χρησιμοποίησε στις διακοσμήσεις του, κεντήματα, ξυλογραφίες, ακόμα και πάνω στις βασιλόπιτες. Παρουσιάζεται επίσης σε διάφορες παραστάσεις μαζί με το *Μέγα 'Αλέξανδρο*, που ήταν επίσης ένα αγαπητό θέμα των σκλαβωμένων 'Ελλήνων.

— 'Ο λαογράφος *Νικόλαος Πολίτης* έχει καταγράψει τον παρακάτω θρύλο του ελληνικού λαού για το *μαρμαρωμένο βασιλιά*:

“Όταν ήλθε η ώρα η Πόλη να τουρκέψη και μπήκαν μέσα οί Τούρκοι, έτρεξε ο βασιλιάς μας καβάλα στ' αλόγό του να τους έμποδίση. 'Ηταν πλήθος άρίφνητο η Τουρκιά, χιλιάδες τόν έβαλαν στη μέση κι εκείνος χτυπούσε κι έκοβε με το σπαθί του. Τότε σκοτώθη τ' αλόγό του κι έπεσε κι αυτός. Κι εκεί που ένας 'Αράπης σήκωσε το σπαθί να χτυπήση το βασιλιά, ήλθε άγγελος Κυρίου και τόν άρπαξε και τόν πήγε σε μιά σπηλιά βαθιά στη γή κάτω, κοντά στη Χρυσόπορτα. 'Εκεί μένει μαρμαρωμένος ο βασιλιάς και καρτερεί την ώρα να 'ρθη πάλι ο άγγελος να τόν σηκώση. Οί Τούρκοι το ξέρουν καλά αυτό, μά δεν μπορούν να βρούν τη σπηλιά που είναι ο βασιλιάς· γι αυτό έχτισαν την πόρτα που ξέρουν πως απ' αυτή θα μπή ο βασιλιάς να τους πάρη πίσω την Πόλη. Μά, όταν είναι θέλημα Θεού, θα κατέβη ο άγγελος στη σπηλιά και θα τόν ξεμαρλώση και θα τοῦ δώση στο χέρι το σπαθί, που είχε στη μάχη. Και θα σηκωθῇ ο βασιλιάς και θα μπή στην Πόλη από τη Χρυσόπορτα και κυνηγώντας με τὰ φουστάτα του τούς Τούρκους, θα τούς διώξη ως την Κόκκινη Μηλιά. Και θα γινῇ μεγάλος σκοτωμός, που θα κολυμπήση το μοσκάρι στο αίμα.

— “Ένα από τὰ πιό γνωστά *τραγούδια του ελληνικού λαού* για την άλωση είναι το παρακάτω:

*Σημαίνει ο Θεός, σημαίνει η γῆ, σημαίνουν τὰ έπουράνια,
σημαίνει κι η 'Αγία Σοφιά, τὸ μέγα μοναστήρι.
με τέτρακόσια σήμαντρα κι εξηνταδυὸ καμπάνες,*

κάθε καμπάνα και παπάς, κάθε παπας και διάκος.
 Ψάλλει ζερβά ο βασιλιάς, δεξιά ο πατριάρχης,
 κι απ' την πολλή την ψαλμουδιά έσειόντανε οί κολόνες.
 Να μπουνε στο χερουβικό και νά 'βγη ο βασιλέας,
 φωνή τούς ήρθε έξ ουρανού κι απ' άρχαγγέλου στόμα:
 «Πάψετε τὸ χερουβικό κι ἄς χαμηλώσουν τ' ἅγια,
 παπάδες πάρτε τὰ ἱερά κι ἐσεῖς κεριά σβηστήτε,
 γιατί εἶναι θέλημα Θεοῦ ἡ Πόλη νὰ τουρκέψη.
 Μόν' στεῖλτε λόγο στὴ Φραγκιά, νά 'ρθουνε τρία καράβια·
 τὸ 'να νὰ πάρη τὸ Σταυρὸ και τ' ἄλλο τὸ Βαγγέλιο
 τὸ τρίτο, τὸ καλύτερο, τὴν Ἁγία Τράπεζά μας,
 μὴ μᾶς τὴν πάρουν τὰ σκυλιὰ και μᾶς τὴ μαγαρίσουν.»
 Ἡ Δέσποινα τaráχτηκε και δάκρυσαν οί εἰκόνες.
 «Σώπασε, κυρά Δέσποινα, και μὴν πολυδακρύζης·
 Πάλι μὲ χρόνους· μὲ καιρούς, πάλι δικά σας εἶναι.»

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Τί θυμάσαι;

- Ἀπὸ τὸ δουκάτο τῶν Ἀθηνῶν πέρασαν Φ - - - - - Κ - - -
 - - - - - και οί Ἴταλοι δοῦκες Ἀ - - - - -
- Τὸ πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας εἶχε πρωτεύουσα τὴν Ἀ - - - - -
 - - -
- Ἰσχυρὲς ναυτικὲς βάσεις τῶν Βενετῶν στὴν Πελοπόννησο
 ἦταν ἡ Μ - - - - - και ἡ Κ - - - - -
- Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Τραπεζούντας προέρχονται οί Ἑλληνες
 πρόσφυγες Π - - - - -
- Οί Βυζαντινοὶ χωρίστηκαν σὲ δυὸ παρατάξεις. Αὐτὲς ἦταν: 1)
 Οί ἐ - - - - - ποὺ ἤθελαν τὴν ἔνωση μὲ τὴ Δυτικὴ Ἐκ-
 κλησία, και 2) Οί ἀ - - - - - ποὺ προτιμοῦσαν «σαρὶκι
 τούρκικο παρὰ κουκούλα λατινική».

- Οί Τοῦρκοι ποὺ διαδέχτηκαν τοὺς Σελτζούκους ὀνομάστηκαν
 'Ο - - - - - ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴ τοῦ κράτους 'Οσμάν ἢ
 'Οθωμάν.
- Γιὰ νὰ αὐξήσουν τὸν πληθυσμὸ καὶ τὴ στρατιωτικὴ τους
 δύναμη οἱ 'Οθωμανοὶ κατέφυγαν στὸν ἐ - - - - -
 τῶν κατοίκων τῆς Μ 'Ασίας καὶ στὸ π - - - - -
 'Απὸ τὰ χριστιανόπουλα ποὺ ἄρπαζαν ἐβγαίνουν οἱ ὀρμητικοὶ καὶ
 φανατισμένοι Γ - - - - -
- Οἱ Φράγκοι βρῆκαν ἀντίσταση στὴ νότια 'Ελλάδα ἀπὸ τὸν
 Λ - - - - - Σ - - - - -
- 'Η 'Ελληνίδα ἀρχοντοπούλα ποὺ γκρεμίστηκε ἀπὸ τὸ κάστρο
 'Αράκλοβο τῆς Γορτυνίας, γιὰ νὰ μὴν πέση στὰ χέρια τῶν
 Φράγκων, ὀνομαζόταν Μ - - - - - Δ - - - - -
- 'Αλβανὸς ἥρωικὸς ἡγεμόνας ποὺ εἶχε τὸ ἑλληνικὸ ὄνομα
 Γεώργιος Καστριώτης καὶ τὸ τουρκικὸ
 Σ - - - - -
- "Ἐγινε ἔμβλημα τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους τῶν Παλαιολόγων καὶ
 λαϊκὸ σύμβολο τοῦ πόθου τῶν σκλαβωμένων 'Ελλή-
 νων νὰ δοῦν ἀναστημένο τὸ Βυζάντιο: Δ - - - - -
 ἂ - - - - -

(Δικέφαλος αἰετὸς - Μαρία Δοξαπατρῇ - Λέοντα Σγουρὸ - Πόντιοι -
 Φράγκοι, Καταλανοί, 'Ατσαγιόλες - Μεθῶνη, Κορώνη - 'Οθωμανοὶ -
 'Ανδραβίδα - ἐξισλαμισμό, παιδομάζωμα, γενίτσαροι - Σκεντέρ-
 μπεης - ἐνωτικοί, ἀνθενωτικοί)

2) Δίνεται ἓνα σύνολο προσώπων ποὺ ἐξήσαν στοὺς δυόμισι τελευταί-
 ους αἰῶνες τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας:

Α = Μιχαὴλ Παλαιολόγος, Γουλιέλμος Βιλλεαρδουΐνος, Μάρκος
 Σανούδος, Κατελοῦζοι, 'Οσμάν, Σιγισμουῆδος, Σκεντέρμπεης,
 Γεώργιος Γεμιστὸς ἢ Πλήθων, Γεώργιος Σχολάριος, Βησσαρίων,

Ταμερλάνος, Λαδίσλαος, Βαγιαζίτ, Ίουστινιάνοι, Γκύζηδες, Όθων Ντελαρός, Μανουήλ Παλαιολόγος, Ίωάννης Παλαιολόγος, Ίωάννης Κατακουζηνός, Γρηγόριος Παλαμᾶς, Μάρκος Εὐγενικός, Δούκας, Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, Γεώργιος Φραντζής, Μουράτ, Μωάμεθ, Θεόδωρος Λάσκαρης, Ίωάννης Βατάτζης, Λέων Σγυρός, Μιχαήλ Ἀγγελος Δούκας Κομνηνός, Βαλδουῖνος τῆς Φλάνδρας, Ίωάννης Οὐνυάδης, Μανουήλ Χρυσολωρᾶς, Ίωάννης Χρυσολωρᾶς, Γεώργιος Τραπεζούντιος.

Χώρισέ το στά ὑποσύνολά του

Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες καὶ ἄρχοντες:.....

.....
.....
.....

Φράγκοι φεουδάρχες:.....

.....
.....

Βενετοὶ ἄρχοντες:.....

Γενουάτες ἄρχοντες:.....

.....

Όθωμανοὶ σουλτάνοι:.....

Οὐγγροὶ βασιλιάδες καὶ στρατηγοί:.....

Άλβανοὶ ἡγεμόνες:.....

Μογγόλοι κατακτητές:.....

Βυζαντινοὶ λόγιοι:

.....
.....
.....

3) Νά ενώσης με γραμμές αὐτὰ ποὺ πᾶνε μαζί.

Κράτη - Τόποι

Λατινική αὐτοκρατορία τῆς Ρωμανίας
Βασίλειο Θεσσαλονίκης
Δουκάτο Ἀθηνῶν
Πριγκιπάτο Ἀχαΐας
Δουκάτο Νάξου καὶ Ἀρχιπελάγους
Τήνος καὶ Μύκονος
Λέσβος
Χίος
Ρόδος
Κύπρος
Αὐτοκρατορία Τραπεζούντας
Δεσποτάτο Ἡπείρου
Αὐτοκρατορία Νικαίας
Δεσποτάτο Μιστρά

Ἀρχοντες

Μιχαὴλ Ἀγγελος Δούκας Κομνηνός
Παλαιολόγοι
Ἱππότες Ἀγίου Ἰωάννου
Βαλδουῖνος τῆς Φλάνδρας
Βονιφάτιος Μομφερατικός
Κομνηνοὶ
Θεόδωρος Λάσκαρης
Ὅθων Ντελαρὸς
Βιλλεαρδουῖνος
Μάρκος Σανουῶδες
Γκύζηδες
Λουζινιὰν
Ἰουστινιάνοι
Κατελοῦζοι

4) Νά ενώσης με γραμμές τὰ ἀποσυνδεδεμένα ὀνόματα: (μερικά ἔχουν περισσότερες ἀπὸ μία συνδέσεις).

Αὐτοκρατορία
Δεσποτάτο
Πριγκιπάτο
Δουκάτο

Ἀχαΐας
Μιστρά
Τραπεζούντας
Ἀθηνῶν
Νικαίας
Ἡπείρου
Νάξου καὶ Ἀρχιπελάγους

5) Ποιὸς τὸ εἶπε;

«Ἡ Πόλις ἐάλω.»

.....
«Ἡ πόλη κυριεύεται κι ἐγὼ ἀκόμα ζῶ;»
.....

«Μεγαλύτερος στρατηγὸς θὰ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ θὰ πάρῃ τὴν Πόλη.»
.....

«Δὲν εἶναι κανένας Χριστιανὸς νὰ μοῦ πάρῃ τὸ κεφάλι;»

«Ὅλοι μὲ μιὰ γνώμη ἔχομε πάρει τὴν ἀπόφαση νὰ πεθάνωμε καὶ νὰ μὴ λογαριάσωμε τὴ ζωὴ μας.»

«Πάλι μὲ χρόνους μὲ καιροὺς πάλι δικά σας εἶναι.»

«Καλύτερα σαρίκι τούρκικο παρὰ κουκούλα λατινική.»

(Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος - Ὁ ἀνώνυμος ἐλληνικὸς λαὸς - Ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως - Οἱ ἀνθωντικοὶ - Ὁ προφῆτης Μωάμεθ)

6) Τί θυμᾶσαι ἀπὸ τὴν ἄλωση;

— Ζῇ «μαρμαρωμένος» στοὺς θρύλους καὶ τὶς παραδόσεις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ: Κ - - - - -

Π - - - - -

— Σ' ἐκείνη τὴν Πύλῃ ἔπεσε ὄρθιος: Ρ - - - - -

— Τουρκικὰ σημαίνει «νέος στρατός»: Γ - - - - -

— Ἡ Πόλη ἐ - - - (κυριεύτηκε).

— Θυμίζει Κανάρη: Φ - - - - -

— Κόλπος ποῦ τὸν ἔφραζε μιὰ χοντρή ἀλυσίδα: Κ - - - - -

— Ἐκείνη ἡ μοιραία ἀνοιχτὴ καστρόπορτα: Κ - - - - -

— Ἡ Πόλη ἔπεσε στίς - - - - -

— Τὸ ἴδιο ὄνομα εἶχαν ὁ Προφῆτης καὶ ὁ Πορθητής: Μ - - - - -

— Γενναῖος, ἀλλὰ δειλίασε τὴν τελευταία στιγμή:

Ἰ - - - - -

(Κεράτιος - Κωνσταντίνος Παλαιολόγος - γενίτσαροι - Ρωμανοῦ -
ἐάλω - Φλαντανελάς - Κερκόπορτα - 29 Μαΐου 1453 - Μωάμεθ -
Ίουστινιάνης)

Τίτλοι ἀρχηγῶν κρατῶν ἐκείνου τοῦ καιροῦ.

Ἀρχηγὸς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους :
Ἀρχηγὸς ἀραβικοῦ κράτους :
Ἀρχηγὸς ἀβαρικοῦ κράτους :
Ἀρχηγὸς μογγολικοῦ κράτους :
Ἀρχηγὸς μουσουλμανικοῦ κράτους :
Ἀρχηγὸς ρωσικοῦ-σλαβικοῦ κράτους :
Ἀρχηγὸς φραγκικοῦ κράτους τῶν Ἀθηνῶν :
Ἀρχηγὸς φραγκικοῦ κράτους τοῦ Μορέως :
Ἀρχηγὸς ἐλληνικοῦ κράτους τοῦ Μιστρά :

(Αὐτοκράτωρ ἢ βασιλεὺς - Σουλτάνος - Δεσπότης - Χαλίφης -
Τσάρος - Πρίγκιψ - Χάνος ἢ Χαγάνος - Δοῦξ - Χάν)

β) Σωστὸ ἢ ὄχι:

Ὁ ἥρωικὸς θάνατος τοῦ Κωνσταντίνου στὶς ἐπάλξεις τῆς Κων-
σταντινουπόλεως ἔχει ὁμοιότητες:

- Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Ἀχιλλέα μπροστὰ στὰ τείχη τῆς Τροίας.
- Μὲ τὴ θυσία τοῦ Λεωνίδα στὰ Στενά τῶν Θερμοπυλῶν.
- Μὲ τὴ θριαμβευτικὴ πορεία τοῦ Μ. Ἀλέξανδρου στὰ βάθη τῆς Ἀσίας.
- Μὲ τὴν ἥρωικὴ ἀντίσταση τοῦ Διάκου στὸ γεφύρι τῆς Ἀλαμάνας.
- Μὲ τὸ ΟΧΙ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940.

Ἀπάντησε προφορικὰ καὶ δικαιολογήσε τὴ γνώμη σου.

ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ

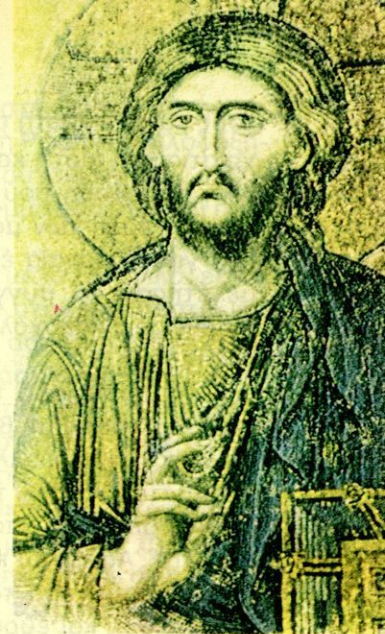
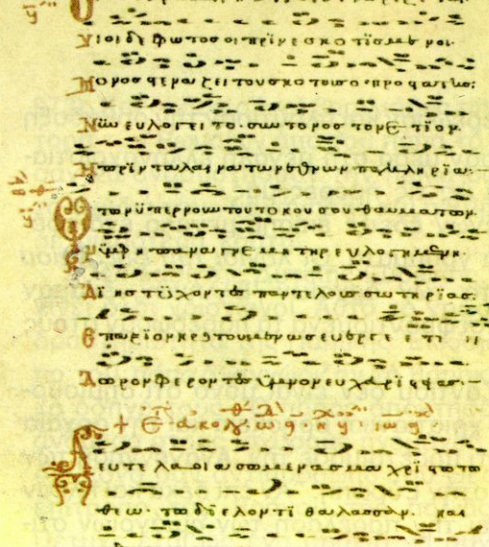
1. Βυζάντιο (4ος-15ος αι. μ.Χ.) : ένας φάρος με χριστιανικό και ελληνικό φῶς μέσα στα σκοτάδια του Μεσαίωνα

Πολλοί ιστορικοί πιστεύουν ότι η *βυζαντινή ιστορία* αρχίζει με τὸ Μεγάλο Κωνσταντῖνο, πού ἔκαμε πρωτεύουσα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τὴν Κωνσταντινούπολη (στὴ θέση τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου) καὶ ἀναγνώρισε τὴ χριστιανικὴ θρησκεία. Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Κωνσταντίνου ἦταν συνέχεια τῆς ρωμαϊκῆς καὶ τὴν ὀνομασία «*ρωμαϊκή*» τὴ διατήρησε ὡς τὸ τέλος τῆς ὑπερχιλιόχρονης ζωῆς της. Στὰ χρόνια τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου περιορίστηκε στὸ *ἀνατολικό ρωμαϊκό κράτος* καὶ μέσα σὲ δέκα αἰῶνες ἔκαμε συνεχεῖς πολυμέτwpους ἀγῶνες, γιὰ νὰ ὑπερασπιστῇ ἢ νὰ ἐπεκτείνει τὰ σύνορά της. Στὸ μακρότατο αὐτὸ διάστημα δέχτηκε τὶς ἀσταμάτητες ἐπιθέσεις ἀπολίτιστων ἀκόμα λαῶν, πού κατέφθαναν σὲ ἀπανωτὰ κύματα ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀσίας καὶ ἀπὸ τὸ Βορρᾶ — τελευταία καὶ ἀπὸ τὴ Δύση.

Μερικοί από τους άρπακτικούς εκείνους επιδρομείς πέτυχαν να αποσπάσουν όρισμένες επαρχίες, άλλοι εγκαταστάθηκαν σε έδάφη της αυτοκρατορίας και έγιναν υπήκοοι ή υποτελείς. Άλλα ό κύριος όγκος τών έχθρικών λαών αναχαιτίστηκε και ή έμειναν εκεί στα σύνορα ή τράβηξαν προς άλλες κατευθύνσεις. Στο τέλος έξωτερικοί έχθροι και έσωτερικές αδυναμίες έφεραν την κατάρρευση της αυτοκρατορίας.

Ή βυζαντινή αυτοκρατορία ήταν ένα πολυεθνικό κράτος, την αποτελούσαν δηλαδή λαοί με διαφορετικές γλώσσες και διαφορετικά ήθη και έθιμα. Ή σύνθεση του πληθυσμού δέν ήταν πάντοτε ή ίδια, γιατί τα σύνορα της αυτοκρατορίας άλλαζαν κάθε τόσο και καινούριοι κάθε φορά λαοί έμπαιναν μέσα στην επικράτειά της. Ύπηρχε πάντως ένας μόνιμος έθνολογικός πυρήνας, που τόν αποτελούσαν οί έλληνικοί πληθυσμοί της ελληνικής χερσονήσου και της Μικράς Άσίας. Σιγά σιγά όλοι αυτοί οί λαοί ένωσαν να τούς ένώνη, εκτός από την ίδια κρατική διοίκηση, ή ίδια *χριστιανική θρησκεία*: ακόμα ένωσαν σαν κάτι δικό τους τόν *πολιτισμό της αρχαίας Έλλάδας*, αφού ό τόπος που κατοικούσαν εκείνοι οί μεγάλοι ήταν και τώρα ή βάση της αυτοκρατορίας. Με τόν καιρό ή αυτοκρατορία μεταμορφώθηκε σ' ένα κράτος που είχε τó όνομα μόνο ρωμαϊκό, ένw κατά τα άλλα ήταν χριστιανικό και ελληνικό. "Όσο μάλιστα πιο πολύ στένευαν τα σύνορα του Βυζαντίου, τόσο και πιο φανερό γινόταν ή ελληνικότητά του. "Όταν έπεφτε ή Κωνσταντινούπολη, οί κάτοικοι στο κέντρο και στις επαρχίες δέ μιλούσαν μόνο ελληνικά αλλά είχαν και συνείδηση ελληνική. "Ο ίδιος ό τελευταίος Κωνσταντίνος όνόμασε την Πόλη «*ελπίδα και χαρά όλων τών Έλλήνων*».

Αυτή ή έλληνοχριστιανική βυζαντινή αυτοκρατορία με κέντρο την *Κωνσταντινούπολη* — τη μόνη κοσμούπολη της εποχής — δημιούργησε σπουδαίο πολιτισμό, την ώρα που ή Εύρώπη άγωνιζόταν να βρ ή τó δρόμο της έπειτα από τις άλλεπάλληλες μεταναστεύσεις απολίτιστων λαών. "Αξιοι αυτοκράτορες καλυτέρεψαν τούς *ρωμαϊκούς νόμους* και κυβέρνησαν με περισσότερη δικαιοσύνη από άλλοτε. Προστάτεψαν τη *γεωργία*, τη *βιοτεχνία* και τó *έμπόριο* και έτσι εξασφάλισαν καλύτερη

Ἀριστερά: δείγμα γραφῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἀπὸ κώδικα τοῦ 13ου αἰ. Δεξιά: ὁ Χριστός, ψηφιδωτὸ ἀπὸ τῆ Δέηση τῆς Ἀγίας Σοφίας. 13ος αἰ.

ζωὴ στοὺς κατοίκους. Ἔκαμαν ἔργα κοινῆς ὠφελείας (δρόμους, γέφυρες, ὑδραγωγεία, λουτρά κλπ.), φιланθρωπικὰ ἰδρύματα (πτωχοκομεῖα, νοσοκομεῖα κλπ.) καὶ ἐξωραϊστικὰ μνημεῖα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κράτος καὶ ἡ Ἐκκλησία βοήθησε αὐτοὺς ποὺ εἶχαν ἀνάγκη.

Οἱ ἄνθρωποι τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐζηῶσαν κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ αὐτοκράτορας θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του διορισμένο ἀπ' τὸ Θεὸ καὶ ἔπαιρνε τὸ στέμμα τοῦ ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ πατριάρχη. Ὅλοι, ἄρχοντες καὶ λαός, ἦταν πολὺ θεοσεβεῖς. Γι αὐτὸ καὶ τὰ ἔργα τέχνης ποὺ δημιουργήσαν εἶχαν σχέση μὲ τὴ χριστιανικὴ λατρεία: ναοί, ἀγιογραφία, ἐκκλησιαστικὴ ὕμνογραφία καὶ μουσικὴ. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ζωγραφικὴ εἶναι ὅ,τι πιὸ ξεχωριστὸ ἔδωσαν οἱ Βυζαντινοὶ καὶ θαυμάζεται ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον σήμερα. Ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα, ἡ Ἀγία Σοφία θεωρεῖται ἕνα ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα ὅλων τῶν ἐποχῶν.

Σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ποὺ ὅλοι ἐνδιαφέρονταν γιὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, ἐζησαν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ τὴ σοφία

τους και την ἀρετή τους στερῶσαν και πλούτισαν την ὀρθόδοξη χριστιανική πίστη και πέρασαν μέσα στη μεγάλη ἑλληνοχριστιανική παράδοση που φτάνει ὡς τις ἡμέρες μας.

Ἡ τάξη τῶν μορφωμένων ἔδειξε ἐπίσης μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά γράμματα. Οἱ *λόγιοι τοῦ Βυζαντίου* μελέτησαν τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἔκαμαν διορθώσεις και σχόλια, κι ἔτσι φροντισμένα τὰ παρέδωσαν στοὺς νεώτερους.

Ἡ προσφορά τοῦ Βυζαντίου δὲν εἶναι μόνο ὅτι δημιούργησε πολιτισμὸ μὲ βάση τὴ χριστιανική θρησκεία και τὴν ἀρχαία ἑλληνική σκέψη, ἀλλὰ και ὅτι προετοίμασε τὴν Ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων και τῶν τεχνῶν στὴν Εὐρώπη. Ἄν ἐπὶ δέκα και πλέον αἰῶνες δὲν εἶχε ἀποκρούσει τὴν προέλαση τῶν ἡμιάγριων σιφῶν τῆς Ἀσίας, τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἡ ἀνώτερη μορφή ζωῆς που δημιούργησε τὸ ἑλληνικὸ και χριστιανικὸ πνεῦμα θὰ εἶχε ἐξαφανισθῇ και εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς, ὅπως τὸν ξέρομε σήμερα, δὲν θὰ ὑπῆρχε.

2. Μεσαιωνική Εὐρώπη (5ος-14ος αἰ. μ.Χ.) : Φέουδα, πύργοι και σιδερόφραχτοι ἵππότες

Τὸ *δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος*, που μέσα στὰ ὄρια του περιέκλειε μεγάλο μέρος τῆς δυτικῆς και κεντρικῆς Εὐρώπης, καταλύθηκε μὲ τὴ μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνα. Στὰ ἐδάφη του εἰσχώρησαν *Φράγκοι, Βησιγότθοι, Ὀστρογότθοι, Βουργούνδιοι, Βάνδαλοι, Ἀγγλοσάξωνες* κ.ἄ. Λίγο ἀργότερα κατέβηκαν και ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἰταλία οἱ *Λομβαρδοί*. Ἀπὸ τὸν 9ο-11ο αἰῶνα νέο κύμα λαῶν πλημμύρισε τὴν Εὐρώπη: *Σαρακηνοί* ἀπὸ τὰ νότια, *Οὔγγροι* και *Σλάβοι* ἀπὸ τὰ ἀνατολικά και κυρίως *Νορμανδοί* ἀπὸ τὸ βοριά.

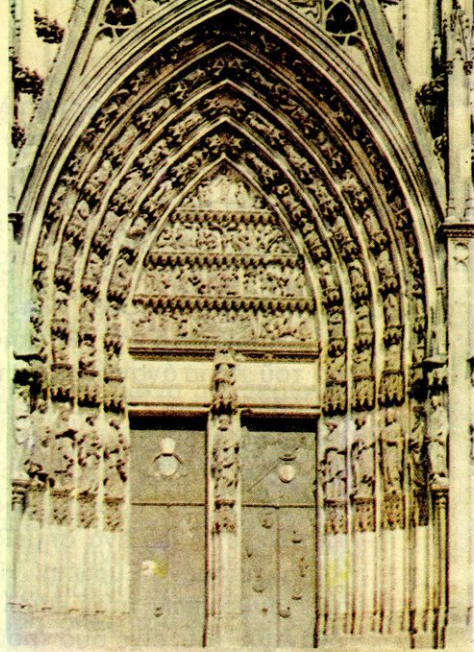
Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ χάρτης τῆς Εὐρώπης ἄλλαξε πολλὲς φορές ὅψη. Κρατίδια σχηματίστηκαν, ἀλλὰ ἐξαφανίστηκαν και στὴ θέση τους ξεφύτρωσαν νέα. Οἱ νεόφερτοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης δὲν μπόρεσαν νὰ ἐνωθοῦν και νὰ ἀποτελέσουν ἓνα μεγάλο κράτος σὰν τὸ Βυζάντιο. Ἐγιναν δυὸ σοβαρὲς προσπάθειες, μιὰ ἀπὸ τὸ βασιλιὰ τῶν Φράγκων *Καρλομάγνο* (771-814) και δεύτερη ἀπὸ τὸ βασιλιὰ τῶν Γερμανῶν *Ὁθωνα τὸ Μέγα* (936-

973). Καί οἱ δυοὶ αὐτοὶ βασιλιάδες πῆραν τὸ στέμμα τοῦ αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων ἀπὸ τοῦ πάπα τὸ χέρι στῇ Ῥώμῃ καὶ φιλοδόξησαν νὰ ἀνασυστήσουν τὴν παλιὰ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Ἀλλὰ τὰ σχέδιά τους ναυάγησαν καὶ ἡ Εὐρώπη κομματιάστηκε καὶ πάλι σὲ μικρότερα κράτη.

Οἱ λαοὶ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὁ ἓνας μετὰ τὸν ἄλλο, εἶχαν γίνοι ὅλοι χριστιανοί. Αὐτὸ τὸ χρωστοῦσαν στὴν ἱεραποστολικὴ δραστηριότητα τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας. Γι αὐτὸ καὶ στὸ πρόσωπο τοῦ πάπα ἀναγνώριζαν τὸ θρησκευτικὸ ἀρχηγὸ καὶ πνευματικὸ ὁδηγὸ τους. Ὁ πάπας ἀπόκτησε τεράστια δύναμη, ἀκόμα κι ἀνάμεσα στοὺς ἰσχυροὺς ἡγεμόνες τῆς Δύσης, ποὺ τὸν ἐβλεπαν ὄχι μόνο σὰν ἀντιπρόσωπο τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἀλλὰ καὶ σὰν ἐπίτροπο τοῦ θρόνου τῆς παλιᾶς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Πέτυχε ἔτσι ὥς ἓνα σημεῖο νὰ συνενώσῃ μὲ ἄλλον τρόπο τὴν κομματιασμένη Εὐρώπη. Ἡ ἐξουσία τοῦ πάπα ἐπάνω στὶς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἦταν ἀπόλυτη. Γιὰ ὅσους τολμοῦσαν νὰ πᾶνε ἐναντίον του, εἶχε δυὸ τρομερὰ ὄπλα: τὸν ἀφορισμὸ καὶ ἀργότερα τὴν Ἱερὴ Ἐξέταση, ἓνα δικαστήριό ποὺ δίκαιζε τοὺς αἰρετικούς, ἐπιβάλλοντας σὲ πολλοὺς τὸ θάνατο ἐπάνω στὴν πυρά.

Οἱ λαοί, ποὺ οἱ μεγάλες μεταναστεύσεις τοὺς ἔφεραν στὰ ἐδάφη τῆς παλιᾶς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἀνακατεύτηκαν μὲ τοὺς ντόπιους καὶ πῆραν πολλὰ πράγματα ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ καὶ χριστιανικὸ τρόπο ζωῆς. Αὐτὸ φαίνεται πιὸ καθαρὰ στὶς νεολατινικές, λεγόμενες, γλώσσες, ποὺ σχηματίστηκαν μὲ βάση τὴ λατινικὴ: ἰταλική, γαλλικὴ, ἰσπανικὴ, πορτογαλική. Γιὰ πολλοὺς αἰῶνες πάντως οἱ ἄνθρωποι τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης ἔζησαν μέσα στὴν ἀμάθεια καὶ τὴ δεισιδαιμονία. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ Μεσαίωνα εἶχαν διαμορφωθῇ καὶ σταθεροποιηθῇ κάπως τὰ κυριότερα ἀπὸ τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη, ὅπως περίπου τὰ ξέρομε σήμερα: Γαλλία, Ἀγγλία, Γερμανία, Ἰταλία, Ἰσπανία. Τότε ἄρχισαν νὰ φανερώωνται καὶ τὰ πρῶτα σημάδια ποὺ ἔφεραν τὴν Ἀναγέννηση.

Ἀριστερά: καθεδρικός ναὸς γοθτικοῦ ρυθμοῦ στὴν Ἰσπανία. Δεξιά: εἴσοδος ναοῦ γοθτικοῦ ρυθμοῦ

3. Ἀναγέννηση: Τὸ ξύπνημα τῆς Εὐρώπης (15ος καὶ 16ος αἰώνας)

Μέσα στὴ μεσαιωνικὴ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία πολλὰ πράγματα ἄλλαξαν μὲ τὸν καιρό. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Εὐρώπης αὐξήθηκε πολὺ καὶ ἄρχισαν νὰ σχηματίζονται τὰ πρῶτα μεγάλα *ἀστικά κέντρα*. Πολλοὶ ἄνθρωποι ζήτησαν διέξοδο στὴ βιοτεχνία καὶ τὸ ἐμπόριο καὶ αὐτὰ τοὺς ἔφεραν πλούτη καὶ δύναμη. Οἱ *σαυροφορίες* ἦταν ἡ πρώτη ἐξοδος τῶν δυτικοευρωπαίων πέρα ἀπὸ τὸν περιορισμένο τους χῶρο στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο, ποὺ τοὺς ἄνοιξε μιὰ νέα πηγὴ πλουτισμοῦ. Ἐκεῖ ἐπίσης γνώρισαν τὸν

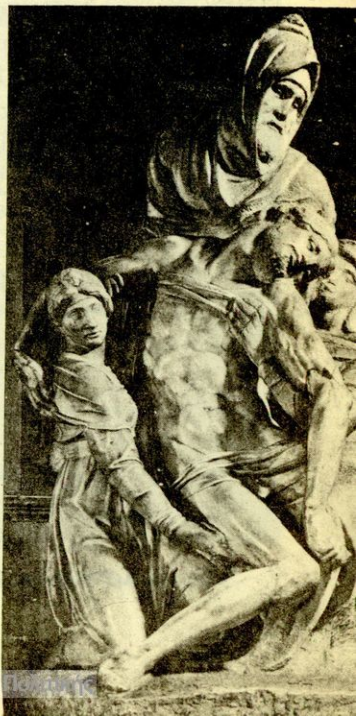
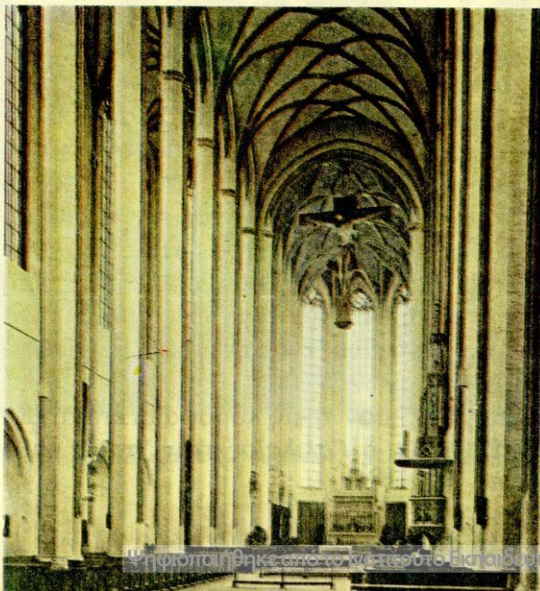
πολιτισμό του Βυζαντίου και τῶν Ἀράβων καὶ ἐπωφελήθηκαν ἀπ' αὐτοὺς.

Ἀργότερα ἡ δίψα τους γιὰ πλουτισμὸ καὶ γιὰ γνωριμία μὲ ἄγνωστους κόσμους τοὺς ἐσπρωξε καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἥπειρο. Ἔτσι ἔκαμαν τὶς μεγάλες ἀνακαλύψεις νέων θαλάσσιων δρόμων καὶ νέων ἡπείρων. Οἱ σπουδαιότερες ἀπ' αὐτὲς εἶναι: ἡ ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς ἀπὸ τὸν Χριστόφορο Κολόμβο (1492), ἡ ἀνακάλυψη τοῦ θαλάσσιου δρόμου πρὸς τὶς Ἰνδίες ἀπὸ τὸν Βάσκο ντὲ Γκάμα (1498) καὶ ὁ περίπλους τῆς γῆς ἀπὸ τὸν Μαγγελάνο (1519-1522).

Στὶς ἐξορμήσεις τους οἱ Εὐρωπαῖοι χρησιμοποίησαν δυὸ παλιὰς ἐφευρέσεις τῶν Κινέζων, τὴ ναυτικὴ πυξίδα καὶ τὴν πυρίτιδα. Μιὰ ἄλλη ἐφεύρεση, καθαρὰ εὐρωπαϊκὴ αὐτή, ἡ τυπογραφία τοῦ Γερμανοῦ Ἰωάννη Γουτεμβέργιου (1440), βοήθησε ὅσο τίποτε ἄλλο στὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴ διάδοση τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν.

Μέσα ἀπὸ τὶς ἀλλαγὲς αὐτὲς βγῆκε μιὰ νέα κοινωνικὴ τάξη,

Ἀριστερά: ἐσωτερικὸ ναοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ.
Δεξιά: ἡ Ἀποκαθήλωση, τοῦ Μιχαηλάγγελου

ή *άστική*. Η τάξη αυτή, που την αποτελοῦσαν οί κάτοικοι τῶν πόλεων, ἦταν εὐκατάστατη καί φιλοπρόοδη καί ἤθελε νά ἔχη δική της γνώμη σέ ὅλα τὰ ζητήματα. Οί άστοί τῆς ᾽Αναγεννήσεως ἔδειξαν μεγάλο ἐνδιαφέρον στή μελέτη τῆς φύσης, στά γράμματα καί στίς καλές τέχνες. Σ' αὐτό τοὺς βοήθησαν πολὺ οί ἀρχαῖοι ᾽Ελληνες συγγραφεῖς, που τοὺς γνώρισαν ἀπό τοὺς ᾽Αραβες καί τοὺς Βυζαντινοὺς. Πολλὰ χρωστᾶνε οί Εὐρωπαῖοι στοὺς μετανάστες τοῦ Βυζαντίου, που ἔγιναν οί δάσκαλοί τους στά ἀρχαῖα ἑλληνικά.

᾽Αλλὰ ἡ ᾽Αναγέννηση δέν ξεπήδησε ἀπότομα, ἐκεῖ που κανεῖς δέν τὴν περίμενε. Σημάδια τῆς φάνηκαν ἀπὸ τοὺς προηγούμενους αἰῶνες. ᾽Απὸ τὸ 12ο ἀκόμα αἰῶνα ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή της ἡ *γοτθικὴ ἀρχιτεκτονικὴ* μὲ τοὺς ἐπιβλητικούς ὀξυκόρυφους ναοὺς τῆς (βλέπε εἰκόνα). Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἄνοιξαν τὰ πρῶτα *πανεπιστήμια*, ὅπως τῆς Βολώνιας, τῶν Παρισίων, τῆς ᾽Οξφόρδης κ.ἄ. Τὰ πανεπιστήμια ἔγιναν λαμπρὰ πνευματικὰ κέντρα καί ἔδωσαν μεγάλη ὥθηση στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν. ᾽Ενα ἄλλο βῆμα πρὸς τὴν ᾽Αναγέννηση ἦταν ἡ στροφὴ καί τῶν μορφωμένων ἀπὸ τὴ λατινικὴ πρὸς τίς μητρικὲς τοὺς γλῶσσες. Τὴν ἀρχὴ ἔκαμε ἓνας μεγάλος Ἰταλὸς ποιητής, ὁ *Δάντης* (1265-1321), που ἔγραψε στὴ λαϊκὴ γλῶσσα τῆς πατρίδας του τὸ ποιητικὸ του ἀριστούργημα «Θεία Κωμωδία».

Στοὺς δυὸ αἰῶνες τῆς ᾽Αναγεννήσεως (15ο καί 16ο) παρουσιάστηκαν μεγάλοι συγγραφεῖς καί καλλιτέχνες. Ἀκόμα καί σήμερα διαβάζομε μὲ εὐχαρίστηση τὸν «Γαργαντούα» τοῦ Γάλλου *Ραμπελαί*, τὸ «Δὸν Κιχώτη» τοῦ Ἰσπανοῦ *Θερβάντες* κ.ἄ. Τὸ Ἐθνικὸ μας Θέατρο καί ἄλλα θέατρα τοῦ κόσμου παρουσιάζουν κάθε χρόνο ἔργα τοῦ μεγάλου ᾽Αγγλου δραματουργοῦ *Οὐίλλιαμ Σαίκσπηρ*. Στά μουσεῖα τῆς Ἰταλίας πλήθη ἐπισκεπτῶν θαυμάζουν τοὺς πίνακες καί τὰ γλυπτὰ τοῦ *Λεονάρδου* ντὰ *Βίντσι*, τοῦ *Μιχαήλ ᾽Αγγελου* καί τοῦ *Ραφαήλ*. Οἱ Ἰσπανοὶ μὲ ἰδιαίτερη ὑπερηφάνεια προβάλλουν τὰ ἔργα τοῦ *Γκρέκο* (τοῦ ᾽Ελληνα Δομήνικου Θεοτοκόπουλου), που εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ζωγράφους ὅλων τῶν ἐποχῶν.

Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἔζησαν τρεῖς κορυφαῖοι ἐπιστήμονες: ὁ *Κοπέρνικος* στὴν Πολωνία, ὁ *Γαλιλαῖος* στὴν Ἰταλία καί ὁ

Ἡ προσκύνηση τῶν ποιμένων, τοῦ Δομήνικου Θεοτοκόπουλου (Γκρέκο)

Ἡ Παναγία τῆς καθέδρας, τοῦ Ραφαήλ

Βάκωνας στήν Ἀγγλία. Οἱ δυὸ πρῶτοι ἀπέδειξαν κάτι ποῦ φαινόταν ἀπίστευτο ὡς τότε: ὅτι ἡ γῆ δὲν εἶναι τὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος παρὰ κινεῖται γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο. Ὁ Βάκωνας ὑποστήριξε ὅτι δὲ μπορούμε νὰ κάμωμε ἐπιστήμη, ἂν δὲν τὴ θεμελιώσωμε στὴν προσεκτικὴ παρατήρηση, στὸ πείραμα καὶ στὴ λογικὴ. Ἀπὸ τότε ἡ ἐπιστήμη, ἀκολουθώντας τὰ διδάγματά τους, ἔκαμε θεαματικὰ ἄλματα καὶ ἔφθασε στὴ σημερινὴ διαστημικὴ ἐποχὴ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΓΝΩΣΕΙΣ

1. 'Ο άνθρωπος της ιστορίας και η αιωνιότητα	5
2. Μέτρηση του ιστορικού χρόνου· χρονολογία.....	6
3. Διαίρεση της ιστορίας	7
4. Σύνοψη ανασκόπηση της ιστορίας της Γ' και Δ' τάξης.....	7

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1

Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ, ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

1. Ποιά ήταν η πατρίδα των Ρωμαίων	9
2. Τι λέει ο μύθος για την κτίση και τον έποικισμό της Ρώμης.....	10
3. Τι μαθαίνουμε από την ιστορία για το ξεκίνημα του ρωμαϊκού κράτους.....	13
4. Οι Ρωμαίοι κάνουν τις πρώτες μεγάλες τους εξορμήσεις.....	14
5. 'Η 'Ελλάδα και τα ελληνιστικά κράτη της 'Ανατολής απέναντι στο ρωμαϊκό κίνδυνο	17
6. Τι βοήθησε στην εξάπλωση και τη στερέωση του ρωμαϊκού κράτους.....	21
7. "Ένα κοσμοϊστορικό γεγονός: η εμφάνιση και η εξάπλωση του χριστιανισμού.....	24
Το ήξερες αυτό;.....	36
'Εργασίες.....	39

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1

Ο ΜΕΓΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (306-337 μ.Χ.) ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ

1. Ποιά ήταν η κατάσταση της αυτοκρατορίας στις παραμονές της εμφάνισης του Κωνσταντίνου.....	44
---	----

2. Ποιός ήταν ο Κωνσταντίνος και πώς έγινε μονοκράτορας.....	44
3. Ποιά ήταν τα έργα του Κωνσταντίνου που έκαμαν την ιστορία να τον ονομάσει Μέγα.....	46
α) 'Ο χριστιανισμός βρίσκει τον προστάτη του.....	47
β) 'Ο ελληνισμός του μεσαίωνα βρίσκει το έθνικό του κέντρο.....	50
γ) 'Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία βρίσκει τον αναδιοργανωτή και ύπερα- σπιστή της.....	51
4. 'Ιουλιανός (361 - 363 μ.Χ.).....	52
Τό ἤξερες αυτό;.....	53
'Εργασίες.....	54

2

Ο ΜΕΓΑΣ ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ (379 - 395 μ.Χ.) ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ

1. 'Ο Θεοδόσιος επιβάλλει την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία.....	55
2. 'Ο Μ. Θεοδόσιος τελευταίος αυτοκράτορας του αδιαίρετου ρωμαϊκού κράτους.....	57
3. Σημαντικά πρόσωπα και έργα στα χρόνια των διαδόχων του Μ. Θεοδοσί- ου.....	60
4. 'Η μεγάλη μετανάστευση των λαών.....	61
Τό ἤξερες αυτό;.....	64
'Εργασίες.....	65

3

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ (6ος αι. μ.Χ.)

1. Ποιός ήταν ο 'Ιουστινιανός και ποιούς είχε συνεργάτες.....	68
2. Τί ήταν η στάση του «νίκαι».....	70
3. Το όνειρο του 'Ιουστινιανού πάει να γίνει πραγματικότητα.....	72
4. Πιο μεγάλος στα έργα ειρήνης.....	75
5. Οι διάδοχοι του 'Ιουστινιανού.....	79
Τό ἤξερες αυτό;.....	80
'Εργασίες.....	81

4

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (7ος αι. μ.Χ.)

1. "Ενας καθαρά βυζαντινός «πιστός ἐν Χριστῷ βασιλεὺς».....	83
2. Σὲ τί κατάσταση βρῆκε ὁ 'Ηράκλειος τὸ κράτος.....	84
3. "Ενας ἱερὸς πόλεμος γιὰ τὸν Τίμιο Σταυρὸ.....	85
4. «Τῇ 'Υπερμάχῳ Στρατηγῷ τὰ νικητήρια».....	86
5. Μετὰ τοὺς 'Αβαροσλάβους καὶ τοὺς Πέρσες οἱ "Αραβες.....	87

6. Τὸ ὕγρὸ πῦρ σώζει τὴ Βασιλεύουσα	92
7. "Ενας νέος ἐπίφοβος λαὸς στὰ βόρεια σύνορα: οἱ Βούλγαροι.....	93
8. Κέρδη καὶ ζημιές ἀπὸ τὸν περιορισμὸ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους	93
Τὸ ἥξερες αὐτό;.....	94
'Εργασίες.....	95

5

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΧΙΣΤΕΣ ΤΟΥΣ (717-867 μ.Χ.)

1. Ποιὸς ἦταν ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας καὶ ποιὸς ὁ σπουδαιότερος ἀπὸ τοὺς Ἰσαύρους καὶ τοὺς συνεχιστὲς τοὺς	99
2. Οἱ Βυζαντινοὶ ἀναχαιτίζουν τὴν ὀρμὴ τῶν Ἀράβων.....	101
3. Οἱ Βυζαντινοὶ ἀντιμέτωποι μὲ τοὺς Βουλγάρους, ἐμφάνιση τῶν Ρώσων.....	102
4. Οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι γίνονται χριστιανοὶ	103
5. Ἡ εἰκονομαχία, μιὰ θρησκευτικὴ διαμάχη ποὺ διχάζει τοὺς Βυζαντινοὺς	105
6. Τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ἀποξένωση ἀπὸ τὴ Δύση.....	107
7. Πρῶτα σημάδια γιὰ μιὰ ἀναγέννηση τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων	108
Τὸ ἥξερες αὐτό;.....	109
'Εργασίες.....	110

6

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΣΤΙΣ ΔΟΞΕΣ ΤΟΥ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ (867-1057 μ.Χ.)

1. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας, οἱ σημαντικότεροι αὐτοκράτορες καὶ τὰ κυριότερα γεγονότα.....	113
2. Οἱ Βυζαντινοὶ περνοῦν σὲ ἀντεπίθεση ἐναντίον τῶν Ἀράβων	114
3. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐξουδετερώνουν τὸ βουλγαρικὸ κίνδυνο.....	118
4. Ρῶσοι, Οὐγγροι, Πατινᾶκες... Οἱ ἐπικίνδυνοι γείτονες τοῦ Βυζαντίου δὲν ἔχουν τελειωμὸ.....	120
5. Οἱ Βυζαντινοὶ κάνουν μάταιες προσπάθειες νὰ κρατηθοῦν στὴν Ἰταλία.....	121
6. Ἡ τέχνη καὶ τὰ γράμματα σὲ ἀνθήση.....	122
Τὸ ἥξερες αὐτό;.....	124
'Εργασίες.....	126

7

Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ (1057-1204)

1. Κυριότεροι αὐτοκράτορες καὶ γεγονότα	129
2. Σελτζούκοι Τούρκοι: οἱ νεοφώτιστοι τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ.....	130
3. Νορμανδοὶ καὶ σταυροφόροι ἀπὸ τὴ Δύση σὲ ἀλλεπάλληλα κύματα.....	132

α) Ἐπιδρομὲς τῶν Νορμανδῶν.....	132
β) Σταυροφορίες	134
4. Ἡ ἀνοίξη τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς βυζαντινῆς τέχνης συνεχίζεται.....	140
Τὸ ἥξερες αὐτό;.....	142
Ἐργασίες.....	144

8

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΑΝΑΛΑΜΠΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (1204 - 1453)

1. Ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε ἀπλῶνε τὴν κυριαρχία του τὸ Βυζάντιο.....	147
α) Φράγκοι, Καταλανοί, Βενετοί, Γενουάτες, Ἰωαννίτες ἱππότες	147
1. Τὸ δουκάτο τῶν Ἀθηνῶν	148
2. Τὸ πριγκηπάτο τῆς Ἀχαΐας.....	148
3. Ἡ Ρόδος	149
4. Οἱ Βενετοὶ	149
5. Οἱ Γενουάτες	152
β) Χωριστὰ κρατίδια μὲ βυζαντινοὺς ἀρχόντες	152
1. Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας	152
2. Τὸ δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου.....	153
3. Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας	153
4. Τὸ δεσποτάτο τοῦ Μιστρά	154
2. Τὸ Βυζάντιο τῶν Παλαιολόγων.....	155
α) Βρέθηκε κυκλωμένο ἀπὸ πολλοὺς καὶ ἐπικίνδυνους ἐχθροὺς	155
β) Δὲν εἶχε οἰκονομικὰ μέσα, οὔτε στρατὸ καὶ στόλο	156
γ) Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Παλαιολόγους δὲ στάθηκαν στὸ ὕψος τῆς ἀποστολῆς τους στὶς δύσκολες ἐκεῖνες περιστάσεις	156
3. Οἱ Ὀθωμανοὶ Τούρκοι.....	157
4. Ἡ ἀλωση τῆς Πόλης	159
5. Τελευταῖες ἀναλαμπές στὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες	165
Τὸ ἥξερες αὐτό;.....	167
Ἐργασίες.....	171

9

ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ

1. Βυζάντιο (4ος - 15ος αἰ. μ.Χ.): ἓνας φάρος μὲ χριστιανικὸ καὶ ἐλληνικὸ φῶς μέσα στὰ σκοτάδια τοῦ Μεσαίωνα	177
2. Μεσαιωνικὴ Εὐρώπη (5ος - 14ος αἰ. μ.Χ.): Φέουδα, πύργοι καὶ σιδερόφραχτοι ἱππότες.....	180
3. Ἀναγέννηση: Τὸ ξύπνημα τῆς Εὐρώπης (15ος καὶ 16ος αἰῶνας).....	182

α) Έπιδρομές των Νορμανδών	132
β) Σταυροφορίες	134
4. Ή ανοίξη των ελληνικών γραμμάτων και της ρομαντικής τέχνης διεκρίνεται	140
Το ηξέρως αυτό	142
Εργασίες	144

ΟΙ ΤΕΛΕΥΣΤΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (1453-1455)

1. Εξείσθησι άλλων	147
α) Φράγχοι Κατα	147
β) Σουκός	148
2. Το πρηνή	148
3. Η Ρόδος	149
4. Οι θενετοί	149
5. Οι Γενουά	152
β) Χριστό κρα	152
1. Η αυτοκρα	152
2. Το δεσπο	153
3. Η αυτοκρα	153
4. Το δεσπο	154
2. Το Βυζάντιο τάν	155
α) Βρέθηκε κ	155
β) Δεν είχε οικο	156
γ) Πολλοί από π	156
α) τους στί	156
3. Οι Όθωμανοί Του	157
4. Η άλωση της Πόλης	159
5. Τελευταίες ανακαταλήψεις στο γράμμα και ως 1455	165
Το ηξέρως αυτό	167
Εργασίες	171

ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΣΥΡΟΠΗ

1. Βυζάντιο (4ος-15ος αι. μ.Χ.). Ένας φάρος γύρω από χριστιανικό και ελληνικό φως μέσα στο σκοτάδι του Μεσαίωνα	177
2. Μεσαιωνική Εύρωπη (5ος-14ος αι. μ.Χ.). Θεοδώρα, πύργος και σιδερόφρα	180

ΕΚΔΟΣΙΣ Γ' 1976 (V) ΑΝΤΙΤΥΠΑ 216.000 — ΣΥΜΒΑΣΙΣ 2689/12-4-76

Εκτύπωση: «ΤΥΠΟΕΚΔΟΤΙΚΗ» Ε.Π.Ε. — Βιβλιοδεσία: ΙΑΚ. ΙΟΡΔΑΝΙΔΗΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.

